

ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2017

5

ŠAIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS 1

Paieškos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS
Nelaukta tauta 4

Kritika

TOMAS DAUGIRDAS
Kada tapsime netikinčiais? 9

Pjesė

LAURYNAS KATKUS. Nužengimas I: Balsų miraklis 11

Mokslas

RIMVYDAS PETRAUSKAS. Publikavimo kultūra humanitariniuose moksluose: kaip (ar) matuoti tekstus ir jų sklaidą? 16

Bažnyčia

FRANCESCO COCCOPALMERIO. „Lydėti, įžvelgti ir įtraukti silpnumą“:
Apie Pranciškaus apaštališkojo paraginimo *Amoris Laetitia* sk. 8 20

Etika

DARIUS AMILEVIČIUS. Dirbtinis intelektas ir besiformuojančių technologijų etika 31

Sovietika

NERIJA PUTINAITĖ. 1946 metų dainų šventė: kaip politinė tauta tapo dainuojančia liaudimi 37

Literatūra

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ. Vienos dainos istorija: „Aš atsisakiau savo močiutei“ 48

APŽVALGA

Zigmas Vitkus. Atminimo lentelės, kur jūs?
Apie atminimo lentelių politiką Varšuvoje ir Vilniuje 54

Rosita Garškaitė. „Nemuziejaus“ nesėkmė 58

Jekaterina Merežnikova, Austėja Oržekauskienė.
Baltos lankos Greimo pėdsakai 60

Ramūnas Aušrotas. Lemtingas trūkumas:
Personažai ir archetipai 63

KNYGŲ AIDAI

Jūratė Čerškutė. Apie skaitytiną šeimos ir tylos istoriją 65

Mantas Tamošaitis. Vietoj terapijos 68

Ramutė Dragenytė. Rašymas už ribų 69

Laimantas Jonušys. Vokiečiams apie mūsų literatūrą 72

Živilė Nedzinskaitė. Naujas vardas senojoje Lietuvos literatūroje? 75

Liudas Jovaiša. Turinys formos kalėjime 77

Knygų mugė 79

Užsklanda

Somezgė Eligijus Raila. Pomponai 80

Skilčių logotipai: *Laiškas redaktoriui* – Vytauto Razmos nuotrauka; *Paieškos* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra; *Pomponai* – Annos Constenoble piešinio fragmentas

Viršelyje – Jolanta Kyzikaitė. Laimės kompotas. 2016. Drožė, akrilas

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Vytautas Ališauskas

Godotinas Redaktoriau,

esu jau nebe jaunas žmogus ir prisimenu daug keistų dalykų. Vienas jų – Sąjūdžio pradžioje vis sužėruodavusios diskusijos apie Lietuvos geopolitinę orientaciją (atvira sakant, vargu ar tokius žodžius tada kas nors žinojo, bet kalbėta būtent apie tai). Lietuva – Rytų, Šiaurės, o gal Vidurio Europos dalis? Aišku, niekas nenorėjo būti Rytų Europoje, regis a. a. Romualdas Ozolas apie 1989 m. skaitė paskaitą jaunimui apie tai, kad mums pakeliui su Skandinavija. Kad teisėtai galime laikyti save Šiaurės Europos dalimi. Gal net žodis „geopolitika“ buvo pavartotas. Apie Europos Sąjungą tada, 1988–1989 m., mažai kas mąstė. Nelabai nuostabu, nes ir pavadinimo tokio dar nebuvo. Buvo Europos Bendrija, kurią daug kas painiojo su Europos Taryba, o pastarąją – su Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija. Gal todėl mums taip rūpėjo Lietuvos „geopolitinė“ vieta. Su ja glaudžiai siejosi klausimas apie kultūrinį mūsų tapatumą. Daug kas žinojo Stasio Šalkauskio teoriją apie Lietuvą kaip Rytų ir Vakarų paribį ir pašaukimą kurti abiejų kultūrų sintezę, tačiau niekas nė nemanė ištarti, kad Šalkauskio Rytai buvo, paprastai sakant, – Rusija.

Rusų kultūra tiems, kas ją pažinojo, buvo pakyrėjusi, buvo justai jos monotonija (be kita ko, nepabaigiamas dviejų rūšių nacionalistų – „dirvininkų“ ir „vakariečių“ – ginčas; kas iš dabar skaitančiųjų jį žino?), subanalinti skoliniai iš klasikinių Vakarų, pateikiami kaip ypatingas dvasingumas, galiausiai tai visvien buvo okupanto kultūra, net jei jai atstovavo Tolstojus ir Dostojevskis. Tiems, kas jos neišmanė, tai buvo iki užknisimo rodomi filmai „apie karą“, galimybė išsakyti savo giliausius jausmus kokiais penkiais tiurkų kilmės žodžiais, jų vediniais ir kombinacijomis. Žinoma, subtilesniems žmonėms – dar garsieji „multfilmai“, pradedant *Na, palauk* ir baigiant *Ežiuku rūke*.

Antra vertus, rusų kultūrai buvo alternatyva. Apie ją daug rašyta ir kalbėta, jei reikia gerai žinomo vardo – kad ir Tomo Venclovos. Tai Lenkija. Verta nebent pridurti, kad jos kultūrinė alternatyva siekė ne tik elitą. Visas Kaunas ir likusi Lietuva Suvalkų link žiūrėjo jos televiziją, o kaunietės ponios dalydavosi lenkiškais moterų žurnalais ir detektyvais. Nobelio premija išgarsino Czesławą Miłoszą (1980), o jo nobelinė paskaita atnaujino romantišką jau Oskaro Milašiaus išsakytą, bet miesto matmeniu papildytą Lietuvos viziją.

„Gera yra gimti mažoje šalyje, – kalbėjo poetas, – kur gamta yra žmogiško masto, kur per šimtmečius drauge gyveno įvairios kalbos ir religijos. Aš kalbu apie Lietuvą – padavimų ir poezijos kraštą. Mano šeima jau šešioliktame amžiuje kalbėjo lenkiškai, lygiai kaip daugelis šeimų Suomijoje kalbėjo švediskai, o Airijoje – angliškai; todėl aš esu lenkų, ne lietuvių poetas. Bet Lietuvos gamtovaizdžiai, o gal ir jos dvasios niekadės manęs neapleido. [...] Tikra palaima, jeigu likimas kam nors lėmė mokytis ir studijuoti tokiame mieste, koks buvo Vilnius, – keisčiausias baroko ir italų architektūros, perkeltos į šiaurės miškus, miestas; istorijos, išpaustos kiekviename akmenyje, keturiasdešimties katalikiškų bažnyčių ir gausių sinagogų miestas, anais laikais vadintas Šiaurės Jeruzalė“ (vertė Barbara ir Algis Kalėdos).

Taip, mielas Redaktoriau, šiek tiek amžiaus nugyvenę žmonės mėgsta pasakoti istorijas, o ypač priešistores. Ir aš nukrypau. Pamėginsiu pereiti *ad rem*. Miłoszas tapo kelrodžiu, nukreipusiu daugelio mūsų intelektualų žvilgsnius ir net žingsnius į Vidurio Europą. Ankstyvųjų interesų bendrumas su Lenkija (narystė ES ir NATO) politikus kvietė kvietė vaizduotis Lenkiją kaip strateginį sąjungininką, o per ją vėlgi kurti jau ne poetinį, o geopolitinį Vidurio(-Rytų) Europos mitą, kažkodėl aprėpiantį ir Ukrainą, Moldovą bei Baltarusiją. Krokuvą, Pragę ir Lvovą vieniems ir kitiems atrodė kaip ateities Europos ir Europos ateities pažadas, jos dvasinė šerdis. Miłoszo gimtinė Šeteniai tapo jei ne Vidurio(-Rytų) Europos mitu tikinčiųjų Meka, tai bent jau relikvija, liudijanti romantinės vizijos realumą. Lenkijos pastangos ignoruojant Lietuvą suformuoti Vyšegrado grupę šiek tiek prablaivino politikus, bet, atrodo, dar labiau paakino romantines kultūros žmonių vizijas. Ir vieni, ir kiti, manding, darė esminę klaidą, nežvelgdami, kad Vyšegradas tebuvo „nieko bendra neturinčių bendrija“. Nesunku būtų čia suminėti egoizmus, istorines nuoskaudas ir paprasčiausiai nesuderinamus interesus. Šiandien jau matyti, kad vienintelis dalykas, jungiantis šias šalis, tėra anti-europietiškas, atviresnis ar maskuojamas, kylantis pirmiausia iš atgimstančių prieškarinio stiliaus nacionalizmo. Tokių, kurie atrodė Europoje įveikti amžiams.

Bet grįžkime prie reikalo. Kai susimąsčiau, ką bendra turi visi mano minėti miestai, simbolizuojantys Vidurio Europos dvasią ir kūną, suvokiau – tai visai ne Lenkija, ne Ukraina, net, tam tikra prasme, ne Čekija. Reali, pasiekiami jų praeitis, gyva dabarčiai – tai Habsburgų imperija, nemenka dalimi sutampanti su Jogailaičių „imperijos“ svajone. Lenkija, lipdydama naują, bet taip pat abejotinos sėkmės Trijų jūrų sąjungą, jau traukia į ją Austriją, Kroatiją, Slovėniją. Deja, Habsburgų imperijos ateitis, jei tokia būtų išaušusi, turėjo būti tautų Europa su vokiečių nacijos lyderyste. Jei kas abejoja – teprisimena Šventosios Romos imperijos pilną pavadinimą. Antrasis pasaulinis karas tą viziją iškreipė ir sukompromitavo. Ilgam. Tačiau istorijos dvasia, matyt, prisiminusi, kad yra išgalvota vokiečio, apsuko ratą. Kurti Europą Europoje be Vokietijos, kaip svajoja lenkų politikai, – mažiausiai naivu. Vaizduotis, kad egzistuoja Vidurio Europa be jos centro – taip pat naivu. Versalio konferencija atliko tokį eksperimentą, visi žino, kuo tai baigėsi.

Šio laiško tikslas ne apdainuoti Vokietiją ir jos reikšmę Europai. Noriu tiesiog pasidalyti mintimis apie Vidurio Europos idėjos iliuziškumą. Nemanau, kad žmonės, adoruojantys Krokuvos ir Prahos atmosferą, kam nors kenkia. Negaliu pasakyti, kad svajonės apie Trijų (ar net keturių) tautų uniją nėra savaip gražios, bent jau tiek, kiek graži jaunystės mylimoji, kurios nematėme jau keliasdešimt metų. Šetenių dvarelis – jauki vieta tokioms svajoms puoselėti. Svajoms apie nieko bendra neturinčių bendriją, apie daug iškentusių tautų slaptąją misiją, apie melancholišką grafo Šemetos ir vaivados Drakulos pasaulėregą ir į barokinius debesis besistiebiančių barokinių bokštų brolystę.

Bet tada vardan ko šitas laiškas? Ką gi tokiais vingiais mėginu pasakyti Godotinam ir Mielam Redaktoriui, o drauge ir Skaitytojams? Europa nuo 1980 m., kai Miłoszas gavo Nobelio premiją, labai pasikeitė. Maža to, ji pasikeitė nuo 2000 m. ir kinta, sparčiai kinta ir dabar. Svajonės kurti Europą Europoje darosi pavojingos Lietuvai. Naivus „Vidurio Europos“ ilgėjimasis kaip savarankiškos kultūrinės, politinės ir net dvasinės galybės yra ne tik destruktivus Europos atžvilgiu. Jis marginalizuoja, užuot integruojęs, tas pačias geografinio regiono tautas ir valstybes, daro jas keistais prielipais, kurie nežinia kodėl pretenduoja būti lygiaverčiai ES nariai. Galiausiai politikus jis varžo geopolitinio mito pančiais ir neleidžia žvelgti paprastai ir pragmatiškai – tik vientisa Europa yra patikima ir saugi Lietuvai. Nacionalistiniai mėginimai izoliuoti Vokietiją, apsimesti, kad neegzistuoja Prancūzija, atvestų į savotišką ES žlugimą. Sakau „savotišką“, nes žlugtume pirmiausia mes, išprausti tarp Baltarusijos, Rusijos, Latvijos ir Lenkijos – pirmų dviejų pavojingų, antrų – geriausiu atveju – abejingų.

Drįsiu užsklęsti šį pasvarstymą ne savo, bet popiežiaus Pranciškaus žodžiais. Duodamas interviu *La Repubblica* (2017-07-08) jis pasakė: „Europa turi kuo greičiau įgyti fede-

racinę struktūrą [...]. Europa arba taps federacine bendrija, arba pasaulyje ji bus laikoma už nieką“. Ir dar pridūrė, kad šis jo raginimas ne naujas. Popiežiai retai prabyla taip tiesmukai. Bet įsiskaičius į autentiškus tekstus matyti, kad panašiai manė ir šv. Jonas Paulius II, ir Benediktas XVI. Žinau, tai ne tikėjimo dalykas, nė vienas katalikas nepri- valo tokiam teiginiui pritarti. Tiesiog atmenu, kad šiuos žodžius pasakė senas klasikinių ugdymą gavęs jėzuitas, žmogus, kasdien asmeniškai bendraujantis su valstybių – ir di- džiausių bei turtingiausių, ir vargiausių – vadovais, ambasadoriais, galiausiai turintis savo diplomatinį korpusą, kaip sakoma, vieną geriausiai informuotų pasaulyje. Tiesa, su katalikiška doktrina šis popiežiaus pasakymas tam tikra prasme vis dėlto siejasi – nors niekas neįpareigotas manyti lygiai taip, tačiau tikintis katalikas nebeturi kaip tvirtinti, kad federalistinis požiūris į Europos Sąjungą kaip nors prieštarautų katalikiškam socia- liniam ar moraliniam mokymui.

Popiežiaus mintis labai paprasta – pasaulyje esama tokių didelių ir tokių keblių iššūkių, kad juos išspręsti galima tik vieningomis pastangomis. Jei bus kelios Europos, suskal- dytos nacionalistinių egoizmų, neadekvačių ambicijų ir politinių realijų nepaisymo, jų paprasčiausiai niekam nereikės. Problemos visvien išsispręs vienaip ar kitaip, tik vargu ar tada liks vietos Šetenių dvareliui ir jaukioms jo svajonėms...

Vilnius, 2017 m. liepos 31 d.

NELAUKTA TAUTA

Kęstutis K. Girnius

Kitais metais švęsime Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmetį. Tokios progos skatina didžiavimusi pagrįstus pasakojimus, kuriuose pabrėžiama, kad lietuvių tauta jau tūkstantį metų gyvenanti Baltijos jūros pakrantėse. Kiekviename šimtmetyje randami veikėjai, kurie savo darbais užtikrinę lietuvių tautos tęstinumą ir tapatybę, tarp jų Mindaugas, Vytautas Didysis, Daukantas, Maironis, Vasario 16-osios akto signatarai. Ne tik Vasario 16-oji, bet ir Sąjūdis esą patvirtino lietuvių tautos patvarumą, leido Lietuvai užimti teisėtą vietą tarp nepriklausomų valstybių. Šitoks istorijos supratimas nėra itin tikslus, bet, ko gero, yra naudingas, nes skatina patriotizmą šiais laikais, kai jis nėra madingas arba yra suprantamas kaip neįpareigojanti nuostata. Myliu Lietuvą, bet ketinu gyventi užsienyje, nors žinau, jog Lietuvai gresia demografinė katastrofa.

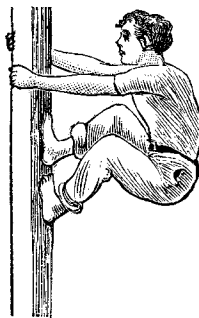
Nelengva tiksliai apibūdinti istorijos eigą. Dažnai tik su laiku ateina tinkama ar tikslesnė perspektyva. Daug istorikų dabar linkę Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinį karą laikyti praėjusio amžiaus 30 metų karu, per kurį buvo palaužtas Vokietijos siekis dominuoti Europoje. Versalio taika ir tarpukaris buvo laikinos paliaubos. Tik su Hitlerio žūtimi baigėsi tai, kas prasidėjo 1914 m. rugpjūtį. Į panašų ilgalaikį naratyvą reikia įreminti Vasario 16-ąją ir tuos dvidešimt Nepriklausomybės metų. Vasario 16-oji buvo vienas svarbiausių žingsnių ilgoje dekolonizacijos kovoje su Rusija, kuri baigėsi ne 1920 m., o 1991 m., kai SSRS iširo ir sugriuvo. Tikiu, kad išsivadavimo etapas iš tiesų baigtas.

Pirmasis dekolonizacijos etapas, tie 20 Nepriklausomybės metų, yra itin reikšmingas, nes sudarė arba bent įtvirtino sąlygas, kuriomis subrendo modernioji lietuvių tauta, kai lietuviškai kalbantys valstiečiai tapo ne tik Lietuvos piliečiais, bet ir lietuviais. Nepriklausomybės išvakarėse Lietuva jau 120 metų nešė caro jungą, lietuviškai kalbančių inteligentų, bajorų, verslininkų ir miestiečių būta labai mažai. 1848 m. Tautų pavasario vėjai vos palietė Lietuvą. Lenkų tautinis atgimimas nebuvo mūsų. 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilėlių vadovai siekė atkurti Abiejų Tautų Respubliką. Chrestomatinis yra tradiciškai save lietuviu laikiusio Vilniaus poeto

Vladislavo Sirokoslės atvejis. 1856 m. keliaudamas per Dūkštų parapiją Sirokoslė lenkiškai užkalbino kaimietį, kuris atsakė jo nesuprantąs. Sirokoslė su jauduliu konstatavo: „Lietuvis lietuvių krašte negalėjau susikalbėti su lietuviu“. Nors Sirokoslė buvo inteligentas, domėjęsis tautiškumu, jis neturėjo aiškios etnosos ar tautos sąvokos, iš dalies ir dėl to, kad tuo metu etniškumas ar tautiškumas nebuvo laikomas svarbia kolektyvine tapatybe. Kaip ir daugelis bendraamžių, jis lietuviškumą labiau siejo su teritorija ir istorine tradicija negu su kalba ar kultūra. Ko gero, jis laikė visus Vilniaus krašto valstiečius lietuviais, nesvarbu, ar jie kalbėjo gudiškai, lenkiškai ar lietuviškai.

Visada būta šviesių žmonių, kurie rūpinosi savo tautos likimu. Bet jų buvimas ir veikla yra vienas dalykas, o plačios apimties tautinis atgimimas – kitas. Lietuvių tauta neišnyko XIX a., tad istorikai ieško ir privalo ieškoti tautinio gajumo ištakų. Dėmesys sutelkiamas ne tiek į paskirus asmenis, kiek į žadintojų tarpusavio ryšius, bendrą darbą. Sukuriama jei ne neišvengiamumo, tai bent tęstinumo regimybė. Lietuva laimingai išsilaisvino, bet galėjo likti imperijos užkampiu, ypač jei nebūtų prasidėjęs Pirmasis karas ir ištikusio jo Lietuvai netikėtai palanki baigtis. Žlugo abu perdėm galingi ir agresyvūs kaimynai – ne tik Rusija, bet ir Vokietija, nors jos ir kariavo tarpusavyje. Jei Lietuva nebūtų laimėjusi laisvės, tai kiti istorikai būtų peržiūrėję tuos pačius archyvus, ignoravę ir nuvertinę daugelį įvykių ir dokumentų, kurie dabar laikomi tautinio atgimimo magistralės pamatais. Ir jie ne mažiau įtikinamai būtų aiškinę lietuvių liaudies/etnosos išnykimo dėsningumą, savo argumentams paremti surinkdami gerokai daugiau medžiagos apie nutautėjimą ir slavėjimą negu tautinio atgimimo istorikai. Jie, be abejo, paminėtų, kad prieš istorinę neišvengiamybę beviltiškai kovojo saujelė romantiškų, bet ir tie buvo XIX a. vokiečių etnografai, kurie skubėjo užrašyti lietuvių kalbą ir papročius, kol jie visai neišnyko.

Pagal įprastus tautinio vystymosi kriterijus lietuviai buvo atsilikėliai. Amerikietis istorikas Ronaldas Grigoris Suny savo knygoje *Revenge of the Past* devynias didesnes Rusų

imperijos tautas Pasaulinio karo išvakarėse suskirstė į penkias grupes, atsižvelgdamas į jų brandos lygį. Lietuva pateko į žemiausią grupę, kartu su azerbaidžaniečiais ir baltarusiais/gudais. Esą lietuviai, kaip ir gudai, buvo valstiečiai su menku tautiniu sąmoningumu, jų pagrindinė kolektyvinė tapatybė buvo ne tautinė, o vietinė ar religinė. Lietuviai negyveno miestuose, jų elitas buvo sulenkėjęs, net dvasininkija nuosekliai nepalaikė tautinių aspiracijų. Ne stiprus, plataus masto tautinis sąjūdis, o istorinis atsitiktinumas (imperijų žlugimas) atliko pagrindinį vaidmenį Lietuvai iškovojojant nepriklausomybę. Praėjus 20 metų, Suny nuomonė nepakito. Naujoje šiemet išleistoje knygoje *Russia's Empire* kartu su bendraautore Valerie A. Kivelson jis kartoja teiginius apie tuometinį menką lietuvių tautinį sąmoningumą.

Suny nėra Baltijos šalių ekspertas, tad galima gincytis su jo teiginiais. Bet beveik visoms pagrindinėms modernaus nacionalizmo teorijoms lengviau nurodyti priežastis, kurios sunkino lietuvių pastangas tapti modernia tauta, negu priežastis, kurios būtų skatinusios tautiškumą. Sociologas Ernestas Gellneris pastebėjo, kad iki XIX a. tautiškumas neatliko reikšmingesnio vaidmens didžiojoje politikoje, nelėmė valstybių sienų. Valdovams nerūpėjo jų valdinių tautybė, valdiniam – valdovų kilmė. Nugalėjęs Napoleoną, Rusija perėmė Suomiją iš Švedijos, Stokholmui buvo kompensuota, jam perleidžiant Norvegiją iš Danijos. Viena atsiskakė Austrijos Nyderlandų, taigi dabartinės Belgijos, bet jai buvo priskirta Šiaurės Italijos Lombardija ir Venecijos regionas. Niekas nekvaršino galvos, ar suomiai, italai ir kiti bus patenkinti svetimtaučių valdžia. Elitas turėjo savo kalbą ir kultūrą, liaudis savo, ir, kaip rodo Sirokomlės pavyzdys, dažnai negebėdavo susikalbėti. Gellneris sieja tautų ir tautiškumo atsiradimą bei išsivystymą su industrializacija, poreikiu turėti raštingą, techniškai įgudusią darbo jėgą bei ją išugdančią visuotinę ir vieningą švietimo sistemą, grindžiamą elito aukštąja kultūra. Pasauliui modernėjant tautinė kultūra pradėjo lemti politinę ištikimybę, nes jos įsisamoninimas lėmė žmogaus ir jo šeimos likimą. Atvykęs į miestą, Sirokomlės valstietis turėjo išmokti vietos kalbą, taigi sulenkėti ar surusėti. O jei jis negebėjo ar nenorėjo persiauklėti ir integruotis, kaip nenorėjo į Prahą, Pilzeną ir kitus Bohemijos miestus plūstantys čekai valstiečiai, tai, kaip ir jie, turėjo pradėti reikalauti lygybės savo kalbai, po kiek laiko – autonomijos ir valstybės. Buvo siekiama, kad nebūtų atotrūkio tarp tavęs ir tave supančios kultūros, o šį siekį lengviausia įgyvendinti, kai tu ir bendrakalbiai turite savo valstybę, kai kultūriniam tautiniam vienetui suteikiamas politinis stogas.

Antras didysis nacionalizmo teoretikas Benedictas Andersonas teigia, kad tauta yra „įsivaizduojama politinė bendruomenė“, nes visi jos nariai negali vieni kitų

pažinti, bet „kiekvienų jų sąmonėje egzistuoja bendrumo įvaizdis“. Šitoks įsivaizdavimas sietinas su augančiu raštingumu, bendrinės kalbos išsivystymu ir įsitvirtinimu, su masiškai spausdinamomis knygomis ir ypač laikraščiais, leidusiais skaitytojams save susieti su panašiai kalbančiais ir skaitančiais, identifikuotis su bendrakalbiais apibrėžtoje teritorijoje. Nurodydamas skirtumą tarp bajorijos ir buržuazijos, Andersonas pažymi, kad gali miegoti su bet kuo, bet gali skaityti tik kai kurių žmonių žodžius. O su jais kuriama tauta.

XIX a. lietuviai nesiveržė nei į miestus (bent Lietuvoje), nei į mokyklas. Išvis nebūta lietuviškų miestų. Kaune ar Šiauliuose, ką ir kalbėti apie Vilnių ar Klaipėdą, lietuviai buvo nereikšminga mažuma. Pagal 1897 m. gyventojų surašymą, Kauno gubernijoje lietuviai sudarė 11,5% miestų gyventojų, Suvalkų – 9,2 (lietuviškose apylinkėse – 17,4%), Vilniaus – tik 1,8% (žydų buvo apie 40–44%). Pačiame Vilniuje lietuvių buvo 2,6%, Kaune – 6,6%, Panevėžyje – 12%, Šiauliuose – 27,8%. Daugelyje miestų lietuviai sudarė apie ketvirtadalį gyventojų: Telšiuose – 20,65%, Šeduvoje – 31,7%, Raseiniuose – 24,6%, Prienuose – 24,3%, Vilkaviškyje, Kalvarijoje, Marijampolėje – nuo 14% iki 18%. Būtų netikslu teigti, kad lietuviai vengė miestų. 1913 m. Sankt Peterburge gyveno 30–40 tūkst., Rygoje daugiau negu 30 tūkst., apytikriai 90 tūkst. lietuvių visuose Rusijos miestuose. Be to, daugiau negu ketvirtadalis milijono (252 594) 1899–1914 m. išvyko į JAV; grįždavo kas penktas. Tas pats reiškinys pastebimas dabar, per antrąją (trečiąją, jei įskaičiuosime ir susklausime dirbtinę sovietinę urbanizaciją) kaimų tuštėjimo bangą – lietuviai keliasi ne į Vilnių ir į Kauną, bet į Angliją ir Airiją. Pamokomas yra kontrastas su estais. 1897 m. 19,2% Estijos gyventojų gyveno miestuose, patys estai sudarė 67,8% miesto gyventojų ir pusę centrinės valdžios valdininkų.

Miestai yra svarbūs. Jų neužvaldžius, nesutautinus, neišsivystys aukštoji kultūra, mokslas ir švietimas, visapusiška profesijų struktūra. Kaime nestatysi operos rūmų, muziejų, universitetų, ten neįkursi redakcijų. Daug ką pasako tai, kad pirmasis viešas lietuviškas spektaklis *Amerika pirtyje* buvo pastatytas 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje, daržinėje, stovėjusioje ant jūros kranto.

Ne visos profesijos lygiai svarbios tautos atgimimui. Inteligentija, dvasininkija, verslininkai, miestiečiai yra geriau išsilavinę, labiau domisi valdžios, viešaisiais ir bendrais reikalais, paprastai atlieka kritinį vaidmenį išjudinant valstiečių mases. Lietuvių inteligentų būta labai mažai. 1897 m. Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose gyveno apie 4,7 milijono žmonių, iš kurių tik 27 000 turėjo aukštąjį, vidurinį ar specialųjį vidurinį išsilavinimą. Lietuviai čia sudarė mažiau negu dešimtadalį (9,7%), mažiau net negu gudų, jau nekalbant apie žydus ir rusus. Bendras lietuvių įnašas į miestų buržu-

azijos gimimą buvo kuklus. Lietuviams priklausė gal kokie 4% stambesnių įmonių, – laikais, kai savininkai paprastai samdydavo bendrataučius. Ir kitose profesijose – teisėje, finansuose, prekyboje, medicinoje – lietuvių būta nedaug. Katalikų dvasininkai čia sudaro išimtį. Palyginti daug lietuvių tapo kunigais, bet nemažai jų nutautėjo ar buvo abejingi tautiniam atgimimui, bent pradiniu laikotarpiu, dėl nuogaštavimų, kad stiprėjantis lietuvių tautinis sąmoningumas sukels nesutarimus su lenkais, taip pakirs Katalikų Bažnyčios vienybę, sudarys sąlygas stačiatikybės ir bedievyستės plėtrai. Konservatyvioji dvasininkija buvo linkusi sutapatinti išpa-reigojimą lietuvių su schizma, manė, kad tik kvailiai ryžtųsi rizikuoti apčiuopiama, konkrečia Bažnyčia ir jos žadamu išganymu dėl nerealistiško mažos tautelės svajonių.

Mokyklų Lietuvoje buvo labai mažai, lietuvių moksleivių – dar mažiau. Nebuvo prošvaisčių, kad padėtis greitai pagerės. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, taigi praėjus 30 metų po *Aušros* pasirodymo, lietuvių moksleivija buvo negausi, jos tautinis susipratimas – ribotas. Neaugo arba tik labai lėtai augo nauja lietuviškos inteligentijos karta. Štai keletas iškalbingų skaičių. 1913 m. iš Vilniaus šešių gimnazijų išėjo tik 8 lietuviai abiturientai, iš Kauno mokyklų – tik 9. Šiaulių berniukų gimnazijoje 1911–1912 m. tik 117 iš 437 mokinių buvo lietuviai, Panevėžyje – 111 iš 426, net lietuviškiausiose Marijampolės ir Palangos gimnazijose lietuviai sudarė tik pusę moksleivių. Lietuvaičių padėtis buvo dar liūdnesnė: Šiaulių mergaičių gimnazijoje jų buvo tik 15 iš 390. Tuometinės Lietuvos spaudos duomenimis, 1911 m. lietuvių abiturientų buvo tik 29, kitais – jau 65, 1913–1914 m. – 69. Aukštąjį mokslą, neskaičiuojant kunigų, 1912 m. baigė 17, 1913 m. – 31 lietuvis.

Net ir gimnazijose, kuriose rengtos lietuvių kalbos pamokos, daugelis moksleivių jų nelankė. Mokyklose vyko lenkėjimas, aršiausi „lenkomanai“ buvo patys lietuviai, kurie, vos pramokę lenkiškai kalbėti, laikydavo save tikrais lenkais. Nesulenkėjusių moksleivių tautinė savimonė buvo silpna. Kai kuriose mokyklose moksleiviai 1913–1914 m. nežinojo nei apie *Aušrinę*, nei apie *Ateitį*. Būdinga *Ateityje* publikuota korespondencija iš Zarasų: „Apie skirstymąsi į ateitininkus ir aušriniečius tai nėra ko nei minėti, nes beveik visai čia nieks ir nežino, kad yra lietuvių moksleivijos laikraščiai“.

Vyko nutautėjimas, slavėjimas, ypač rytuose. Manoma, kad XIX a. septintame aštuntame dešimtmetyje 45% Vilniaus gubernijos gyventojų buvo baltarusiai, 35% – lietuviai. Šimtmečio pabaigoje lietuvių procentas jau buvo perpus sumažėjęs: pagal surašymą, lietuvių būta tik 17,57%. Nutautėjimas nesiliovė ir tęsėsi iki karo, 1909 m. liko tik 12,9% lietuvių. Lietuviai nyko ne tik rytuose. Ir vidurio Lietuvoje matyti panašių procesų užuomazgų. Kairiajame Dubysos krante, tarp Neries

ir Nevėžio, nuo Kauno iki Babtų, Kėdainių ir Jonavos apylinkėse augo lenkiškai kalbančiųjų skaičius, didėjo mišrus lietuvių ir lenkų kalbų plotas.

Nepriklausomybė buvo iškovota kaip tik laiku, gal net paskutiniu laiku. Be 1918 metų nebūtų buvę nei 1988 metų, nei Kovo 11-osios. Teiginys gal pernelyg kategoriškas, juk kodėl šimtmečiais galutinai nenutautėję lietuviai nebūtų galėję išsilaikyti dar 70 metų? Viena-reikšmio atsakymo nėra. Bet lietuviai liko lietuviškai kalbančiais valstiečiais, nes valdovams ir bajorams nerūpėjo baudžiauninkų ir valstiečių tautybė. Nesvarbu, ar valstiečiai – lietuviai, rusai, gudai, ar lenkai. Svarbu, kad jie atliktų savo prievoleles. Rusijos imperijos valdžia gana vėlavai, ne itin nuosekliai vykdė rusinimą. Šiuo atveju carizmui būdingas neveiksmingumas lietuviams buvo naudingas. Otto von Bismarcko laikais pradėta vokietinimo kampanija Rytprūsiose buvo veiksmingesnė ir mažlietuvių nutautinimas vyko sparčiau. Nenoriu spėlioti, ar lietuviams būtų buvę geriau, valdant carui, vokiečiams ar sovietams, bet be Nepriklausomybės mūsų tautinis sąmoningumas dabar būtų panašesnis į baltarusių, kurie dar stengiasi tapti modernia tauta.

Nedominuojančioms Vidurio ir Rytų Europos tautoms nepriklausomybė nebuvo realistiškas siekis. Vokietija, Rusijos ir Austrijos imperijos atrodė per stiprios, kad būtų galima jėga atsiskirti. Net liberalios Austrijos imperijos tautinės bendruomenės reikalavo platesnės autonomijos, o ne suverenumo. Daugeliui lietuvių, kurie matė Rusijos ir Vokietijos kariuomenės galią, nė nekilto mintis, kad Lietuva gali pasidaryti nepriklausoma valstybė. Neaišku buvo tik, ar ją valdys rusai ar vokiečiai. Šios abejonės dėl Lietuvos likimo veikė ir savanorių šaukimą. Proporcingai daugiau karininkų atsiliepė į šaukimą, bet tai, kad nemažai jų buvo nelietuviai, perša išvadą, kad karininkiją labiau veikė noras dirbti pagal savo profesiją, o ne ypatingas patriotizmas. Lietuvos jaunimas 1919 m. nevienodai stėjo savanoriais į Lietuvos kariuomenę. Užnemunėje ir Alytuje savanorių nepritrūko. Kitur vyravo abejingumas. 1919 m. vasarą į Panevėžio ir Kėdainių sričių apsaugos būrius įstojo tik du šimtai savanorių. Savo atsiminimuose pulkininkas Petras Gudelis rašo, kad Joniškėlio partizanų gretose (o jie 1919 m. pirmoje pusėje sudarė pagrindinį bolševikams besipriešinantį vienetą Šiaurės Lietuvoje) dalyvavo tik pusantro nuošimčio vyrų. Gudelis rašo: „Kaip bevertintume nepalankias istorines aplinkybes, vienok turime atvirai pripažinti, kad dalyvavusių partizanuose gyventojų nuošimtis buvo nuostabiai mažas. Užtikrinu, kad nė vienas tėvas neišvarė savo sūnaus į partizanus“, nors buvo tokių, kurie vaikams neleisdavo paimti arklio.

Gal padėtį vaizduoju perdėm minorinėmis spalvomis. Jei 1919 m. pradžioje abejingumas Lietuvos nepriklausomybei buvo plačiai paplitęs, tai dirva patriotizmui

ugdyti buvo palanki. Gavę progą net trumpai paragauti nepriklausomybės, lietuviai valstiečiai greitai pasidavė patriotizmo dvasiai. Praėjus vos pusantų metų po pirmųjų Lietuvos valdžios įtvirtinimo žingsnių, Lucjanui Želigowskiui užėmus Vilnių, Lietuvą apėmė gaivališkas patriotizmas, masiniuose mitinguose buvo priimamos rezoliucijos, reiškiančios Lietuvos visuomenės ryžtą aukoti ne tik savo turta, bet ir gyvybę.

Išskyrus Angliją ir Nyderlandus, net Vakarų Europoje tautos konsolidavosi tik XIX a. Savo knygoje *Peasants into Frenchmen* istorikas Eugenius Weberis argumentuoja, kad, nors prancūzų tauta laikoma viena „seniausių“ visoje Europoje, ji yra naujas kūrinys, igijęs brandžią formą, kai asimiliavo kitas tautas ir etnines bendruomenes – bretonus, provansiečius, savojiečius, katalonus, baskus, elzasiečius ir kitus. Pagal oficialius valdžios duomenis, 1863 m. ketvirtadalyje šalies komunų nebuvo kalbama prancūziškai. Dešimtadalis iš 4 milijonų moksleivių (nuo 7 iki 13 metų) visiškai nekalbėjo prancūziškai, o dar pusantro milijono galėjo kalbėti ar suprasti, bet ne rašyti ja. 1906 m. prievolininkų apklausa atskleidė, kad pusė jų nežinojo, kad Prancūzija neteko Elzaso ir dalies Lotaringijos 1871 m., tik kas ketvirtas galėjo paaiškinti, kodėl Liepos 14 d. buvo nacionalinė šventė. Po 1870 m. trys veiksniai sudarė sąlygas etninėms bendruomenėms susiliesti į tautą. Geležinkeliai ir keliai leido net nykiausių provincijos užkampių gyventojams dalyvauti bendrame gyvenime, privaloma pradinė mokykla visus išmokė prancūzų kalbos ir diegė patriotizmą, visuotinė karinė prievolė šias pamokas praplėtė ir sutvirtino. Italijoje padėtis buvo dar sudėtingesnė. Italai negalėjo susikalbėti vieni su kitais dėl tarmių įvairovės. XIX a. viduryje gal tik 2,5% gyventojų kalbėjo Toskanos tarme pagrįsta būsima bendrine kalba.

Weberis sulaukė kritikos. Esą tautos kūrimo procesai prasidėjo ne artėjant XIX a. pabaigai, bet gerokai anksčiau, jis pervertino centrinės valdžios vaidmenį, valstiečių aktyviau dalyvauta politikoje negu jis nurodo, jų ir miestiečių gyvenimas ne tiek jau skyrėsi. Galima argumentuoti, kad prancūzų tauta subrendo šalies šiaurėje keletą šimtmečių prieš Prancūzijos revoliuciją, o Weberis aprašo vėlesnį jos plėtimąsi, kitų etninių bendruomenių asimiliavimą, – kai visi, o ne tik dalis Prancūzijos gyventojų tapo prancūzais.

Bet kuriuo atveju Weberis atkreipė dėmesį į nepakeičiamą valstybės vaidmenį konsolidacijos procese. Iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių tauta buvo kuriama iš apačios, mobilizuojant susipratusius valstiečius be valstybės paramos ir priešinantį jos trukdymams. Iškovojus nepriklausomybę, Lietuvos valdžia iš viršaus vadovavo ne tik valstybės, bet ir tautos kūrimui. Antanas Maceina tiksliai pastebėjo, kad valstybė nėra būtina nacijai (t. y. kultūriškai subrendusiai tautai) būti, bet

ji būtina nacijai tapti. Nacija gali gyventi be valstybės, bet be jos negali atsirasti.

Nepriklausomoje Lietuvoje daugeliui gyvenimas nebuvo lengvas. Demokratija buvo greitai palaidota. Būta daug problemų, nepatenkintų lūkesčių, nusivylimo. Bet laimėjimų buvo gerokai daugiau. Gal svarbiausia tai, kad per tuos dvidešimt Nepriklausomybės metų liovėsi nutautėjimas, išaugo tvirta tautos ir tėvynės meilė, kuri nustelbė kasdienių bėdų sukeltą kartelį, leido atvirai pažvelgti į nepriklausomos Lietuvos netobulumus ir suprasti, kad jie neužgožė iškovotos galios lemti savo likimą. Pakanka tik palyginti tautos elgseną 1918 m. ir po 1940 ar 1944 m. bolševikų okupacijos. Laisvosios Europos radijo lietuvių tarnybos redaktorius Kajetonas Čeginskis ne kartą sakė apie sovietus: mes juos išvairėme su ginklu rankoje ir su ginklu rankoje pasitikome begrižtančius. Sukilta pirma proga 1941 m. birželį. Pokario metais gerokai didesnis jaunimo nuosimtis be jokių iliuzijų išėjo partizanauti, negu po Pirmojo karo tapo savanoriais. Jei 1919 m. tik paskiri valstiečiai ragino sūnus stoti į Lietuvos kariuomenę, tai pokario metais ištisi kaimai rėmė partizanus. Tą tėvynės meilę savo širdyse nešė ne tik partizanai, bet ir tremtiniai Sibire bei išeiviai Vakaruose; ši meilė palaikė tautos prisikėlimo viltį ir buvo perduota vaikams ir vaikaičiams, nors vis mažėjančiam procentui. Galima didžiuotis valstybe, kuri gebėjo išugdyti meilę, dėl kurios ne tik kovojama, bet ir kenčiama.

Tie 50 okupacijos metų neliko be poveikio. Maskvai iš dalies pasisėkė pasukti laikrodį atgal, depolitizuoti lietuvius, atversti juos iš politinės į etninę tautą. Kaip 1918 m., taip ir kokiais 1986 m. nepriklausomybė atrodė nerealus siekis, plačiai buvo susitaikyta su mintimi, kad Lietuva bene amžinai liks Sovietijos dalimi. Kai racionaliame gyvenimo plane Lietuvos valstybingumo siekis neturi vaidmens, tai neišvengiamai nyksta su valstybingumu susietas lietuviškas patriotizmas. Valstybingumo siekiantį patriotizmą pakeitė kaimo patriotizmas, savotiška „vietiniškumo“ atmaina. Kai kuriais atžvilgiais Sąjūdžio atsiradimas ir išviešpatavimas 1988–1990 m. primena sąmoningumo pokyčius prieš 70 metų, būtent 1918–1920 m., kai patriotizmo banga pašalino ne tik abejingumą, bet ir pasyvumą. Per mažiau negu dvejus metus mintyse buvo palaidotas komunizmas, po dar pusantų metų griuvo Sovietų Sąjunga, atverdama duris Nepriklausomybės atgavimui.

Tarpukario metais Lietuvos valstybė nebuvo saugi. Lenkija buvo pagrindinis priešas, Vokietija nebuvo susitaikiusi su Klaipėdos praradimu, Maskva puoselėjo viltį vėl inkorporuoti buvusias Rusijos imperijos žemes. Lietuva neturėjo tvirtų sąjungininkų – nei diplomatinų, nei karinių. Nepaisant visų nuogaštavimų dėl Rusijos, dėl pratybų „Zapad“, dabar Lietuva saugi, ji NATO ir ES narė. Lietuvos valstybė išliks.

Knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* Juozas Girnius rašė: „Tikiu Lietuvos istorinį amžinumą, nors miršta ir tautos... Tikiu lietuviškosios dvasios kūrybinį nemirtingumą, nors miršta ir kultūros“. Nesu toks optimistiškas. Gresia demografinė katastrofa. Nors gimstamumas stabilizuojasi, nesiliauja masinė migracija, vien pernai emigravo daugiau nei 50 000 žmonių. Lietuva neliks be lietuvių, bet ar jų bus gana gyvybingam kultūriniam gyvenimui laiduoti? Lietuviybei didesnę pavojų kelia ne dvikalbiai lietuviškai lenkiški gatvių pavadinimai, ne tikras ar menamas Briuselio noras palaidoti tautinę valstybę, o anglų kalba rašomi diplominiai darbai ir disertacijos. Paminiu disertacijas (straipsniai žurnalams ar knygoms yra kitas reikalas), nes tai vienas anglų kalbos tapimo universalis, bent Europoje, simptomas ir pavyzdys. Durys dabar atviros į visą Europą, jos universitetus ir darbo vietas. Kai visi laisvai kalba svetima kalba, ypač jei ji nėra primesta, tai savoji gali netekti savo išskirtinės reikšmės, o tai savo ruožtu gali sukelti pragaištingų pasekmių. Gellneris tautų atsiradimą sieja su tautos mobilizavimusi, kai jos narių kalba yra nuvertinama, neranda vietos šalies viešajame gyvenime. Kovoama dėl tautos, nes kovoama ir dėl oraus gyvenimo sau ir šeimai. Jei yra dvi kalbos, tai vienos išstūmimas arba nuvertinimas neturės to paties poveikio

žmogaus gyvenimo perspektyvoms, nesukels panašios reakcijos, nes jis toliau galės ramiai gyventi. Andersono supratimu, tautą kuria bendrakalbiai, palaikydami vieni kitų įsivaizdavimus, bendrumo ir solidarumo jausmus, labiausiai per spaudą, ir vietas įvykiams skiriant ypatingą dėmesį. Internetas kuria platesnę bendruomenę, o visuotinė anglų kalba gali paversti lietuvių kalbą savotišku *patois*, – įdomia, bet neesmine tarpe. Gal be reikalo rūpinuosi – danai seniai kalba angliškai, bet nenutautėja. Bet jų daugiau, jie neturi atsikratyti pusės amžiaus okupacijos sukurtų deformacijų, be to, jie atvirai didžiuojasi savo tauta ir jos laimėjimais. Lietuvių padėtis kita.

Jau pusanthro amžiaus vyksta tautos ir valstybės dialektika. 1918 m. dar galutinai nesubrendusi tauta sukūrė savo valstybę, kuri savo ruožtu subrandino tautą. 1940 m., iš dalies sunaikinus valstybę (netekome suverenumo, bet liko administracinės autonomijos, taigi valstybės griaučiai), patriotiškai nusiteikusi tautos dalis pakankamai palaikė nepriklausomos valstybės idėją, ir, atsiradus progai, valstybė vėl buvo atkurta. Valstybė dabar patvari, bet nežinia, kiek ji gebės padėti tautai įveikti naujausius iššūkius, ypač tautiniam sąmoningumui. ❏

KADA TAPSIME NETIKINČIAIS?

Tomas Daugirdas

Kiek ilgai Lietuvos visuomenė išliks religinga? Ar jos nureligėjimas yra neišvengiamas procesas dabartiniame pasaulyje – pragmatiškame, žmonių pastangas nukreipiančiame į naudos, patogumo ir ekonominės gerovės siekį? Šiuos klausimus paskatino pasvarstyti birželio pabaigoje mirusio žymaus religijos sociologo, kai kada pavadinamo teologu, Peterio Bergerio (1929–2017) idėjos.

Bergeris, pats tikintis liuteronas, praėjusio šimtmečio antroje pusėje knygoje (pavyzdžiui, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, 1967) suformulavo vadinamąją sekuliarizacijos tezę. Jis teigė, kad visuomenės modernizacija neišvengiamai veda į sekuliarizaciją. Modernioje epochoje pasikeičia žmogaus santykis su pasauliu, jis tampa labiau techninis ir racionalus, ieškant būdų pasiekti iškelto tikslus. Bažnyčios, kaip vertybių sistemomis grįstos institucijos, praranda ankstesnę dominuojančią vietą. Bažnyčios įtaka išstumiamama iš svarbiausių visuomenės veikimo ir jos formavimo sferų, kaip antai švietimo. Vertybės ir tikėjimas tampa privačiais, o viešojoje sferoje bendrai sprendžiami ir svarstomi dalykai, kuriuos galima išspręsti vertybinius klausimus atidedant į šalį, kaip sprendimo instrumentą pasitelkiant protą. Jis manė, kad moderniam žmogui būtinos naujos socializacijos formos, kuriančios vertybėmis (tautinėmis, tikėjimo ar kitomis) grįstas bendruomenes. Vis dėlto jo prognozė buvo aiški. Juo labiau pasaulis modernizuosis, juo mažiau jame liks religijos.

Bergerio teorija leidžia interpretuoti tokius reiškinius kaip nacionalizmo ar komunizmo radimasis. Modernus individas, kurio su kitais individualais ir bendruomenę nesieja religija, ieško kitų bendruomeniško buvimo atramų. XIX a. tautiškumo idėjos pateikė individams bendruomenės vienijimosi perspektyvą. Panašiai ir komunizmo idėja teikia pažadą sukurti anapus religijos esančią darnią bendruomenę. Atsirėmę į jas, Nepriklausomybės pradžioje galėjome prognozuoti, kad, nepaisant posovietinio religingumo atgimimo, visuomenėje įsitvirtinant kapitalistiniams santykiams religija turėtų trauktis iš žmonių privataus gyvenimo pakraščius. Tačiau taip neįvyko. Kaip rodo tyrimai, Lietuvoje religingumas per pastaruosius dvidešimt metų išliko panašus. Apie 80%

gyventojų teigia esantys krikščionys. Tai rodytų, kad Bažnyčios kaip institucijos reikšmė visuomenėje nemažėja. Turint galvoje, kad absoliuti dauguma tikinčiųjų deklaruoja esantys katalikai, aplink Katalikų Bažnyčią jungiasi didžiausia Lietuvos visuomenės bendruomenė.

Bergerio sekuliarizacijos idėjos imtos kritikuoti tuomet, kai radosi įvairesnių nacionalizmo tyrimų. Nacionalizmą įvairovė rodo, kad kai kurių tautinių valstybių gimimas buvo glaudžiai susietas su religine tapatybe. Benedictas Andersonas, kalbėdamas apie tautų gimimą, pabrėžė nemaną, jog nacionalizmą „pagamino“ religingumo erozija. Anthony Smithas parodė, kaip ne vienos tautos krikšto istorija tapo svarbiu pasakojimu kuriantis nacijoms. O ir lietuvių tautinis atgimimas XIX a. rėmėsi ne vien pasakojimu apie pagoniškuosius laikus ir pranykusią Lietuvos Atlantidą. Jame buvo ir ne tokia spalvinga krikščioniškoji atšaka. Sovietmečiu, kai tautiškumo idėjų raiška buvo ribojama, o tikėjimas – persekiojamas, nemažai visuomenės būtent į Katalikų Bažnyčią žiūrėjo kaip į tikrojo tautiškumo atminties saugotoją. Nepriklausomybės lūžyje sąsaja tarp tautinio atgimimo ir religinio atgimimo sustiprėjo ir tapo viešai deklaruojama. Manytina, jog ir šiandien Bažnyčios kaip institucijos svarba išlieka ir todėl, kad ji matoma kaip tautiškumo atminties saugotoja, tarsi ašis, vienijanti didžiąją Lietuvos visuomenės dalį.

Bažnyčių svarba visuomenėje, kaip rodo kiti tyrimai, modernioje visuomenėje gali išlikti ir dėl kitų priežasčių. Nors Bergeris ankstyvuose darbuose to nebuvo linkęs svarstyti, tačiau racionalus individualizuotas asmuo, ieškodamas pagrindo burtis ir bendruomenę, gali atrasti geriausiai matomas ar „po ranka“ esančias Bažnyčias. Religija Lietuvoje šiandien vis dar suvokiama kaip „tradicija“, kurią vaikai gauna iš tėvų ir senelių ir per kurią išgyvena ryšius su artimais žmonėmis, su šeimos ir bendruomenės praeitimi.

Vis dėlto Bergerio sekuliarizacijos teorija, regisi, ir šiandien galioja, jei religingumą matuosime dalyvavimo religinėse apeigose dažnumu. Lietuvoje Nepriklausomybės pradžioje bent kartą per mėnesį bažnyčioje teigė apsilanką apie 30% tikinčiųjų. Šiuo metu skaičius bent dvigubai ma-

žesnis. Tai iš tiesų liudytų apie vykstančią sekularizaciją. Nors Bažnyčios kaip institucijos dabartinėje Lietuvos visuomenėje išlaiko svarbią telkiančią ir tapatybės funkciją, ryšiai su ja silpnėja. Kita vertus, jei Bažnyčia siejama su bendruomenės istorine tradicija, tai žmonės gali save jai priskirti, jei apeigose tedalyvauja trimis gyvenimo progomis: per krikštynas, vestuves ir laidotuves.

Bergeris idėjų apie sekularizaciją kontekste neanalizuoja tikėjimo turinių. Ilgainiui tapo įprasta sekularizacijos mastą tirti pagal tai, ką žmonės tiki. Rūta Žiliukaitė, tyrusi religingumo turinius, nustatė, kad 1999 m. 43% Lietuvos gyventojų tikėjo reinkarnacija. Panašus tokių tikinčiųjų skaičius išlieka ir šiandien. Tai rodytų, kad nemažos dalies krikščionių tikėjimas, švelniai tariant, nėra „grynas“. Su krikščioniškumu nedera lankymasis pas būrėją, likimo aiškinimasis astrologiniais metodais, žolelių deginimas deivei Medeinai, kaip ir viltis, kad po mirties atgimsi korgiu Anglijos karalienės rūmuose. Tačiau jei pagal tai spręstume apie sekularizacijos procesus, tai veikiausiai aptiktume, kad labiausiai sekularizuota Lietuvos visuomenė buvo XVI ar XVII a., o vėliau jos religingumas stiprėjo.

Priekaištų ankstyvosios Bergerio idėjoms, kaip suprasti religingumo pokytį, būta daug, nors mažai kas abejojo, kad moderniam pasaulyje kinta religijos vieta visuomenėje, valstybėje ir žmogaus gyvenime. Bergeris buvo įsitraukęs į šias diskusijas. Vis dėlto nemažai ką nustebino jo atviras ir viešas ankstesnių idėjų apie sekularizaciją išsižadėjimas. 2013 m. interviu žurnalui *Cresset*, o ir 2014 m. pasirodžiusioje knygoje *The Many Altars of Modernity* jis teigė, kad tezę apie neišvengiamą sekularizaciją, kaip lydinčią modernizaciją, paneigė faktai. Kaip antai kai kuriose visuomenėse, kuriose per šiuos dešimtmečius vyko sparti modernizacija, religija išlaikė tvirtas pozicijas. Be to, sekularizacija esanti ryški tik dalyje Vakarų pasaulio, pavyzdžiui, Europoje, tačiau JAV – daug menkesnė.

Šiems reiškiniams paaiškinti Bergeris siūlo pasitelkti „pliuralumo“ teoriją. Modernizacija skatinanti vertybinių ir pasaulėžiūrinių sistemų pasiūlos visuomenėje pliuralizaciją. Jos akivaizdoje asmuo turi gausybę pasirinkimų, iš kurių tik dalis – religiniai. JAV sekularizacija nevykusi dėl religinių grupių gausos, iš kurių kiekvienas gali sau išsirinkti, kas tinkama. Europoje sekularizacija vykusi todėl, kad Bažnyčios tradiciškai suaugusios su valstybe, kuri teikė prioritetą tam tikrai tikėjimo formai. Tai riboja galimybes rasti skirtingų konfesijų pasiūlai, o dalies tikinčiųjų poreikių ėmė nebetenkinti tradicinių konfesijų siūlomas tikėjimas. Tai skatino tradiciniu religingumu nusivylusius tikinčiuosius ieškoti nereliginėse vertybinių sistemų. Asmeninį religinį fundamentalizmą Bergeris aiškina kaip reakciją į pliuralumą ir individo atsiskakimą ieškoti jam tuo metu geriausio pasirinkimo.

Paskutiniosios Bergerio idėjos nėra išdėstytos labai nuosekliai. Jei jas taikysime Lietuvos religingumo situacijai, tai turėsime pripažinti, kad visuomenės intereso religiniams reikalams mažėjimas priklauso nuo Katalikų Bažnyčios dominavimo. Svarstant šia kryptimi toliau, valstybei panaikinus išskirtinį tradicinių religijų statusą, visas religingumo apraiškas traktuojant vienodai, atsirastų daugiau erdvės religijų pasiūlai, žmonių pasirinkimams, tad ir bendras religingumas sustiprėtų, sumažėtų ir grėsmės sekularizacijai. Už religijos reikalus Lietuvoje atsakingi pareigūnai, įregistruodami skirtingas alternatyvias (žydų ar evangelikų reformatų) religines bendruomenes bei paskatindami ilgalaikius konfliktus, veikiausiai ir vadovavosi tokiu supratimu.

Kaip pliuralumo teorija paaiškintų, kodėl sovietmečiu, Bažnyčias brutaliai išstūmus iš viešojo gyvenimo, tikėjimas išliko, o marksistinis fundamentalizmas neįsitvirtino? Valstybė pasiūlė pernelyg mažą spektrą alternatyvių vertybinių pasirinkimų, kas būtų prieštaravę pačiai totalitarinio režimo prigimčiai. Ji nesugebėjo marksizmo paversti visiems patrauklia doktrina.

Šie pavyzdžiai rodo, kad paskutinė Bergerio teorija daug geriau paaiškina, kodėl sekularizacija neįvyko, nei tai, kas dabartiniame pasaulyje vyksta su religija. Pasirodžius knygai Bergeris kritikuotas ir dėl to, kad jo aiškinyje nebelieka aiškios ribos tarp to, kas yra ir kas nėra religija. Įvairios dvasingumo ir spiritistinės praktikos ir jų paplitimas taip pat liudytų visuomenės religingumą.

Paskutiniosios Bergerio idėjos toli gražu nėra naujos ir vien pagilina vadinamųjų religijos kaip pasiūlos (individo racionaliam pasirinkimui) teorijų vagą. Vienas žymiausių šių teorijų kritikų Steve'as Bruce'as teigė, kad tradicinių religijų įtakos mažėjimas ne tiek atveria erdves religiniam pliuralumui, kiek veda į sekularizaciją kaip abejingumą bet kuriai religijai. Bruce'o kritika buvo nukreipta ir į pernelyg siaurą religijos vien kaip individo asmeninio poreikio ir pasirinkimo sampratą, nekreipiant dėmesio į tokius faktorius kaip valstybės suinteresuotumas religingumu. Politinio veiksnio ignoravimas sekularizacijos procesuose veikiausiai ir yra silpniausia Bergerio teorijų vieta.

Ir vis dėlto, kada tapsime netikinčiais? Ką apie tai mums pasako Bergeris, jo viso gyvenimo darbas ir apmąstymai? Jei Lietuvoje skatinsime modernizacijos procesus ir neribosime individualizmo; jei valstybė ir toliau rems Katalikų Bažnyčios dominavimą, jos nepriilygindama tokiems religiniams reiškiniams kaip neopagonybė? Atsakymas ima sklaidytis, tik jį suformulavus. Bergerio idėjų raida rodo, kad bet kurią teoriją apie nereligijumą kaip socialinį reiškinį tuoj pasiveja jos kritika ir ją ardantys faktai. Ji rodo, ant kokio netvirtu pagrindo stovi mokslas apie religiją, kaip sunkiai nuspėjama yra krikščioniškumo istorija ir kokie menki esame ją prognozuodami.

NUŽENGIMAS I

Balsų miraklis

Laurynas Katkus

AINOŠIUS
 KAIPOŠIUS
 ADOMAS
 ADOMO SŪNUS
 JONAS
 IZAIJAS
 DOVYDAS
 LATRAS
 ŽVAIGŽDŪNAS
 BAIKERIS
 BALSAS

I

Fone triukšmas, kalbos, radijo ir veikiančio kopijuoklio garsai. Telefono signalas.

AINOŠIUS: Klausau.

KAIPOŠIUS: Labą dieną, pons viršininke.

AINOŠIUS: Aš ne ponas, aš tik gerai atrodau.

KAIPOŠIUS (*kikena*): Ar galiu atimt sekundėlę? Jau grįžot iš atostogų, ar dar atostogau?

AINOŠIUS: Jau. Visa savaitė. Dirbu. Protą knisa.

Kaiపోšius: Sssupratau –

AINOŠIUS: Tai kokios problemos? Šiaip sau juk ne-skambini.

KAIPOŠIUS: Ne, tai taip, be abejo, yra toks klausimėlis. Vienu žodžiu, pas mus į kontorą atėjo vienas ir varo absoliutų briedą. Sako, pas jį tėviškėj atsirado du kaip ir zombiai. Nu, ne visai zombiai, nes žmonių nepuola, neurzgia, gyvena tykia, bet realiai prisikėlę iš numirusių. Sako, pats juos po žeme pakavojau, dūdom prie kapo grojau, o dabar jie vėl vaikšto.

AINOŠIUS: Tai ar maža pas mus trenktų? Siųsk kibinimateri, ir viskas.

KAIPOŠIUS: Aš taip ir padariau, viršininke, be abejo. Bet jisai vėl atėjo, atsivedė su savim krūvą moterų, kurios aiškina, kad irgi tuos zombius pažįsta, kad jie prieš porą mėnesių žuvo avarijoje, apraudoti ir palaidoti. Mes jas doskaliai apklausėm, sako, tikrai, mačiusios gyvus, ne tai kad dūšias be kūno, bet normalius žmones, ir avarijos sužalojimų nematyti.

KAIPOŠIUS: Kažkokia masinė haliucinacija?

AINOŠIUS: Aš irgi taip manau, viršininke. Išvarėm laukan, bet jie nesitraukia, stovi prie įėjimo, praeit neduoda. Sako, jei nieko nesiimsim, darys piketaž. Labai nepalankus faktorius, kai čia, nu, rinkimai, ir ta konferencija pas mus tarptautinė harmoningos -istikos (*spengimas, neaiškūs žodžiai*).

KAIPOŠIUS: Pritildyk radiją!

AINOŠIUS: Jau pritildė, viršininke.

KAIPOŠIUS: Njoo, ne kas. Bet kodėl jie pas romėnus neina?

AINOŠIUS: Jie sako, buvo pas romėnus, o tie nukreipė pas mus, sako, čia ne jų kopetencija.

KAIPOŠIUS: Ir kas per darbas mūsų, kas dieną po naujiena! Taip knisa protą, kad uj! Norėtum atsigaut, į kokią spa nueit, Lacijaus arba Sūrininkų, pasipirtinti kaip baltas žmogus... nė velnio nēr laiko!

Žiūrėk, Ainošiuk, darom šitaip: reikia su jais gražiai pasikalbėti, ką nors pažadėti, kad viską išsiaiškimsim ir panašiai, tada jie nusiramins, išsiskirstys. Taip laimėsime laiko, praeis ramiai konferencija, o tada žiūrėsime. Duodu tau pavedimą sutvarkyt. Tikiu, kad susidorosi.

AINOŠIUS: Dėkui už pasitikėjimą, viršininke. Bet kad šita, nu, aš jau su jais šnekėjau, iš jėgos pozicijų, pasiūniau kai sako ant trijų raidžių ir mano reitingas daba kritęs. Aš manau, kad iš pyjaro pusės būtų geriau, kad kalbėtus kažkas kitas, galbūt aukštesnis valdininkas su didesniais įgaliojimais, kuriuo jie labiau pasitikėtų, galbūt, šita...

KAIPOŠIUS: Gal tu ir teisy, Ainošiuk. Okei, atvažiuosiu. Iškviečiu mašiną ir už valandžikės būsiu. Pasitikit su duona ir druska.

AINOŠIUS: Viršininke, jūs ir vėl viską teisingai sustrategavot! Tai laukiam jūsų.

II

Telefono skambinimo signalas. Niekas neatsiliepia.

AINOŠIUS: Nu pakelk pakelk ragą viršininke velnie languotas juk girdi kad skambiju, specialiai neatsiliepi nori nusiplaut nuo šito reikalo palikti mane vieną su sprendimu su visa atsakomybe išjungei garsą tipo posėdžiauji bliamba ką daryti ką man daryti gyven

ramiai cykiai kaip medis auga cykiai su giminėm sutardamas ir su chebra susitardamas jei ką padėdamas kur gali padėti savam žmogui negražu atsakyti nu ir mąšina pasikeisdamas kad neapsijuoktum stogą namo persidengdamas bet vieną gražią dieną nukrenta va tokie incidentai mistiniai parapsichologiniai ir nieko nebēr aiškaus nieko pastovaus skūra jaučiu kad nepraeis ir man asmeniškai nukentėsiu kas bus toliau tamsa dzievuli šaukiuos tavęs iš tamsybių aš valdininkas savivaldybės trečios C kategorijos įbaugintas pasimetęs

(Telefone moteriškas atsakiklio balsas: Adresatas, kuriam jūs skambinate, nepasiekiamas. Prašome bandyti vėliau arba spauskite penketą ir būsite sujungtas, kai tik jis atsilaisvins. Paslaugos kaina – trylika kablelių septyni cento.)

Bliamba ir šitas pabrango viskas kaip brangsta artinas galas svieto

III

Telefono skambutis.

AINOŠIUS: Taip, ponas Kaipošiau.

KAIPOŠIUS: Tai skambinu, kad pračekinti tą klausimą. Ar viską sužiūrėjot?

AINOŠIUS: Taip, ponas Kaipošiau.

KAIPOŠIUS: Policijoj?

AINOŠIUS: Buvo avarija.

KAIPOŠIUS: Ligoninėj daktarai ką sako?

AINOŠIUS: Patvirtino.

KAIPOŠIUS: Metrikacijos skyrius?

AINOŠIUS: Mirties liudijimai yra.

KAIPOŠIUS: Nuotraukos?

AINOŠIUS: Atitinka absoliučiai.

Viršininke, ten tikrai tie patys, aš jums sakau, kaip dzievulį myliu, normalūs gyvi žmonės, vienas ryžas, kitas garbanotas, pusbroliai, atrodo, ir jokių sužeidimų, nors parašyta, kad galvos ir krūtinė praskeltos, lūžiai daugybiniai, pagalvės mašinoj neišsiskleidė, matyt, išpjautos kaip pas mus būna, šeštadienio važiavo vakare per greit, galbūt neprisisegę, dabartės tiktai vienas toks dalykas, abudu nekalba, nebyliai visiški, gal čia nuo kontūzijos avarijoj kai būna, bet vėlgi, kur tie sužeidimai, dar plastinė chirurgija tiek nepažengusi, manau, šitą, nežinau

KAIPOŠIUS: Kad juos kur velnias – atleiskite, kolega, už sodrų žodį. Ko nesitikėjau, tai kad ir jus tas virusas paveiks... Atrodo, jau pavyko nuraminti žmones, ir su verslo bendruomenės atstovais pasikalbėta, su religiniais šitais popais ar ten popiežiais, ir svarbiausia, su žiniasklaida susitarėm, kad papublikuos eilę straipsnių, atskleis ten užkuliusius ir tikruosius intere-

sus tų, kur kursto paniką ir keistas sąmokslų teorijas, paviešins jų įpročius gert saldžius likerius, nesąmonė kaip vyrui, ir rengtis moteriškais drabužiais, ir taip toliau – bet vis tiek tas Kazys ar Juozas su savo fanatikėm bobelėm nepasiduoda, neršia, šaršalą daro... Emocijos intelektas pas juos per didelis, iškrypęs į vieną pusę, kaip sakė tas britų mokslininkas mūsų vykusioj harmoningumo konferencijoj, reikėtų, bet ne visad teorija praktikoje pasitvirtina, ne iš karto, tikėkimės, ne iš pirmo karto... Ainošiau?

AINOŠIUS: Klausau, viršininke.

KAIPOŠIUS: Aš pasitariau su kai kuriais ekspertais, ir jie patvirtino, ką ir taip galvojau: lieka vienintelis kelias – eiti tiesiai prie šaknies, tai yra prie tų dviejų bičių ir imti juos už pautų, jei avarijoje jų neprarado, ir paspaust kaip reikiant, kad išklotų visą tiesą ir paneigtų fantazijas, kad žuvo ir aname pasaulyje buvo ir grįžo, viską uždokumentuoti, su kameromis ir visa kita, kad neliktų jokios abejonės, nė mažiausios...

AINOŠIUS: Kaip minėjau, viršininke, jie nekalba.

KAIPOŠIUS: A, jo,... nu, tai tada ką, jo – a, tai kokia problema – raštu tą reikia padaryti, tegu parašo, viską nuodugniai pasirašo, ir bus dokumentas, bus liudijimas, ane? Ir baigsis pagaliau tos spekuliacijos! Neramumai!

IV

ADOMAS, ADOMO SŪNUS, IZAIJAS, DOVYDAS, JONAS, LATRAS (vienu balsu): Mes buvome Anapily kartu su visais užmigusiais nuo pasaulio pradžios.

Buvome tamsioje ir šiltoje patalpoje, panašioje į klubą. Baras, scena, šokių aikštelė.

Vos įžiūrimi.

Dulkių dangalas, voratinklių kertės.

Niekas nejuda, neišeina ir neateina.

Groja negirdima muzika.

Kartais mus apima baimė, ir mes raudame.

Kartais pasidaro dar baisiau, ir mes juokiamės.

Be garso.

Bet dažniausiai nieko nejaučiame. Nei skausmo, nei alkio, nei geismo, nei laiko.

Ir štai tose tamsybėse tarsi saulės šviesa patekėjo ir sušvito, ir mes visi buvome apšviesti, ir pirmą kartą pamatėme vieni kitus.

Visi prisipildę džiaugsmu, tarėme vieni kitiems:

„Ši šviesa yra iš didžio šaltinio“.

O Izaijas tarė (*kalba vienas Izaijas*):

Apie ją kalbėjau dar viršutiniame pasaulyje, sakydamas: „Zabulono žeme ir Neftalio žeme, tauta, sėdinti tamsioje, regėk didžią šviesą“.

Ne aš kalbėjau, o per mane. Vaizdai, regėjimai, žodžių kaupina burna. Iš kur jie atsiranda, kas juos užneša? Naktimis nemiegi, dienomis blaškais kaip išprotėjęs. Žemė dega po kojomis.

Žinai, kad atpildas bus pyktis. Tautos pyktis, kad trukdai gyventi, ramiai reikalus tvarkyti.

Bet negali tylėti. Nes šitaip bus; šitaip *jau* yra. Ar tai ir vadinasi pranašystė?

(*vėl visi kartu*): Tada į vidurį išėjo kitas, asketas iš dykumos, ir tarė jam patriarchai: Kas esi?

O jis atsakė:

Jonas (*vienas*): Aš esu Jonas.

Smėlis.

Smėlynės.

Daug vasarų.

Išpustė kalbą.

Jo.

Nesu kalbus.

Bet pasakysiu.

Jo.

Vanduo.

Buvo vanduo.

Upė.

Pyliau vandenį ant jo, sėmiau ir vėl pyliau.

Ir negana, vis negana...

Lazda.

Krepšys.

Batų raišteliai.

Suprantat?

Svarbiausia atminti: vanduo.

Ant galvos jam pyliau.

Jo.

ADOMAS (*silpnu seniokišku balsu*): dabar, vaikeliai, paklauskite, ką jums pasakysiu. (*pauzė*) Galėčiau daug papasakoti apie senus laikus, bet sveikata neleidžia (*pauzė*). Sūnau, tu žinai tą istoriją, pagelbėk, papasakok už – (*atsikrenkščia*)

ADOMO SŪNUS: Gerai, tėti.

Išklauskite, patriarchai!

Atsitiko taip: mano tėvas Adomas, pirmasis žmogus, parkrito ant žemės. Buvau šalia ir išsigandau. Tėvas sako: sūnau, mirštu. Nueik pas aukštuosius vartus ir atlik maldavimą. Maldauk gailestingumo medžio aliejaus. Grįžk su juo ir ištrink mane, kad pakilčiau.

Tą ir padariau. Po maldos išgirdau balsą: ko prašai, Adomo sūnau? Aliejaus, srūvančio nuo gailestingumo medžio, prikaliančio ligonius? Vaisto savo tėvo ligai išgydyti? Nūnai tai negali būti surasta. Bet praeis laikas, kurio skaičius yra penki tūkstančiai penki šimtai didieji metai, ir į žemę nužengs viengimis Dievo sūnus, ir ištrins tavo tėvą aliejumi, ir jis atsikels, ir nupraus vandeniui ir vėju jį ir tave, ir visus jūsų palikuonis, ir pranyks tada negalavimai, ligos, liūdesys ir pyktis.

Bet nūnai tai dar negali įvykti.

V

ŽVAIGŽDŪNAS (*čia ir toliau šneka Karoliniškių akcentu*): Tu, seani, aišku, žinaei, kad pasirodė DARK,

maeno naujausieas darbas? Neslėpkim, maeno kūrybinių ieškojimų viršūnė? Daugiau nei maeno šedeavras, kuris nepaelieka abejaungų, kuris paveargia visus iki vėno?

BAIKERIS (*žemu, kimiu bosu*): Kūl. Geeras.

ŽVAIGŽDŪNAS: Dabar varom turą, promotinam. Ir aš sakau tau kaip geram bičiui – (*šnibžda*) pasisekimas nežmoniškas, panos spiegia, bachūrai ardosi! Pardavi- mai eina monstriški!

BAIKERIS: Aik tu naktį pieno lakti (*juokiasi*).

ŽVAIGŽDŪNAS: Jo, pagerti pieno tau reikėtų. Nes nuo alaus lakimo akutės durnos. Juokauju, seni, juokauju. Ne, žinai, skubu, superfinalas ant nosies, todėl iškart prie reikalo. Yra vienas bičas, kuris man biškį nepatinka. Runkelis atlėpaušis, padugnė visiška. Ir dar priedo žydukas. Aš teisingai maštau, žydai jums, baikeriams, ne prie širdies?

BAIKERIS: Aina na...

ŽVAIGŽDŪNAS (*isiterpia*): vat vat, aš ir sakau. Šiaip atrodo ne prie ko, sėdi savo Rūgpienių kaime, šaukštus drožia ir malkas kapoja, iš profesijos jisai atrodo šitas dailidė, nieko sau profesija kaip žydeliui, nu, bet nebūtų Moišė, ir pelningesne veikla užsiima, visokius ten sveiko gyvenimo būdo kursus daro, gimnastika ir dvasinis tobulėjimas, Rytų išminties universitetai. Ir dabar man chebra pranešė, kad šitas mavefakeris labai manęs nemėgsta, ypač paskutinio mano šedevro, ir ant manęs labai varo savo kursų lankytojams, per paskaitas ten.

Nu, ir per paskutinį DARK pasirodymą, kur buvo COLLISEUM arenoj, kur priedo buvo mano naujo sceninio kosciumo premjera, atsitiko toks bajeris, kad susirinko daug mažiau publikos nei buvom paskaiciavę. Ir dar dalis išėjo per vidurį. Nuėjom stipriai į nuostolį, su prodiuseriais visiškai ant peilių.

Tu žinai, seni, man paslapčių nėra: patampiau virvutes, ir informuoti šaltiniai pranešė, kad jokių abejonių. Mavefakeris pabūrė. Ižūlu, ne? Kaip jisai pasikėlęs, ką?

BAIKERIS (*atsikosti*): Aik tu naktį pieno lakti.

ŽVAIGŽDŪNAS: Nesiblaškyk, seni. Vienžo, situacija tokia: aš jo neišsigandau, bet savais kanalais paveikiau žydus, ir tarp jų yra savų, kaip kitaip, ir jie padarė jam, taip saktant, ekstremaliają gimnastiką, ir pagirdė tulžim su actu.

Tu pas mus bačka bedugnė, esi tokį kokteilį gėręs, kaip šnioja, gerai? (*kikena*)

BAIKERIS: Aik tu na...

ŽVAIGŽDŪNAS: Nesvarbu. Svarbu, kad jisai neatsigautų ir neatsikočiotų, reikia jį laikyti izoliuotą nuo progresyvos visuomenės. Ir čia tavo reikalas, sakau kaip ypač tūpam: kai jisai atsiras, kiši į šitą garažą, užšauni vartus, ir laikai, eini sargybą su visais savo helseindžalais. Supratai?

BAIKERIS: Aik tu na! Žinau tą bičą. Be šansų. Buvo iš jo chebros. Be šansų. Nea. Neapsiimu.

BALSAS (*iš lauko*): Atidarykite vartus! (*smarkus bel-dimas*) Vartus! Atidarykite vartus!

ŽVAIGŽDŪNAS: Žiūrėk, kietiake, kaip tavo nuosavybę gadina. Ryškiai pagaidint nori! Eik laukan, parodyk savo bicepsus! (*uždusęs stumdamas*) aik, sakau!

VI

ADOMAS, ADOMO SŪNUS, DOVYDAS, IZAIJAS, JONAS, LATRAS (*vienu balsu, erzinama*): Visus ryjantis besoti, atidaryk, kad įeitų šlovės karalius!

DOVYDAS (*vienas*): Ar nežinai, akklasis, kad dar gyvendamas pasaulyje, išpranašavau tą balsa, tą „pakelkite vartus, valdovai“?

IZAIJAS: Aš parašiau: „Stosis tie, kur kapuose, ir apsidžiaugs tie, kurie žemėje“. Ir: „Kur tavo, mirtie, geluonis? Kur tavo, Anapili, pergalė“?

BALSAS: Pakelkite vartus!

ŽVAIGŽDŪNAS: Kas yra tas šlovės karalius? Tokio nepažįstu. Aš čia karalius. Aš šeiminkas! Ė, kas čia darosi? Ar girdit, aš sakau: WTF?

Atsiveriančių geležinių vartų garsas.

ŽVAIGŽDŪNAS: Ė, čia šitas? Šitas grybas tokį triukšmą kėlė? Kur tu man matytas?.. Lūzeri, von iš čia, mikliai! Tuoj papūsiu, ir pranyksi! (*rėkia*) Aaa! Paleiskit! Netempkit už plaukų, skauda! Ką darot, padugnės? Patraukit savo purvinas rankas! Jūs neturite teisės! Aš paduosiu į teismą, į žmogaus teisių teismą! Aš visus ten pažįstu! Lėksit iš darbo, pažadu! Didelės problemos! (*isteriškai spiegia kaip metalistas*) Vėlnių valdove – mirties pradžia – nuodėmės šaknie – blogio riba – ką padarei!

Žvanganamos grandinės, rakinamų spylių, užsegamų antrankių garsai.

BAIKERIS (*kalbasi su kažkuo, ko nesigirdi*): Okei, kūr. (*pauzė*) Čia tai geeras. (*pauzė*) Gal mostelim alučio, po darbo? Man būtų garbė. (*pauzė*) Jumis dėtas nesirūpinčiau. (*pauzė*) Paimsiu visus vyrus. Saugosim kaip eik tu na. (*pauzė*) Ne kitaip. (*pauzė*) Kol pasirodysit.

VII

ADOMAS, ADOMO SŪNUS, DOVYDAS, IZAIJAS, JONAS, LATRAS (*vienu balsu*): Čia tikriausiai gegužės pradžia.

Pirma žaluma apsipylusi žemė.

Saulė pro lapus.

Paukščiai iš kailio neriasi.

Vadinasi, rytas.

Ir takas.

Baltas, tiesus ir vingiuotas.

Siauras žemės ruoželis, o toks stebuklingas!

Tolyn einantis.

Einantis ir atvedantis.

Burnas atverti ir giedoti verčiantis:

Ačiū tau, Ganytojau, kad išvedei mus iš pražūties!

Šlovė tavo didybei, kad ištraukei iš giliausios duobės!

ADOMO SŪNUS: Nagi, tėvai, duok ranką. Bet ir sunkus tas tavo tėviškumas!

ADOMAS: Opapa, išlipau. Dėkui, atžala (*ironiškai*) gležnoji mano.

DOVYDAS: Siaura buvo skylė, bet pečiai pralindo. Uf, sveikas atgimiau vaikas! Su svaidykle ir kanklėmis!

IZAIJAS: Aš mačiau šitą vietą, tikrai mačiau! Kelias suka į kairę, ir ta užkalta sodyba, ir kalnas...

JONAS: Jo.

Visi kartu: Ačiū tau, Ganytojau, kad išvedei mus iš pražūties!

Šlovė tavo didybei, kad ištraukei iš giliausios duobės!

LATRAS (*tuteišišku akcentu, įsiteikiančiai*): A, ponas, galima prie jūsų? Man į tą pačią pusę... Matau, jūs visi tokie, žinote, dideli žmonės, o aš paprastas tuteišas. Aš nuo širdies jums pasakysiu: vagiau aš. Vagiau iš mašinų, daugiausia mašinų, bet biškį ir iš butų. Dvirąčius vagiau, kai mieste daug pasidarė. Koks ten vagimas, žinote, cyrk, tik dratą ček, ir tavo. Paskui per sieną, į Belarusiją, yra ten kam paimt, ir baliavoji. A kameros? Ką kameros, iš toli jos nerodo. Tiktai arti.

Nu, tai mentas parišo iš arti, ir visko man pripaišė. Ir narkota pakišo, ir „sunkūs sužalojimai“, ir ta kaip ta „organizuotas nusikalstamumas“. Aš atvirai jums pasakysiu: aš žulikas, aš latras, bet aš ne blatnas. Nekečiu rankos prieš artimąjį savo. Bet teismas manęs neklauso, jis klauso mento. Gal jiems reikėjo pagerinti procentus, parodyti, kad rabotiagos. Ir iš tikro gavos, kaip kaimynas mano, Slava, sako: kas nikaltas, tas bus prikaltas.

Ir po teismo, viską išvedė nubausti – kai sako Slava, prikalt nikaltą. Toli, ant kalno. Su mumisėjo toks paccanas, galėtų būti iš šitos jūsų kampanijos. Aš jam sakau: jei ką, saviakas, neužmiršk manęs! Dėl prikolo; bet gal ir ne. Jis pažiūrėjo taip keistai ir pasakė: dar šiandien būsi su manim tenai.

(*be tuteišiško akcento, neįsiteikiančiai*):

Mykolas paprašė prie vartų palaukti teisiųjų. Pamatę jus, atėjau pasitikti.

VISI KARTU: Eik su mumis! Rodyk mums kelią!

VIII

Kompiuterinio žaidimo garsai.

KAIPOŠIUS: Teipteipteip, imu dar amo! Kodėl taip mirga? Kur žirgloji, tuoj tau šakės, baisuokli zombi!

Sprogimo garsas.

KAIPOŠIUS: Ką?? Nebėr gyvybių?? Dar buvo likusi viena, dar pem procentų! Kas čia per lūzerių žaidimas? Jauni snargliai naujausias versijas turi, o tu vis dar milenijumo Dūmą varinėji! Jei kas sužinotų, kad aš, tokias pareigas einantis, tokios kvalifikacijos, visuomeninio svorio ir prestižo galiniam kambary laikau užspaudęs vintažinį pentiumą – ot būtų gėda, ot tai kompromatas! Pavaldiniai, bičiuliai, o tikrai jaunimas nuo manęs nusigręžtų...

Ne, reikia baigti. Negaliu. Viską žinau mintinai. Net ir adrenalino antplūdžius, kur jie bus – ir tuos žinau iš anksto. Jokių netikėtumų. Nuobodulys toks kosminis, sakyčiau...

Vis tiek neužsimiršiu. Vis tiek galvosiu apie reikalus, apie tuos du prietrankas. Negali būti. Tikrai kartais pagalvoju, kad čia kaip filmas, kaip realybės šou. Bet kodėl jie pasirinko mus ir mūsų ramų užkampį? Amerikoje būtų, ten Holivudas, kameros, visi tikrai ir laukia, kad netikėtumas, kad galėtų šaukti Omaigad!

Aš juos mačiau. Aikštėje prie rūmų vyko demonstracija, eilinį kartą, apsauginiai mane pasivedė prie lango, savaime aišku, su visom atsargos priemonėm, kaip pridera pagal protokolą, nors langas ir nepermatomas, užtamsintas dar nuo Asirijos laikų. Minia ten šaukė, skandavo, kilnojo kumščius, o pakrašty stovėjo dviese, kaip Darius ir Girėnas ant litų. Tokie – ramūs (nu, nenustabu, nes nebyliai), tokie – neadekvatūs. Bet kosmiškai neadekvatūs.

Nes kaip, sakyk, suprast tuos notariškai patvirtintus dokumentus, tuos liudijimus, kur Ainošiukas suorganizavo. Sėdėjo, rašė atskirai, pas skirtingus notarų, aišku. *Nesiskiria nė vienu žodžiu, nė kableliu.* Susitarė iš anksto, išmoko mintinai kaip aš savo Dūmą? – Gal per radiją žvalgybinį, per naujasias biotechnologijas palaikė ryšį? – Bet juk jie nebyliai. Ir kam tas cirkas? Kad mus kompromituot – iš opozicijos, priešišku valstybių (nu, esmėj tai tas pats)? Ant nosies juk rinkimai!

Aj, kad taip pertraukt juos serijom kaip Dūmo zombius, ir baigtas kriukis. Ne, tai man pirmutinis kartas, pirmutinis per šitiek metų trunkančią ir, neslėpkime, sėkmingą karjerą – kad nežinau, bet absoliučiai nežinau, ką reik daryti.

(šnibžda) Ant ledo, vargšas, vienišas, visų apleistas Kaiposiukas, ant ledo, tamsoje, nežino, ką reik daryt...

Telefono skambutis.

Aa! *(susitvardęs)* Taip, klausau, Ainošiau.

AINOŠIUS: Yra naujienų, viršininke.

KAIPOŠIUS: Na?

AINOŠIUS: Jos tuojau pat, ir jūs patenkintas, tikrai patenkintas liksit, bet pirmiausia gal asmeniniu klausimu galėčiau kreiptis, pons Kaiposiū?

KAIPOŠIUS (nekantriai): Na, gerai. Ok, sakyk.

AINOŠIUS: O šitą eėė, jau greit bus – va kaip tik de-

vyniolikto gegužės apvalus sukanka – kai aš dirbu apskriti...

KAIPOŠIUS: Supratau. Norėjai į centrinį aparatą? – Gerai, bus, pažadu. Dabar klok.

AINOŠIUS: Bet jūs tikrai pažadat, viršininke? Čia nebus taip, kaip kolegai, kai jam paaukštinimą prieš du metus žadėjo, o paskui pamiršo?

KAIPOŠIUS (aršiai): Tu ką, mano politinė sąžinė abejoji? – *(švelniau)* Pas mus kaip tik atsilaisvino laisva vieta strateginio ryšio su Roma departamente. Ryt iš pat ryto pasakysiu kancleriui, kad pagaliau organizuotų konkursą ir, taip sakant, palankiai į jūsų patirtį atsižvelgtų... Paskambinkit man ryt iš ryto, priminkit.

AINOŠIUS: Labai labai jums didelis dėkui. Žodžiu, jei atleisit, kad aš su savo problemėm užbėgau už akių, tai nebėra tų prisikėlėlių. Ne-bėr.

KAIPOŠIUS: Kaip tai nebėr? Kas jiems atsitiko – vėl žuvo? Susirgo ir pasimirė? Grįžo atgal, kur buvo pakavoti?

AINOŠIUS: Ne, tiesiog pranyko. Sako, tam zavadylai Juozui tik pasakė: „Te Dievo meilė, bendrystė ir išmintis tebūna su jumis visais“, ir ištirpo ore.

KAIPOŠIUS: Meilė ir bendrystė... kokios auksinės burnos, kaip makaronus kabint moka. Taip ir galvojau, kad jie tik apsimetinėjo nebyliais!

O ką visas judėjimas?

AINOŠIUS: Pasimetę. Kas pasninkauja. Kas skirstosi. Žodžiu, atrodo, galas.

KAIPOŠIUS: Ir kas čia per triukas buvo panaudotas? Kampanijoms būsimoms praverstų – Ai, bet neverta gilintis, svarbiausia, faktai ant stalo! Dėkui, Ainošiuk, už žinią ir tarnybą, ir viso gero!

AINOŠIUS: Tai aš rytoj paskambiju.

KAIPOŠIUS: Rytoj? A, taip, strateginis ryšys. Praeisi konkursą, dirbsime kartu. Bet įtariu, kad bus nelengva. Geros dienos, čiau čiau!

Išjungia telefoną. Aukštu balsu:

Jess!

Jess!

Jess!

(žemu balsu): Afuuuuuuuu.

(pabrėžtinai taisyklingai niūniuoją) Ssukasi ratu mano laimės laivasss, vėjas ant bangų šėlsta lyg apkvaitės...

Pyzdrik kuku pyzdrik kuku tralia lialia *(kvatojasi)*.

Jooo, spa kurso su žolelėm tikrai nusipelniau... Kaip ta Lacijuj vadinas – *(lėtai, pasimėgaudamas)* Neo Grand Plus?

Nu, sekretorė ras.

(Pjesėje naudojamas apokrifinis tekstas „Kristaus nužengimas į Hada“, vertė Mindaugas Strockis, in: Naujasis Židinys-Aidai, 1993, Nr. 3, p. 4–9)

PUBLIKAVIMO KULTŪRA HUMANITARINIUOSE MOKSLUOSE: KAIP (AR) MATUOTI TEKSTUS IR JŲ SKLAIDĄ?

Rimvydas Petrauskas

Šio straipsnio pavadinimas nėra savaime suprantamas. Ar tikrai galime kalbėti apie specifiskai humanitarinę akademinę publikavimo kultūrą? O jeigu taip, galbūt humanistika yra visai ne mokslas ir jos pasiekimus apskritai reikėtų vertinti kitokiais kriterijais? Vis dėlto remsiuosi prielaida, kad humanistika yra mokslas, kuris kartu svarbiais parametrais skiriasi nuo kitų mokslo sričių. Čia kalbėsiu tik apie vieną iš jų – tai, ką pavadinau publikavimo kultūra.

Iš pirmo žvilgsnio egzistuoja platus sutarimas dėl humanitarinių ir socialinių mokslų specifikos. Tai liudija ir atskirų šių mokslo sričių komitetų ar skyrių veikla Lietuvos mokslo taryboje ir Lietuvos mokslų akademijoje, skirtingi mokslo darbuotojų kvalifikacijos reikalavimai ar mokslo projektų vertinimo principai. Tačiau negalima nepastebėti vis pasikartojančių pastangų unifikuoti požiūrį į skirtingas mokslų sritis, imituoti bei adaptuoti humanitariniams ir socialiniams mokslams egzistuojančią gamtos ir tikslųjų mokslų akademinį tekstų skelbimo ir sklaidos sistemą. Siūlomi instrumentai yra visuomet tie patys – tai bendrų sąvokų ir principų, o visų pirma tam tikrų referencinių duomenų bazių (*Web of Science* – *WoS*, dabar dar pridendant *Scopus*) naudojimas, vertinant mokslininkus ir jų tekstus.

Bet užtenka vos paviršutiniškai pažvelgti į skirtingų mokslo sričių publikacijas, kad išryškėtų esminiai skirtumai: daugelio gamtos ir tikslųjų mokslų (gal mažiau tai tinka matematikai) publikacijos paprastai atsiranda kaip grupinio darbo – *big science* – rezultatas su neišvengiama daugiaautoryste, citavimų vidine logika, gautų duomenų spartaus publikavimo poreikiu ir (kaip pasekmė) santykinai greitu šių tekstų „senėjimu“. Prieš dešimt metų paskelbtas tekstas gamtos moksluose gali būti traktuojamas kaip labai „senas“, o humanitariniuose – tik atrandamas ir pristatomas kaip „naujesni tyrimai“. Skiriasi ir tekstų apimtis bei akademinė kalba – humanitariniai tekstai kuriami kaip mokslinės diskusijos plėtotė naujų duomenų ar interpretacijų pagrindu, ir kuo ta diskusija nuoseklesnė, tuo tekstas

neišvengiamai tampa ilgesnis arba „tirštesnis“. Iš čia kyla gerokai aukštesni reikalavimai mokslinei kalbai ir stiliui – sunku įsivaizduoti humanitarinę publikaciją lentelių komentavimo pavidalu ir be *native speaker* redakcijos.

Šiame straipsnyje mėginasiu kritiškai įvertinti pasitarojo meto mėginimus apibrėžti „tarptautinio lygio publikacijos“ ar „tarptautinio leidinio“ sąvokas ir siūlymus matuoti leidinių ar konkrečių tekstų citavimo dažnumą. Įvertinti būtina keliamų pagrindinių tikslų požiūriu – nauji apibrėžimai turėtų nustatyti kriterijus vertinti institucijų mokslinę produkciją ir atskirų mokslininkų pasiekimus, kartu tikintis, kad tai galėtų būti žingsnis didesnio Lietuvos tyrėjų tarptautiškumo ir Lietuvos mokslo matomumo link.

Jau pasirodė ir tarptautinio lygio leidinių apibrėžimo siūlymai – pavyzdžiui, „leidiniai, kurių daugiau nei pusę redakcinės kolegijos narių sudaro užsienio mokslininkai ir kuriuose mažiau kaip pusė (ar 2/3) publikacijų yra iš užsienio valstybių“. Šis ir panašūs apibrėžimai sukrečia savo formalumu, nekorektiškumu ir akademinės (taip pat tarptautinės) tradicijos ignoravimu. Iš esmės eilinį kartą kviečiama rengti ir konstruoti „formaliai tinkamus“ leidinius, iš anksto pasiskirstant redkolegijų narius ir publikacijų skelbimo vietas. Tai, kad šis kvietimas jau išgirstas, gali paliudyti turbūt kiekvienas, aktyviau stebintis Lietuvos akademinį gyvenimą.

Vis dėlto pagrindinė publikavimo problema humanitariniuose moksluose yra kita – tai asimetrija tarp gausios mokslinės produkcijos, į publikacijų skaičių orientuotos akademinės kultūros ir iš tiesų reikšmingų tekstų pasirodymo, kurie paveiktų akademinį diskursą ir būtų plačiau aptariamai akademinėje bendruomenėje. Turime daug naujos žinijos, dar daugiau mokslinės produkcijos, bet ar šis turtas yra naudojamas ir reikalingas? Ir kaip/ar siekis kuo geriau įvertinti („išmatuoti“) tekstus turėtų derėti su esminiu siektinu tikslu – reikšmingų tekstų pasirodymu ir jų sklaida Lietuvoje bei užsienyje?

Aktyviai lituanistikos plačiaja prasme srityje dirbant humanitaras savo tekstus publikuoja kompleksiskai: 1) vietos (ir iš dalies) tarptautinei auditorijai lietuvių kalba; 2) tarptautinei auditorijai užsienio kalba; 3) platesnei publikai lietuvių kalba. Todėl humanistikoje iš principo ydingu laikytinas publikacijų supriešinimas kalbiniu požiūriu – lietuvių ar užsienio kalba. Mokslo bibliometriniai tyrimai liudija, kad konkrečių straipsnių skaitomumas tik iš dalies priklauso nuo publikavimo vietos. Pastebėta, kad net itin prestižiniai laikomuose žurnaluose publikuota daugybė straipsnių, kurių be autoriaus ir recenzentų vėliau iš esmės niekas nebeskaito, o gerą tų leidinių cituojamumą užtikrina kelių „žvaigždžių“ publikacijos. Todėl dažnai pasigiriantis teiginys, kad „niekas teksto nemato/neskaito/nepastebi“, jei jis publikuotas Lietuvoje/lietuviškai, kartu darant prielaidą, kad paskelbus jį angliškai, jis bus tuoj pat paskleistas ir skaitomas, yra netikslus, ir ne vien humanitarnių mokslų atveju.

Bet čia kalba eina tik apie humanitarinius mokslus. Nacionalinės ir užsienio kalbų santykio klausimu svarbu konstatuoti kelis dalykus. Viena vertus, kiekviena tauta turi puoselėti savo akademinę kalbą. Tai yra tam tikras pažangos standartas, bet kartu ir platesnis vyksmas – akademinės kalbos plėtotė ilgainiui įvairiais kanalais veikia, turtina, keičia kasdienę kalbą. Tačiau humanitariniai mokslai taip pat yra tarptautiniai, nors jų tarptautiškumas ir kiek skiriasi nuo gamtos mokslų tarptautiškumo standartų. Kaip ir kitur, taip ir humanitariniuose moksluose tarptautinė mokslo erdvė yra geriausia vieta mokslines idėjas pa(s)itikrinti originalumo, adekvatumo ir kitais požiūriais. Be to, tarptautinės publikacijos ar projektai lietuvišką medžiagą įterpia į tarptautinį mokslo diskursą ir tokiu būdu praturtina abi puses. Antai istorijos moksle tarptautiniai renginiai, publikacijos ir lyginamieji tyrimai anksčiausiai tapo norma medievistikoje, tarptautines šaknis turinčioje disciplinoje, kuri dėl savo objekto, taip pat šaltinių pobūdžio negalėjo išsitemti nacionalinių istoriografijų rėmuose. Tokia tarptautinė ir tarpdalykinė tyrimų sritis neabejotinai yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, kur neišvengiamai pralaimi tas, kuris neperžengia savo šalies istoriografinių ribų. Ta pati tendencija kuo toliau, tuo labiau pastebima ir naujųjų bei naujausiųjų laikų istoriografijoje.

Rašymas skirtingoms auditorijoms turi specifinių reikalavimų ir savitą kalbinę raišką. Užsienio kalba rašomas tekstas kaskart yra adaptacija, atsižvelgiant į konkrečioje kalboje egzistuojančių sampratų, sąvokų, terminų tradiciją. Tačiau humanitariniai moksliniai tyrimai negali sau leisti prabangos užsidaryti akademinėje terpėje. Tyrimų rezultatai turi būti publikuojami ir taip, kad atlieptų pilietinės ir kultūrinės savimonės ugdymo poreikius. Todėl matuojant mokslininkų tekstus

reikia įveikti tradicinę skirtį tarp siaurai „mokslinių“ ir „mokslo populiarinimo“ darbų.

Jei tekstus matuojame pagal *WoS*, *Scopus* ir kitose bazėse įtvirtintus standartus, tuomet reikia pastebėti ir tai, kad šiose bazėse referuojami leidiniai yra itin nevienodo lygio, bent jau humanitariniuose ir socialiniuose moksluose toli gražu neapimantys visų stipriausių ir prestižiniais laikomų leidinių. Jau vien dėl to šis kriterijus negali būti taikomas be išlygų, tačiau to negana.

Šių bazių neigiama įtaka humanitariniams mokslams susijusi ir su anglų kalbos kaip vienintelės akademinės *lingua franca* išsigalėjimu. Išties daugelyje mokslų (tarp jų ir kai kuriuose humanitariniuose, pavyzdžiui, archeologijoje), kur egzistuoja daugiau mažiau vienoda sąvokų ir kategorijų sistema, anglų kalba atlieka pozityvų integracinį vaidmenį. Tačiau humanitariniuose moksluose daugiakalbystė neišvengiama jau vien dėl istoriškai susiklosčiusių kalbinių tradicijų, kurios lemia, kad anglų kalba tiesiog neįmanoma adekvačiai perteikti dalykų, kurie formavosi ir plėtojosi kitose kalbinėje aplinkoje. Neįmanoma ir nebūtina visko patogiai ir suprantamai perteikti anglų kalba, nes dažnai pritrūksta ne tik specifinių sąvokų, bet ir bendrų kalbinės išraiškos galimybių. Antai rašant Lietuvos istorijos klausimais ir toliau dėl šaltinių kalbų bei istoriografinės tradicijos daugiausia tenka skaityti (o ir rašyti) lenkų, vokiečių, rusų, ukrainiečių, baltarusių kalbomis. Beje, vis daugiau užsienio mokslininkų dėl tos pačios priežasties mokosi lietuvių kalbos, be kurios žinių pirmą kartą istorijoje neįmanoma adekvačiai vykdyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimų. Žvelgiant iš anglocentristinės perspektyvos, tokių lietuvių kalbos vaidmens išaugimą būtų galima vertinti kaip bereikalingą kliūtį mokslo komunikacijoje. Tačiau humanistikoje svetimų (kalbinių) tradicijų ir publikavimo įpročių pažinimas yra stiprioji tyrinėtojo pusė. Nekelia abejonių, kad tinkamai publikuotas tekstas žinomame lenkų ar vokiečių žurnale bus kur kas aktyviau priimtas nei mažai žinomame, tegu ir *wosiniame* anglosakšiskame leidinyje. Taigi humanitarinė tyrimų sritis yra neišvengiamai tarptautinė ir daugiakalbė, iš tyrinėtojų reikalaujanti plačių kalbinių kompetencijų (kai kuriose srityse prisideda dar ir senosios kalbos).

Kita ne mažiau svarbi problema, kritiškai vertinant duomenų bazių kriterijų, yra atskleistos ir tarptautinėse publikacijose aprašytos manipuliacijų galimybės, prie kurių veda formalių reikalavimų taikymas. Šiuo požiūriu yra nagrinėtas ir šiaip jau daugelyje mokslo sričių itin svari laikomas *Impact* faktorius, nurodant jo reliatyvumą ir ribas, kai jis naudojamas kaip pagrindinis kriterijus, vertinant mokslo publikacijas. Šis rodiklis skaičiuojamas pagal tai, kiek kartų yra cituojami konkretaus leidinio straipsniai, atsižvelgiant į paskelbtų straipsnių skaičių. Vieno tyrimo rezultatai parodė,

kad net 57% mokslininkų atitinkamų redkolegijų paprašyti sutiko „papildyti“ savo straipsnių bibliografijas pageidautinomis nuorodomis, nors 86% apklaustųjų ir nurodė tokią praktiką vertinantys neigiamai. Kito tyrimo metu išaiškinta tendencija, kad per paskutinius dešimt metų itin išaugo kolektyvinių publikacijų apimtis. Net jei atvejai, kai straipsnių apie Higso bozoną pasirašė 5154 autoriai (kurių pavardėms išvardyti prireikė 24 iš 33 viso straipsnio puslapių) ar publikaciją apie genomo tyrimą – 1014 autorių, yra ekstremalūs, vis dėlto jie verčia susimąstyti, kur veda citavimų ir publikavimo vietos kriterijų sureikšminimas. Jei anksčiau už patarimą ar kelis papildomus duomenis pakakdavo mandagiai padėkoti išnašoje, taip pripažįstant kolegų kompetenciją ir jo žinių vertę, dabar citavimų rinkimo vąjus verčia įtraukti jį į bendraautorius, nors jo indėlis į tyrimą ir teksto rašymą yra nereikšmingas.

Suprantama, kad tai nėra pasisakymas prieš kolektyvinius tyrimus ir straipsnius, nes akivaizdu, kad egzistuoja situacijos (taip pat ir humanitariniuose moksluose), kai bendraautorystė neišvengiama ir produktyvi, tačiau augantys kolektyvinių publikacijų (nebūtinai tyrimų) mastai liudija pirmiausiai mokslininkų pritaikymą prie publikacijų matavimo kriterijų (citavimo) ir nurodo, kaip jų taikymas gali iškreipti vertinimų rezultatus. Tačiau jei peržvelgtumėm pagrindinius humanitarinių mokslų pasiekimus Lietuvoje per pastaruosius dešimtmečius, taip pat ir įvertintus tarptautiniu lygiu, tai bent jau kol kas absoliuti jų dauguma kilo iš individualių tyrimų, o ne mokslininkų grupių organizacijos.

Dar blogesnė situacija šiuo požiūriu posovietinėse šalyse, kur nėra nusistovėjusi publikavimo ir akademinės etikos kultūra. Turbūt kiekvienas mokslininkas elektroniniu paštu ne kartą yra gavęs rusų kalba parašytas žinutes su pasiūlymais už patrauklią kainą publikuoti leidiniuose, įtrauktuose į WoS duomenų bazę. Mūsų akyse per trumpą laiką išaugo nauja verslo rūšis ir akademinio publikavimo forma. Panašios manipuliacinės praktikos jau atskleistos ir Lietuvoje. Todėl kuo daugiau formalių kriterijų įvesime, tuo daugiau paliksime vietos tiems, kurie „laisvu nuo tyrimų laiku“ užsiima tokių rezultatų konstravimu. Jei įtrauksime reikalavimą, kad tarptautiniu žurnalu būtų pripažįstamas tik tas leidinys, kurio pusę redkolegijos sudaro užsienio mokslininkai ir pusę straipsnių turi būti paskelbta užsienio autorių, labai nesunku įsivaizduoti greitai sudaromą kelių kaimyninių šalių aukštųjų mokyklų „kooperatyvą“ reikalaujamam rodikliui pasiekti. Jei akademinio teksto kokybinę vertę sutapatinsime su jo citavimo rodikliu, turėsime situaciją, kai žmonės rūpinsis visų pirma bibliografiniais sąrašais, o ne tekstų turiniu. Dar neteko iš kolegų užsienyje (neskaitant kelių posovietinių šalių) girdėti, kad redkolegijos būtų sudaromos ar

straipsniai parenkami pagal autorių tautybių proporcijas. Tikrai niekam į galvą neateis mintis teigti, kad *The English Historical Review*, prancūzų *Annales* ar vokiečių *Historische Zeitschrift* yra nepakankamai moksliški, remiantis tuo, kad didžiąją straipsnių autorių dalį sudaro tų šalių tyrėjai.

Pagaliau publikacijų matavimas duomenų bazėmis ir citavimais itin susiaurina pačią publikavimo sampratą. Humanitarinių mokslų srityje itin reikšmingais, netgi prestižiškiausiais laikomi monografijų ir fundamentinių šaltinių leidimai, kuriems parengti reikia didesnių laiko sąnaudų ir aukštesnio teorinio bei praktinio pasirengimo. Formaliais kriterijais šių leidinių apskritai įvertinti neįmanoma, citavimo indeksai jų neapėmia, o matavimas puslapių ar autorinių lankų kiekiu veda prie akademiškai mažaverčių monografijų tiražavimo ar teksto beprasmiško išplėtimo – tai irgi pastebima ir jau kritiškai įvertinta pastarojo meto tendencija¹.

Jei anksčiau tyrėjų bendruomenėje apie mokslininko lygį sprendavo pagal tai, ką jis kokybiškai nauja pasakdavo ir parašydavo, dabar vis labiau sprendžiama pagal jo gaunamus santykinus taškus, reikalingus asmeninei akademinėi karjerai, universiteto reitingui ir galiausiai valstybės į mokslą įdedamoms lėšoms pateisinti. Pagrindinis realios finansinės naudos gavėjas yra privačios pelno siekiančios organizacijos (anksčiau buvo WoS, dabar mums sako, kad turime džiaugtis, nes atsirado dar ir *Scopus*), kurios garantuoja tariamai objektyvių ir patikrinamų duomenų statistiką. Neatsitiktinai šias tendencijas stebintys Vakarų mokslininkai jau iškėlė skambų šūkį atkariauti mokslo publikavimo ir rezultatų vertinimo lauką.

Todėl sutikdami su teiginiu, kad aukštas (ar tarptautinis) lygis yra itin svarbi akademinio teksto vertinimo (matavimo) kategorija, kartu turime pripažinti, kad tarptautinis lygis yra kokybinė charakteristika, kurią įmanoma nustatyti tik ekspertiniu vertinimu, o jį turi atlikti ekspertinės komisijos (vertinimo, atestacinės etc.) nariai.

Sąvoka „tarptautinio lygio publikacija“ savaime neturėtų reikšti nei a) publikacijos pasirodymo vietos formalaus įvertinimo, b) nei leidėjo, c) nei publikavimo kalbos, d) nei šalies, kurioje registruotas leidėjas ar leidinys, e) nei cituojamumo, kuris humanitariniuose moksluose nėra adekvačiai apskaičiuojamas. Publikacijos solidumui ir prestižiškumui nustatyti publikavimo vieta (žurnalas, leidykla) yra svarbus kriterijus, tačiau vėlgi turėtų būti nustatomas tik ekspertiškai. Be to, publikavimo vietos argumentas gali ir turi būti įvertinamas ir negatyviu aspektu – akademinėje aplinkoje žinomi ir pagarsinti šalies ar užsienio žurnalo ar lei-

¹ Valdemaras Klumbys, „Kaip tapti sėkmingu ir produktyviu mokslininku“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2017, Nr. 3, p. 75–77.

dyklos darbai, pažeidžiantys akademinę publikavimo kultūrą ar etiką.

„(Aukšto) tarptautinio lygio publikacijos“ vertinimo kriterijai turėtų būti originalumas, naujumas (klausi- mo, interpretacijos, medžiagos, metodo), moksliskumas, sklaida (straipsniai ir knygos atitinkamoje srityje/kryp- tyje aukštai vertinamuose moksliniuose leidiniuose/ leidyklose), publikavimas akademiškai reikšminga už- sienio kalba. Visus šiuos kriterijus adekvačiai aprėpti ir jų pagrindu mokslinius tekstus įvertinti gali tik atitin- kamos mokslo srities ekspertų grupė. Žinoma, visuomet galima sakyti, kad ekspertinis vertinimas yra subjekty- vus ir techniškai sudėtingas dėl publikacijų gausos. Ta- čiau sprendimai yra galimi. Subjektyvumą kontroliuoja ekspertinių grupių darbo organizacija ir etika, o publi- kacijų kiekį suvaldo ir kokybišką ekspertavimą įgalina kai kuriose šalyse (JAV, Vokietijoje) taikoma praktika vertinti tik ribotą, paties autoriaus atrinktų svarbiau- sių publikacijų (per atitinkamą laikotarpį) skaičių.

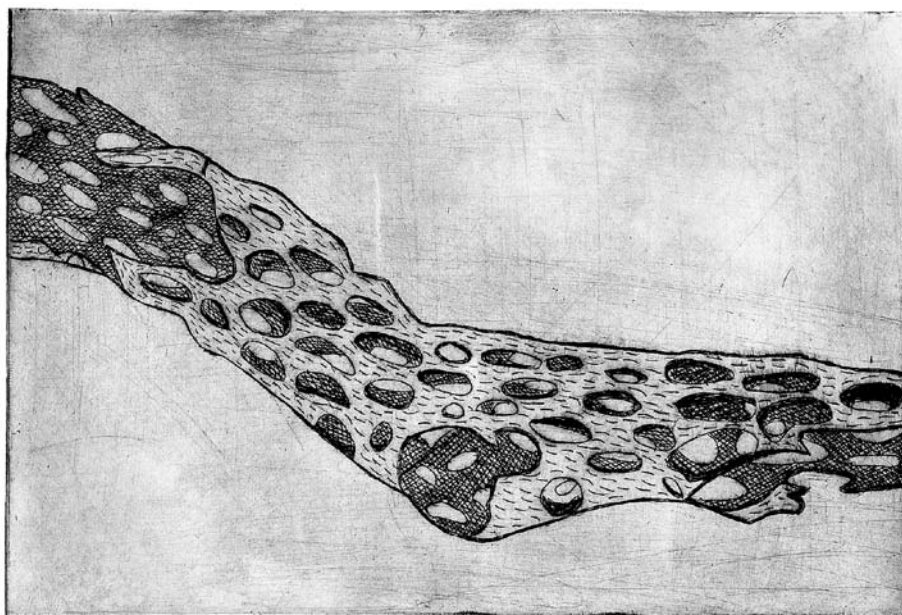
Taigi kaip nustatyti paskelbtos monografijos, straips- nio, šaltinio, vertimo ar mokslinės recenzijos vertę? Galima tai daryti formaliai – pagal autorinių lankų skaičių, pagal leidimo vietą, pagal teksto kalbą. Tačiau patikimas gali būti tik ekspertų grupės sprendimas, įvertinant ir teksto turinį, ir kitas aplinkybes (pasiro- džiusias recenzijas ir pan.). Kitas kelias – viską palikti kiekybiniam publikacijų skaičiavimui, vadinasi – susi- taikyti su techniniu požiūriu į mokslinį tekstą, su tuo, kad bus rašoma „ne skaitymui“, o „atsiskaitymui“.

Humanitariniams mokslams šiuo metu trūksta tik- rai ne bazėse referuojamų žurnalų skaičiaus. Trūksta intensyvesnio akademinio gyvenimo – pavyzdžiui, ido-

mesnių ir ilgesnių mokslinės informacijos dalių žurna- luose; gal kiek mažiau konferencijų ir seminarų, bet daugiau analitinių recenzijų ir apžvalgų. Jau dabar Lietuvoje vis labiau išsiskiria leidiniai, kurie žinomi dėl savo aukštesnių rengimo, recenzavimo, „darbo su au- toriais“ standartų. Knygos ir straipsniai moksliniuose žurnaluose turi remtis kruopščiu tyrimu, jie turi būti patikimai recenzuoti, tinkamai publikuojami (įskaitant prieinamumą) ir galiausiai skaitomi bei diskutuojami. Kiekviena publikavimo forma humanitariniuose moks- luose turi savo išskirtinę vertę. Monografijos apibendri- na ilgalaikius tyrimus, konceptualizuoja juos, kai kurios iš jų gali tapti kultūrinio gyvenimo reiškiniais. Gerai parengti šaltinių leidimai turi neabejotinai ilgiausią išliekamąją vertę ir plačiausiai naudojami mokslinin- kų bendruomenėje (užtenka prisiminti kad ir Lietuvos Metrikos knygų sklaidą). Periodiniai mokslo žurnalai yra intensyviausia akademinio publikavimo ir diskusi- jos platforma, nes čia vyksta (ar turėtų vykti) aktualios ir fundamentalios diskusijos, skelbiamos recenzijos, tal- pinama atskirų mokslų raidai svarbi „mokslo kronika“, taigi vyksta visavertis mokslinis gyvenimas.

Publikavimo kokybei gerinti taip pat reikia kurti struktūrinius rėmus mokslininkui, kad savo tyrimams jis turėtų ir pakankamai laiko (periodiškas tyrimui lais- vo laiko išskyrimas), ir infrastruktūrą (darbo vieta, bib- lioteka, stažuotės).

Ir pabaigai reikia pastebėti, kad negalime tarptautiš- kumo kategorija klaidingai pakeisti mokslo tyrimų ir tekstų kokybės sąvokos. Lietuvos humanistika bus dar geriau matoma pasaulyje tik tada, kai daugiau reika- lausime iš savęs ir kitų čia, Lietuvoje. ❧

Marija Vaicekuskaitė. Miręs kaktusas. 2015. Ofortas

„LYDĖTI, IŽVELGTI IR ĮTRAUKTI SILPNUMĄ“

Apie Pranciškaus apaštališkojo paraginimo *Amoris Laetitia* sk. 8

Francesco Coccopalmerio

Į PAGALBĄ SKAITYTOJUI

Posinodinio apaštališkojo paraginimo *Amoris Laetitia* 8 skyrius pavadintas reikšmingai: „Lydėti, išvelgti ir įtraukti silpnumą“. Ši dokumento dalis nėra labai plati, nes ją sudaro tik dvidešimt du skyreliai, Nr. 291–312, bet ji labai sudėtinga ir todėl kelia nemenkų analizės ir supratimo sunkumų. Prie to dar reikia pridėti tam tikrą neorganiškumą, t. y. aptariamąsias temas ne visur išdėstytas tvarkingai.

Dėl turinio ir dėl formos šis skyrius buvo įvertintas iš dalies nepalankiai ar bent nuosaikiai. Dėl šios priežasties jis buvo tam tikra prasme atidėtas į šalį, nedaug nagrinėjamas ir todėl ne taip atidžiai ir analitiškai aiškinamas. Tad čia ir bus siekiama nuodugniai apsvaistinti ypač svarbų 8 sk. tekstą, stengiantis apčiuopti jo turiningą doktrininę ir sielovadinę žinią.

Vis dėlto manau, kad būtų naudinga pradėti ne nuo teorinio apmąstymo, o nuo paties teksto skaitymo. Viena vertus, tai mums leis teoriškai apmąstyti įvairias dokumento vietas, kita vertus – tiesiogiai pažinti ir dėl to skonėtis paties dokumento originaliu tekstu.

2016-04-04 Vatikano spaudos salėje buvo pristatytas popiežiaus Pranciškaus posinodinis apaštališkasis paraginimas *Amoris Laetitia* (vyskupams, kunigams ir diakonams, vienuoliams ir vienuolėms, susituokusiems krikščionims ir visiems Kristų tikintiems pasauliečiams apie meilę šeimoje; liet. vert. *Bažnyčios žinios*, 2016, Nr. 4–7). Pats dokumentas, pabrėžtinai dedikuotas Gailestingumo jubiliejui (*AL*, 5), pirmiausia, žinoma, reflektavo dvejus metus rengto neeilinio Vyskupų Sinodo santuokos, šeimos ir šios sielovados klausimais (2014-10 – 2015-10) kraitį. Ir pats jis susilaukė nepaprastai plačios ir turiningos recepcijos nuo Katalikų Bažnyčios hierarchų visame pasaulyje iki pasaulietinės žiniasklaidos komentarų (Lietuvoje antai *bernardinai.lt* per šiuos pusantrų metų būta 20 tekstų, vienaip ar kitaip komentujančių *AL*). *NŽ-A* skaitytojų dėmesiui siūlome Francesco Card. Coccopalmerio analitinį komentarą, skirtą vienam kebliausių, 8 (iš 9) dokumento skyrių. Tekstą iš italų kalbos (Francesco Card. Coccopalmerio, *Il capitolo ottavo della esortazione apostolica postsinodale Amoris Laetitia*, Vatican: Libreria Editrice Vaticana, 2017) vertė Jolilė Teresa Ramonaitė.

Taigi tekstas bus skaitomas su palydėjimu, ne sekant 8 sk. skyrelių numeracija, o pagal toliau išvardijamų temų seką. Perpratus skyriaus fragmentus pagal temų logiką, turėtų būti lengviau skaityti juos ir suvokti jau iš eilės.

Atsižvelgiant į tai, man regis, naudinga išskirti ir įvardyti šešias temas:

1) Bažnyčios mokymo apie santuoką ir šeimą išdėstymas; 2) Bažnyčios sielovadinė pozicija žmonių, esančių nereguliose situacijose, atžvilgiu; 3) skirtingų asmenų, gyvenančių skirtingose nereguliose situacijose, subjektyvios ar sąžinės sąlygos ir su tuo susijusi galimybės leisti jiems priimti Atgailos ir Eucharistijos sakramentus problema; 4) santykis tarp doktrinos, bendros normos ir atskirų asmenų individualiose situacijose; 5) integracija arba asmenų, gyvenančių nereguliose situacijose, dalyvavimas Bažnyčios gyvenime ir tarnystėje; 6) popiežiaus Pranciškaus asmens hermeneutika.

BAŽNYČIOS MOKYMO APIE SANTUOKĄ IR ŠEIMĄ IŠDĖSTYMAS

1.1. Man regis, mokymas išdėstytas visas ir aiškiai šioje vietoje:

Krikščioniškoji santuoka, atspindinti Kristaus ir jo Bažnyčios sąjungą, pilnatviškai įgyvendinama vyro ir moters, abipusiškai dovanojančių save išskirtine meile ir laisva ištikimybe, priklausančių vienas kitam iki mirties ir atsiveriančių gyvybės perdavimui, pašventintų sakramento, kuris suteikia jiems malonę būti namų Bažnyčia ir naujo gyvenimo raugu visuomenei, sąjungos. Kitos sąjungos formos iš pagrindų prieštarauja šiam idealui, tačiau kai kurios jį įgyvendina bent iš dalies ir analogiškai. Sinodo tėvai pareiškė, jog Bažnyčia teigiamai vertina konstruktyvius elementus tokiose situacijose, kurios dar neatitinka ar jau nebeatitinka jos mokymo apie santuoką (*Relatio Synodi*, 2014, 41–43; *Relatio finalis*, 2015, 70). (Nr. 292)

Akivaizdu, kad cituotame tekste visiškai aiškiai išdėstomi santuokos doktrinos elementai visiškai atitin-

ka ir yra ištikimi Bažnyčios tradiciniam mokymui. Ypač galime pabrėžti teiginį apie neišardomumą, pasakomą veiksminga fraze: „priklauso vienas kitam iki mirties“. Doktrinos teiginys toliau patvirtinamas žodžiais: „Kitos sąjungos formos iš pagrindų prieštarauja šiam idealui, tačiau kai kurios jį įgyvendina bent iš dalies ir analogiškai“.

Baigiamoji teksto dalis pradeda tai, apie ką kalbėsime kitame skyriuje (plg. 2.2). Tačiau paminėtina, kad cituotas skirsnis yra ne sudurstytas iš dviejų citatų, o naujas, tiesiogiai *Amoris Laetitia* (AL) parašytas tekstas.

1.2. Po mokymo apie santuoką ir šeimą pristatymo seka sielovadinis susirūpinimas, ar jį suvokia daugelis jaunų žmonių:

Kita vertus, kelia nerimą tai, kad daugelis jaunų žmonių šiandien nepasitiki santuoka ir bendrai gyvena neapibrėžtam laikui atidėję santuokinį įsipareigojimą, o kiti prisimtą įsipareigojimą nutraukia ir iškart pradeda naują. Tiems, kurie priklauso Bažnyčiai, „būtinąs gailestingumo bei padrašinimo kupinas pastoracinis dėmesys“ (*Relatio Synodi*, 2014, 26). (Nr. 293)

2. BAŽNYČIOS SIELOVADINĖ POZICIJA ŽMONIŲ, ESANČIŲ NEREGULIARIOSE SITUACIJOSE, ATŽVILGIU

Galime sakyti, kad AL siūlo du atsipirties taškus: pakartotinai išreiškiant tvirtą valią likti ištikimiems Bažnyčios mokymui apie santuoką ir šeimą; Bažnyčios, ganytojų ir tikinčiųjų, žvilgsnis į nereguliaris sąjungas, ypač į civilines santuokas ar tik faktines sąjungas.

2.1. Tvirta valia likti ištikimiems Bažnyčios mokymui apie santuoką ir šeimą išreiškiama ne vienoje vietoje:

[P]o nesenos ištuokos sudaryta nauja sąjunga, kelianti vaikams ir visai šeimai skausmą bei sumaištį, arba situacija, kai asmuo pakartotinai nevykdo savo pareigų šeimai. Turėtų būti aišku, tai nėra Evangelijos santuokai ir šeimai siūlomas idealas. (Nr. 298)

Kadangi pačiame įstatyme nėra laipsniškumo (plg. *Familiaris consortio*, 34), tas išvėlgimas neskatins atmesti Bažnyčios siūlomų tiesos ir Evangelijos meilės reikalavimų. [...] Tokios nuostatos pamatinės siekiant išvengti didelio pavojaus, keliamo klaidingų pranešimų. [...] Kai sutiks ganytoja, gebantį suvokti iškilusių klausimų rimtumą, atsakingas ir diskretiškas asmuo, kuris neturi pretenzijų savo troškimus iškelti aukščiau nei Bažnyčios bendrasis gėris, išvengs tam tikrų išvėlgimų, verčiančių manyti, kad Bažnyčia laikosi dvigubos moralės, pavojaus. (Nr. 300)

Norint tinkamai suprasti, kodėl tam tikromis vadinamosiomis „nereguliariomis“ situacijomis galima ir būtina ypatinga išvalga, yra vienas dalykas, į kurį prireikia atsivėlgti, kad niekada nekiltų mintis, jog siekiama sumažinti Evangelijos reikalavimus. (Nr. 301)

Norėdamas išvengti klaidingų aiškinimų, primenu, kad Bažnyčia niekaip negali atsisakyti pilnatviško santuokos idealo, Dievo plano visu jo didingumu. [...] Drungnumas, bet kuri reliatyvizmo forma ar perdėtai jam rodoma pagarba jį siūlant rodytų ištikimybės Evangelijai stoką ir Bažnyčios meilės patiemis jaunuoliams stygių. Suprasti ypatingas situacijas nereiškia pilnatviškesnio idealo šviesos slėpimo ar siūlymo mažiau, nei žmonėms siūlo Jėzus... (Nr. 307)

Galime perskaityti dar kartą ir atkreipti dėmesį į kai kuriuos pasakymus, kurie patvirtina visišką ištikimybę tradiciniam Bažnyčios mokymui: „šis išvėlgimas niekada negalės nepaisyti Bažnyčios siūlomų Evangelijos tiesos ir meilės reikalavimų [*]¹, [...] išvengs tam tikrų išvėlgimų, verčiančių manyti, kad Bažnyčia laikosi dvigubos moralės, pavojaus“ (Nr. 300); „kad niekada nekiltų mintis, jog siekiama sumažinti Evangelijos reikalavimus“ (Nr. 301); „Bažnyčia niekaip negali atsisakyti pilnatviško santuokos idealo, Dievo plano [...], bet kuri reliatyvizmo forma ar perdėtai jam rodoma pagarba jį siūlant rodytų ištikimybės Evangelijai stoką [...] nereiškia pilnatviškesnio idealo šviesos slėpimo [...] nei [žmonėms] siūlo Jėzus...“

Tai pasakymai, kuriems papildomų komentarų nereikia.

2.2. Bažnyčios, ganytojų ir tikinčiųjų žvilgsnis į nereguliaris sąjungas, ypač civilines santuokas ir tik faktines sąjungas. Pakaks paskaityti kai kurias ištraukas:

Sinodo tėvai taip pat apsvarstė ypatingą grynai civilinės santuokos ar – atsivėlgiant į skirtingumą – tiesiog bendro gyvenimo nesusituokus situaciją: „Jei santuoka pakankamai sutvirtinta viešuoju saitų ir paženklinta didelės meilės, atsakomybės už atžalas, gebėjimo įveikti sunkumus, tai šitai gali būti pagrindas lydėti ją kelyje į Santuokos sakramentą“ (*Relatio Synodi*, 2014, 27). [...] „Ganytojams tenka pareiga ne tik skatinti krikščioniškąją santuoką, bet ir „skirti daugelio žmonių, nebegyvenančių šia tikrove, situacijas“, siekiant „užmegzti su tokiais žmonėmis dialogą ir jų gyvenime pabrėžti tuos elementus, kurie gali labiau atverti juos pilnatviškos santuokos Evangelijai“

¹ Šiame tekste AL skyrelių citatos pateikiamos pagal *Bažnyčios žiniose* (Nr. 7/433) publikuotą vertimą, tačiau kai kuriose vietose, į kurias autorius gilinasi išsamiau, pateikiamas originalui artimesnis vertimas. Tekste tai pažymima [*] (vert. past.).

(*Relatio Synodi*, 2014, 41). Pastoracijai privalu išvelgti tai, „kas padėtų puoselėti evangelizaciją ir žmogiškąjį bei dvasinį augimą“ (*ibid.*). (Nr. 293)

„Apsisprendimą sudaryti civilinę santuoką ar įvairiais atvejais tiesiog bendrai gyventi nesusituokus labai dažnai lemia ne išankstinis nusistatymas ar priešinimasis sakramentinei sąjungai, bet kultūrinės ar atsitiktinės situacijos“ (*Relatio finalis*, 2015, 71). Tokiais atvejais galima teigiamai vertinti meilės ženklus, kaip nors atspindinčius Dievo meilę (*ibid.*). [...] „Kartu gyventi dažnai pasirenkama laikantis visuotinės mąstysenos, priešingos institucijoms bei galutiniams įsipareigojimams, tačiau taip pat ir tikintis egzistencinio saugumo (darbo ir stabilų pajamų). Galop faktinės sąjungos trečiose šalyse labai gausios ne todėl, kad atmetamos šeimos ir santuokos vertybės, bet pirmiausia dėl to, kad ten vedybos dėl visuomeninių priežasčių laikomos prabanga, tad į tokias faktines sąjungas žmonės stumia materialinis vargas“ (*Relatio Synodi*, 2014, 42). Todėl „visų šių situacijų reikia imtis konstruktyviai mėginant paversti jas keliu į santuokos ir šeimos pilnatvę Evangelijos šviesoje. Priimti bei lydėti būtina kantriai ir jautriai“ (*ibid.*, 43). Taip su samariete elgėsi Jėzus (plg. *Jn* 4, 1–26): savo žodžius nutaikė į jos jaučiamą tikros meilės troškimą, kad išlaisvintų ją iš visko, kas temdė jos gyvenimą, ir atvestų į pilnatvišką Evangelijos džiaugsmą. (Nr. 294)

Aptardami, kaip traktuoti įvairias vadinamąsias „neregulias“ situacijas, Sinodo tėvai pasiekė visuotinį sutarimą, [kurį palaikau *]: „Vykdydama vien civilinę santuoką sudariusių arba išsituokusių ir vėl susituokusių, arba tiesiog be santuokos kartu gyvenančių asmenų pastoraciją, Bažnyčia turi atskleisti malonės dieviškąją pedagogiką jų gyvenime ir padėti jiems suvokti Dievo plano pilnatvę“ (*Relatio Synodi*, 2014, 25) – tai visada įmanoma Šventosios Dvasios galia. (Nr. 297)

Man atrodo, kad pacituotos ištraukos perteikia svarbią išskirtinai sielovadinę žinią. Išties, esant nereguliams sąjungoms, antai civilinei santuokai ar faktinei sąjungai, ganytojai turi užimti teigiamą ir konstruktyvią poziciją, o tai, man regis, reiškia tris svarbias nuostatas.

Pirma, objektyviai ir ramiai, tai reiškia be išankstinių nuostatų, be skuboto vertinimo, atpažinti priežastį, lėmusią konkrečių tikinčiųjų pasirinkimą nesudaryti kanoninės santuokos, o kartu gyventi kitu būdu: ta priežastis ne visuomet (ar dažnai) yra kanoninės santuokos vertės neigimas, o koks nors atsitiktinumas, kaip antai darbo, taigi užtikrintų pajamų, stoka.

Antra, sielų ganytojo nuostata turi būti susilaikymas

nuo staigaus nereguliarių sąjungų pasmerkimo ir pripažinimas, kad daugelyje jų esama teigiamų elementų, pavyzdžiui, stabilumas, užtikrintas ir viešuoju situ, tikra meile partneriui ir vaikams, įsipareigojimu visuomenei ar Bažnyčiai.

Trečioji siūloma nuostata tikrai yra dialogas su šiomis poromis, o tai reiškia, kad sielų ganytojai neturi pasitenkinti nereguliarą situacija, bet turi veikti, kad tikintieji, kurie gyvena tokioje situacijoje, apmąstytų galimybę, išties apmąstytų grožį ir galimybę prieiti iki pilnavertės santuokos šventimo Bažnyčios požūriu.

3. SKIRTINGŲ ASMENŲ, GYVENANČIŲ SKIRTINGOSE NEREGULIARIOSE SITUACIJOSE, SUBJEKTYVIOS AR SAŽINĖS SĄLYGOS IR SU TUO SUSIJUSI GALIMYBĖS LEISTI JIEMS PRIIMTI ATGAILOS IR EUCHARISTIJOS SAKRAMENTUS PROBLEMA

Tai dalis, kurią tiksliai suprasti sunkiausia. Galime išskirti kai kuriuos aspektus.

3.1. Pradėčiau nuo teksto, kuris man atrodo pamatinis kitiems teiginiams:

Bažnyčia yra rimtai apmąščiusi švelninančias sąlygas bei aplinkybes. Todėl nebegalima teigti, kad visi tie, kurių situacija yra „nereguliarą“, gyvena mirtinos nuodėmės būvyje ir stokoja pašvenčiamosios malonės. (Nr. 301)

Pasakymu „kurių situacija yra „nereguliarą““ cituojamame tekste turimi omenyje visi tie, kurie yra sudarę tik civilinę santuoką, gyvena kartu tik faktinėje sąjungoje arba yra saistomi ankstesnės kanoninės santuokos. Visi tie tikintieji gali negyventi „mirtinos nuodėmės būvyje“, gali „nestokoti pašvenčiamosios malonės“.

3.2. Tačiau kokie yra šio moralinio vertinimo motyvai? Tikrai įdomu paskaityti pateiktos citatos tęsinį:

„Vien normos nežinojimu čia negalima apsiriboti. Subjektui, nors ir gerai žinančiam normą, gali būti labai sunku suvokti „vertybes, glūdinčias moralinėje normoje“ (Jonas Paulius II, Apaštališkasis paraginimas *Familiaris consortio* [1981-11-22], 33: AAS 74 [1982], 121), arba jo konkreči situacija gali neleisti kitaip elgtis ir priimti kitokių sprendimų iš naujo nenusikalstant. Sinodo tėvai taikliai pareiškė, jog „gali egzistuoti veiksmų, apribojančių gebėjimą spręsti“ (*Relatio finalis*, 2015, 51). Jau šv. Tomas Akviniėtis pripažino, kad kas nors gali turėti malonę ir meilę, bet negalėti gerai vykdyti kokios nors iš dorybių (plg. *Summa theologiae*, I–II, q. 65, a. 3, ad 5: *De malo*, q. 2, a. 2), kitaip tariant, nors ir turi visas įkvėptąsias moralines dorybes, kurios nors iš jų buvimo gali aiškiai

neparodyti, nes tos dorybės išorinis praktikavimas ap sunkintas: „Sakoma, kai kurie šventieji neturi tam tikrų dorybių, nes jiems sunku parodyti jas aktais, net jei turi visų dorybių įpročius“ (*ibid.*, ad 3). (Nr. 301)

Man regis, pateiktoje citatoje nurodomos yra trys priežastys, kurios gali atleisti asmenį nuo buvimo mirtinos nuodėmės būvyje: a) „galimas [*] normos nežinojimas“ ir dėl to nekaltumas tos pačios normos pažeidimo atveju; b) „labai sunku suvokti vertybes, glūdinčias moralinėje normoje“. Taigi normos pažinimas, tačiau tuo pat metu negebėjimas laikyti jos gera. Nesunkiai pastebime, kad toks negebėjimas laikyti normą gera išties prilygsta normos nepažinimui Ir, tokiu būdu, nekaltumui tos pačios normos pažeidimo atveju; c) „konkreiti situacija neleidžia [*] kitaip elgtis ir priimti kitokių sprendimų iš naujo nenusikalstant“, „veiksniai, apribojantys gebėjimą spręsti“. Šioje situacijoje yra pažįstama norma ir jos gėris, tačiau nesugebama veikti taip, kaip nurodo norma, nebent iš naujo nusikalstant².

3.3. Pirma ir antra priežastis reikalauja dėmesio ir įžvalgos. Sielovadinė veikla turi pasirūpinti, kad tikinčiųjų sąžinės pribrestų normos pažinimui. Trečioji priežastis yra problemiškausia. Kaip tiksliai ją suprasti? Mums čia padeda kita citata:

[L]aiko tėkmėje sutvirtėjusi antra sąjunga su naujais vaikais, išbandyta ištikimybe, dosniu atsidavimu, krikščioniškuoju išsipareigojimu, savo būvio nereguliarumo suvokimu ir dideliu sunkumu viską apgręžti nepajuntant sąžinėje naujos kaltės. Bažnyčia pripažįsta situacijas, kai „vyras ir moteris dėl rimtų motyvų – pavyzdžiui, dėl vaikų auklėjimo – negali patenkinti pareigos atsiskirti“ (*Familiaris consortio*, 84). (Nr. 298)

Citatoje norime pabrėžti šias vietas: a) „laiko tėkmėje sutvirtėjusi nauja sąjunga“; b) „su naujais vaikais“; c) „su išbandyta ištikimybe, dosniu atsidavimu, krikščioniškuoju išsipareigojimu“; d) „savo būvio nereguliarumo suvokimu“; e) „dideliu sunkumu grįžti atgal [*] nepajuntant sąžinėje naujos kaltės“; f) „rimtų motyvų – pavyzdžiui, dėl vaikų auklėjimo“; g) „negali patenkinti pareigos atsiskirti“.

Galime nesunkiai pastebėti, kad 298 skirsnio tekste vartojami paraleliniai pasakymai tiems, kuriuos ką tik analizavome kalbėdami apie 301 skirsnį. Štai tos paralelės: „konkreiti situacija neleidžia [*] kitaip elgtis ir priimti kitokių sprendimų“ ir „veiksniai, apribojantys gebėjimą spręsti“ (Nr. 301) *vs.* „dideliu sunkumu

² Pažodiškesnis vertimas būtų: „Dėl šios priežasties yra normos ir jos gėrio pažinimas, tačiau negalėjimas veikti taip, kaip nurodo norma, nebent iš naujo“ (*vert. past.*).

grįžti atgal [*] nepajuntant sąžinėje naujos kaltės“ ir „vyras ir moteris negali patenkinti pareigos atsiskirti“ (Nr. 298).

Idant būtų lengviau mąstyti, galime dar labiau išskaidyti šias paraleles po tris segmentų poras. *Pirma*, „kitaip elgtis“ ir „priimti kitokius sprendimus“ (Nr. 301) *vs.* „grįžti atgal [*]“ (Nr. 298). 301 skirsnio reikšmę nujausti nesunku: tai reiškia palikti neleistiną situaciją. „Grįžti atgal [*]“ reikšmė aiškiai nurodoma tolesniu sakiniu: „patenkinti pareigą atsiskirti“, todėl turime tą pačią reikšmę: palikti neleistiną situaciją. *Antra*, „iš naujo nenusikalstant“ (Nr. 301) *vs.* „nepajuntant sąžinėje naujos kaltės“ (Nr. 298). Taigi reikšmė atskleidžiama aiškiai: palikti neleistiną situaciją reikštų iš naujo prasikalsti. *Trečia*, „konkreiti situacija neleidžia [*]“ ir „veiksniai, apribojantys gebėjimą spręsti“ (Nr. 301) *vs.* „vyras ir moteris dėl rimtų motyvų [...] negali...“ (Nr. 298). Šitaip paaiškinama, kodėl neleistinos situacijos palikimas reikštų naują prasižengimą: priežastis ta, kad yra „konkrečios situacijos“, „veiksniai“, „motyvai“, kurie to neleidžia.

Konkrečios situacijos, veiksniai, motyvai, apie kuriuos kalbame, yra mūsų aukščiau nurodyti a, b ir c punktuose. Todėl tas, kuris gyvena neleistinoje situacijoje, kuri tačiau yra „laiko tėkmėje sutvirtėjusi“, ir kuris turi „naujus vaikus“, pasižymi „išbandyti ištikimybe, dosniu atsidavimu, krikščioniškuoju išsipareigojimu“, negali palikti tokios situacijos, negali „patenkinti pareigos atsiskirti“.

Tačiau savęs klausiamo, dėl kokios priežasties? Ir vienintelė galima priežastis, regis, yra ši: minėtose neleistinosose situacijose jas palikti reikštų sužeisti kitus savaime nekaltus asmenis, būtent partnerį ir vaikus, ypač vaikus, kurie gali būti mažamečiai ar išgyvenantys problemines situacijas, dėl kurių jiems ypatingai reikia tėviško ir motiniško rūpesčio.

Bet nagrinejamoje ištraukoje esama ir kitos vietos, svarbios teisingam mūsų subtilios problemos supratimui: „savo būvio nereguliarumo suvokimas“. Taigi sakoma, kad asmenys, apie kuriuos kalbama, suvokia „nereguliarumą“, kitaip tariant, jie suvokia esantys nuodėmės būklėje.

Tiesa, *AL* tekste nesakoma, kad šie asmenys nori pakeisti savo neleistiną situaciją. Nesakoma tiesiogiai, tačiau, žinoma, daroma netiesioginė prielaida, toliau paminint „didelius sunkumus grįžti atgal [*] nepajuntant sąžinėje naujos kaltės“ ir „negali patenkinti pareigos atsiskirti“. Tai reiškia, kad asmenys, apie kuriuos kalbame, kelia problemą, taigi ir turi intenciją ar bent jau troškimą pakeisti savo situaciją.

Idant geriau iliustruotume, kas iki šiol pasakyta, pasitelkime konkretų atvejį, kai moteris pradeda gyventi kartu su kanoniškai susituokusiu vyru, kurį su trimis dar mažais vaikais paliko žmona. Taigi ši moteris išgel-

bėjo vyrą nuo gilaus išsekimo būklės, veikiausiai nuo bandymo nusižudyti; užaugino tuos tris vaikus nemažai aukodamasi; jų sąjunga jau tęsiasi dešimt metų; gimė naujas vaikas. Moteris, apie kurią kalbame, visiškai suvokia, kad gyvena nereguliarioje situacijoje, ji nuoširdžiai norėtų pakeisti gyvenimą. Tačiau akivaizdu, kad negali to padaryti. Išties, jei ji paliktų sąjungą, vyras grįžtų į buvusią situaciją, vaikai liktų be mamos. Taigi palikti sąjungą reikštų nevykdyti rimtų įsipareigojimų atžvilgiu tų asmenų, kurie savaime yra nekalti. Todėl akivaizdu, kad to nebūtų galima padaryti „iš naujo nenusikalstant“.

3.4. Tačiau iškyla įprastinis prieštaravimas: aptarti sugyventiniai turėtų teisingai gyventi „kaip brolis ir sesuo“, kitaip tariant, turėtų visiškai susilaikyti nuo santuokinių santykių. Šiuo klausimu galime dar kartą perskaityti žinomą *Familiaris consortio*, 84 tekstą, kur teigiama:

Susitaikyti, – priimdami Atgailos sakramentą, kuris atvertų kelią eucharistinei Komunijai, – gali tik tie, kurie, gailėdamiesi, kad buvo neištikimi Kristui, yra pasirengę taip sutvarkyti savo gyvenimą, kad jis neprieštarautų santuokos neišardomumui. Tai bus tada, kai vyras ir moteris dėl svarbių priežasčių, – pavyzdžiui, vaikų auklėjimo, – negali išsiskirti ir „nusprenžia gyventi visiškai santūriai arba susilaikydami nuo aktų, kurie leistini tik sutuoktiniams. (Jonas Paulius II, Homilija baigiant VI Vyskupų Suvažiavimą, 7 [1980-10-25]: AAS 72 [1980], 1082)

Čia grįžkime prie *AL* ir panagrinėkime jo 329 išnašą, kuri ypač įdomi. Pradėkime nuo perskaitymo:

Daugelis, kurie žino ir pripažįsta Bažnyčios siūlomą galimybę gyventi bendrai kaip „broliui ir seseriai“, pabrėžia, kad tokiomis situacijomis, kai trūksta kai kurių intymumo apraiškų, „neretai gali susvyruoti ištikimybė ir nukentėti palikuonys“ (Vatikano II Susirinkimas. Past. konst. *Gaudium et spes*, 51). (Nr. 298, išn. 329)

Taigi *AL* išnaša nurodo į *GS* 51 skirsnį ir cituoja kai kuriuos posakius, tačiau gerai būtų juos perskaityti pilname kontekste:

Susirinkimas žino, kad kai kurios šiuolaikinio gyvenimo sąlygos dažnai kliudo sutuoktiniams darniai tvarkyti savo [santuokinį *] gyvenimą ir kad jie gali patekti į tokias aplinkybes, kuriomis, bent laikinai, jų palikuonių skaičiui didėti neįmanoma. Tokiu atveju nelengva ištikimai palaikyti meilę ir visiškai dalytis gyvenimu. O kur nutrūksta intymus santuokinis gyvenimas, neretai gali susvyruoti ištikimybė ir

nukentėti palikuonys, nes tuomet iškyla pavojus jau turimų vaikų auklėjimui ir drąsai pradėti naujus palikuonis.

Svarbu suvokti, ką tiksliai reiškia *GS* pasakymas: „santuokinio gyvenimo intymumas“ (originaliame lotyniškame tekste: *intima vita coniugalis*). Be abejo, tai reiškia santuokinių aktų atlikimą. Prie tokio aiškinimo,

Miniatiūra iš James le Palmer *Omne Bonum*. XIV a.

be žodžių reikšmės, priveda ir tai, kas sakoma prieš tai: „bent laikinai jų palikuonių skaičiui didėti neįmanoma“. Toliau tvirtinama: „kur nutrūksta intymus santuokinis gyvenimas“, taigi nutraukiamas santuokinių aktų atlikimas, „neretai gali susvyruoti ištikimybė ir nukentėti palikuonys, [...] auklėjimas, [...] drąsa pradėti naujus palikuonis“.

Natūraliai pastebima, kad galimybė nesusilaikyti nuo santuokinių aktų atlikimo, idant nekiltų pavojus „susvyruoti ištikimybei ir nukentėtų palikuonys“, yra Susirinkimo nurodymas santuokinėms situacijoms. Kitaip tariant, teisėtoms sąjungoms, o *AL* jau pritaikoma toms sąjungoms, kurios, bent objektyviai žiūrint, nėra teisėtos. Vis dėlto manau, kad šis skirtumas nėra aktualus sprendžiant apie tokios taikymo teisingumą.

Atsižvelgiant į aptartus tekstus, man regis, galima tarti: a) tuo atveju, kai įsipareigojimas gyventi „kaip broliui ir seseriai“ pasirodo esąs nesunkiai įmanomas poros santykiams, gyvenančioji kartu pora turėtų jį mielai priimti; b) tuo atveju, jei toks įsipareigojimas sukelia sunkumą, kartu gyvenantieji neatrodo savaime to įpareigoti, nes atitinka atvejį subjekto, apie kurį kalbama Nr. 301, aiškiai pasakant: „konkreči situacija gali neleisti kitaip elgtis ir priimti kitokių sprendimų iš naujo nenusikalstant“.

3.5. Dabar atkreipkime dėmesį, kad anksčiau hipoteitiškai aptarta neįmanomybė kitaip elgtis (t. y. palikti sąjungą) yra nulemta subjektyvių sąlygų (sugyventinias, vaikai). Bet esama ir kito motyvo, dėl kurio tampa

neįmanoma (ar bent labai sudėtinga) elgtis kitaip. Štai pora ištraukų:

Bažnyčia yra rimtai apmaščiusi švelninančias sąlygas bei aplinkybes. (Nr. 301)

Apie tokias sąlygas Katalikų Bažnyčios katekizme nedviprasmiškai sakoma: „Pakaltinamumą ir atsakomybę gali sumažinti ir net panaikinti nežinojimas, neatidumas, prievarta, baimė, įprotis, nesuvaldomas jausmingumas ir kitos psichinės ar socialinės priežastys“ (Nr. 1735). Kitame straipsnyje vėl kalbama apie moralinę atsakomybę mažinančias aplinkybes ir jų įvardijama nemažai: „emocinis nesubrendimas, įpročio jėga, prislėgtumo būklė ir *kiti* psichiniai bei socialiniai veiksniai“ (plg. *ibid.*, 2352 [ir visa *AL* išn. 344 yra įdomi iš doktrinos perspektyvos, – *aut. past.*]). Todėl neigiamas objektyvios situacijos įvertinimas neapima asmens pakaltinamumo ar kaltumo įvertinimo (Popiežiškoji įstatyminių tekstų aiškinimo taryba, *Pareiškimas dėl Komunijos vėl susituokusiems išsituokusiems* (2000-06-24), 2). Manau, kad tokių įsitikinimų kontekste labai priderėtų tai, ką panoro pareikšti daugelis Sinodo tėvų: „Tam tikromis aplinkybėmis asmeniui labai sunku elgtis kitaip. [...] Pastoracinis įvertinimas, net ir atsižvelgdamas į tinkamai išugdytą asmens sąžinę, neturi tokių situacijų išleisti iš akių. Atliktų aktų padariniai irgi nebūtinai yra visais atvejais vienodi“ (*Relatio finalis*, 2015, 85). (Nr. 302)

Aukščiau aprašytais atvejais negalėjimas elgtis kitaip, t. y. nutraukti negatyvią situaciją, yra nulemtas ne objektyvių motyvų, kaip ankstesniu atveju, o subjektyvių motyvų, tai yra elgesiui įtaką darančių sąlygų. Tačiau rezultatas, regis, toks pat.

3.6. Dabar atkreipkime dėmesį į *AL* išvadas, kad ir kaip jų tekstas atrodytų nutolęs nuo ką tik aptartojo:

Dėl sąlygotybių ar švelninančių veiksmų net ir objektyvioje nuodėmės situacijoje – nesant subjektyviai kaltam ar bent ne visiškai – galima gyventi išliekant Dievo malonėje, galima mylėti ir taip pat augti malonės bei meilės gyvenimu, sulaukiant tam Bažnyčios pagalbos. (Nr. 305)

Ši vieta beveik paraidžiui sutampa su cituotu 301 skirsniu: „Todėl nebegalima teigti, kad visi tie, kurių situacija yra „nereguliari“, gyvena mirtinos nuodėmės būvyje ir stokoja pašvenčiamosios malonės“. Po šio teiginio [Šv. Tėvas] pateikia įdomią nuorodą, kurią turime atidžiai perskaityti:

Tam tikrais atvejais galėtų padėti sakramentai. Todėl „kunigams primenu, kad klausykla turi būti

ne kankinimų kamera, bet Viešpaties gailestingumo [...] vieta“ (Apaštališkasis paraginimas *Evangelii gaudium* (2013-11-24)), 44: AAS 105 [2013], p. 1038). Lygiai taip pat pabrėžiu, kad Eucharistija „nėra premija tobuliesiems, bet dosnus vaistas ir maistas silpniesiems“ (*ibid.*, 47: AAS 105 [2013], 1039). (Nr. 305, išn. 351)

3.7. Taigi Bažnyčia galėtų prileisti prie Atgailos ir Eucharistijos tuos tikinčiuosius, kurie yra neleistinoje sąjungoje, tačiau atitinka dvi esmines sąlygas: trokšta tą situaciją pakeisti, bet negali įgyvendinti savo troškimo. Akivaizdu, kad minėtos esminės sąlygos turi būti bažnytinės valdžios atidžiai ir autoritetingai iširtos. Tokiais atvejais ypač gerai atsiskleidžia gerai žinomas principas: *nemo iudex in causa propria*.

Bažnytinė valdžia, bent normaliu atveju, bus klebonas, kuris tiesiogiai pažįsta žmones ir todėl gali tinkamai įvertinti tokias subtilias situacijas. Tačiau galėtų būti reikalinga ar bent labai naudinga tarnyba prie Kurijos, kurioje vyskupijos ordinaras, panašiai, kaip tai numatoma sudėtingų santuokų atvejais, siūlo specialią konsultaciją arba ir konkretų leidimą tokiems prileidimo prie Atgailos ir Eucharistijos sakramentų atvejams.

Vis dėlto išlieka kliūtis, kurią reikia įveikti: papiktinimas (*skandalon*), kurį galėtų sukelti numatomas prileidimas bendruomenėje. Žodžiu „papiktinimas“ numanome tokį klaidingą vertinimą: kadangi Bažnyčia prileidžia prie sakramentų kai kuriuos tikinčiuosius, kurie gyvena nereguliojoje sąjungoje, tai reiškia, kad ta sąjunga yra reguliari, todėl santuoka arba nėra reikalinga, arba nėra neišardoma.

Būtina išvengti tokio papiktinimo. O tai pasiekama mokant tikinčiuosius ir praktiškai pasiūlant jiems tokį vertinimo kriterijų: kai konkretūs tikintieji, kurie gyvena nereguliojoje situacijoje, eina prie Eucharistijos stalo, tai reiškia, kad patys tikintieji, bažnytinės valdžios, kuri žino jų situaciją, vertinimu, atitinka dvi sąlygas, kurios visad yra esminės – troškimas keisti situaciją ir neįmanomybė tą padaryti.

Bet kuriuo atveju akivaizdu, kad kompetentinga bažnytinė valdžia, sakyčiau, Vyskupų Konferencijos, turėtų nedelsdamos išleisti tam tikras gaires, kaip mokyti tikinčiuosius ir ganytojus šiuo subtiliu klausimu.

3.8. Dabar, atidžiai be išankstinių nusistatymų apmąstę ir, tikėkimės, patikimai išanalizavę visus *AL* išdėstytus teiginius, galime teologiškai įvertinti galimą tikinčiojo prileidimą prie Atgailos ir Eucharistijos sakramentų.

Manau, kad galime tvirtai ir ramia sąžine tarti, jog šiuo atveju doktrinos yra laikomasi.

Santuokos neišardomumo doktrina išlaikoma, nes tikintieji hipotetiškai apibrėžtose situacijose yra netei-

sėtose sąjungose, išties tiksliau galėtume neabejodami teigti, kad tokia aplinkybė yra objektyviai sunki nuodėmė.

Nuoširdžios atgailos doktrina, numatanti ketinimą keisti savo gyvenimo aplinkybes kaip būtiną sąlygą prileidimui prie Atgailos sakramento, irgi išlaikoma, nes hipotetiškai apibrėžtose situacijose gyvenantys tikintieji, viena vertus, suvokia, yra įsitikinę, kad situacija, kurioje jie šiuo metu gyvena, objektyviai yra nuodėmė, kita vertus, turi ketinimų pakeisti savo gyvenimo aplinkybes, net jei šiuo momentu negali tokių ketinimų įvykdyti negali.

Pašvenčiamosios malonės doktrina, kaip būtina sąlyga priimti Eucharistijos sakramentą, taip pat išlaikoma, nes tikintieji, apie kuriuos kalbame, net jei šiuo momentu dar nėra realiai pakeitę savo gyvenimo, kadangi kol kas jiems tai neįmanoma, vis dėlto turi ketinimų tokių pokyčių įvykdyti.

Ir būtent tas ketinimas yra teologinis elementas, kuris leidžia atleisti nuodėmes ir priimti Eucharistiją, visada – kartojame – tuo atveju, jei neįmanoma iškart pakeisti nuodėmės aplinkybės.

O kam Bažnyčia visiškai negali – tai būtų akivaizdus prieštaravimas – suteikti Atgailos ir Eucharistijos? Tikinčiajam, kuris, žinodamas, kad yra sunkios nuodėmės būklėje ir galėdamas tai pakeisti, vis dėlto neturi jokios nuoširdžios intencijos šį ketinimą įvykdyti. Apie tai *AL* užsimenama taip:

Savaime suprantama, tas, kuris demonstruoja objektyviai nuodėmę, tarsi ji būtų krikščioniškojo idealo dalis, ar nori įbrukti ką nors, kas prieštarauja tam, ko moko Bažnyčia, negali tikėtis, jog jam bus leista katekizuoti ar sakyti pamokslus, ir šia prasme jį kai kas nuo bendruomenės atskiria (plg. *Mt* 18, 17). Jis turi iš naujo išgirsti Evangelijos skelbimą ir kvietimą atsiversti. (Nr. 297)

4. SANTYKIO TARP DOKTRINOS, BENDROS NORMOS IR ATSKIRŲ ASMENŲ INDIVIDUALIOSE SITUACIJOSE PROBLEMA

Tai, kas išdėstyta ankstesniame skyriuje, kyla iš platesnės temos, kuri paprastai paliekama nuošalėje.

4.1. Pirmiausia pažvelkime į atitinkamas *AL* ištraukas:

Negana vien svarstyti, ar asmens veiksmai atitinka visuotinį įstatymą ar normą, ar neatitinka, nes to nepakanka konkrečioje žmogaus egzistencijoje išvelgti ir laiduoti visišką ištikimybę Dievui. Karštai prašau visada atminti tai, ko moko šventasis Tomas Akvinietis ir ką mokomės taikyti praktikuodami pastoracinį išvelgimą: „Nors visuotinybės srityje yra būtinumo, juo labiau leidžiamės į tai, kas individualu, juo labiau

susiduriame su neapibrėžtybėmis. [...] Praktikos srityje to, kas individualu, atžvilgiu praktinė tiesa ar norma nėra visiems vienoda, tokia ji yra tik to, kas visuotina, atžvilgiu; taip pat ir tai, kas individualiais atvejais priimama kaip ta pati praktinė norma, nėra visiems žinoma. [...] Todėl juo giliau leidžiamasi į tai, kas individualu, juo daugiau neapibrėžtumo“ (*Summa theologiae*, I–II, q. 94, art. 4). Tiesa, visuotinės normos yra gėris, kurio nevalia nei ignoruoti, nei apleist, tačiau jų formuluotėmis neįmanoma aprėpti absoliučiai visų individualių situacijų. Sykiu pravartu pabrėžti, kad būtent dėl šios priežasties to, kas yra praktinės išvalgos individualios situacijos atžvilgiu dalis, nevalia pakelti iki normos lygmens. Tai ne tik atvertų erdvę nepakenčiamai kazuistikai, bet ir iškeltų grėsmę vertybėms, kurias privalu ypač sergėti. (Nr. 304)

Remdamasis visuotiniu normos pažinimu ir ypatingu praktinio išvelgimo pažinimu, šv. Tomas kitame tekste sako: „Jei yra tik vienas [iš abiejų pažinimų], pageidautina, kad tai būtų konkrečios tikrovės, artimesnės veiksmui, pažinimas“ (*Sententia libri Ethicorum*, VI, 6 [ed. Leonina, t. XLVII, 354]). (*ibid.*, iš. 348)

Todėl ganytojas negali tenkintis vien moralės įstatymų taikymu tiems, kurie gyvena „nereguliuojamoje“ situacijoje, tarsi tai būtų akmenys, svaidomi į žmonių gyvenimą. Taip elgiamasi turint užvertas širdis, besidangstančias Bažnyčios mokymu, „kad, atsisėdusios į Mozės krėslą, teistų, kartais pasipūtusios ir paviršutiniškai, sunkius atvejus ir sužeistas šeimas“ (Kreipimasis užbaigiant Vyskupų sinodo 14-ąją ordinarinę generalinę asamblėją (2015-10-24): *L'Osservatore Romano* (2015-10-26–27), p. 13). Panašiai yra pareiškusi Tarpautinė teologijos komisija: „Todėl prigimtinio įstatymo negalima pateikti kaip rinkinio jau nustatytų taisyklių, kurios savaime *a priori* siūlosi moraliniam subjektui; prigimtinis įstatymas yra sprendimo priėmimo – itin asmenišką – proceso objektyvaus įkvėpimo šaltinis“ (*Visuotinės etikos paieška: naujas požiūris į prigimtinių įstatymą*, (2009), 59). (Nr. 305)

4.2. Taigi čia aptariamo santykio problema yra esminė, tik dėl sudėtingumo ją reikia atidžiai apsvarstyti. Čia turime apsiriboti keliomis pastabomis.

a) Pakanka pradinio asmens būties apmąstymo, idant iškart pastebėtume dvilypumą. Viena vertus, visi asmenys turi bendrųjų savybių, kurios sudaro asmens tikrovę; tai yra asmens ontologija bendrąja prasme, – visiems žmonėms būdingos savybės. Kita vertus, kiekvienas asmuo greta bendrųjų savybių turi ir išskirtinių savybių, kurios sudaro asmens tikrovę; tai yra asmens

ontologija, – jo individualumo, išskirtinumo, konkretumo prasme. Taigi kiekvienas asmuo dėl bendrųjų savybių yra toks pat, kaip bet kuris kitas asmuo, bet dėl savo išskirtinių savybių skiriasi nuo bet kurio kito asmens.

Atkreiptinas dėmesys, kad kalbėdami ir apie bendrąsias savybes, ir apie išskirtines, kalbame apie asmens ontologiją. Tačiau galima užčiuopti ir išskirti du asmens ontologijos tipus. Pirmasis tipas yra iš bendrųjų ir tik iš bendrųjų savybių sudaryta ontologija, taigi apimanti bendrus ir abstrakčius bruožus. Antrasis tipas yra iš bendrųjų ir iš išskirtinių savybių sudaryta ontologija, taigi apimanti išskirtinius ir konkrečius bruožus.

Tad neatrodo, kad kultų abejonių, jog kalbant apie asmens ontologiją, reikia atsižvelgti ne tik į bendrąsias, bet ir į išskirtines savybes, – dėl paprastos ir akivaizdžios priežasties, kad šios savybės, tegul ir nesudarydamos bei negalėdamos sudaryti bendrosios, taigi abstrakčios kiekvieno asmens ontologijos, sudaro išskirtinę, taigi konkrečią šio asmens ontologiją.

b) Tai, kas pasakyta, pasirodo ypač įdomu susidūrus su tomis savybėmis, kurios tam tikru būdu apriboja asmenį, ypač jo gebėjimus suprasti, norėti, taigi ir veikti. Tokiais atvejais turime reikalą ne tik su tiesiog asmeniu, o su tokiu, kuris pasižymi išskirtine ribojančia savybe, kuri reiškia negebėjimą veikti normaliai.

AL įvairiose vietose aptariamos šios savybės, kurios riboja asmens gebėjimą veikti, pasitelkiant „sąlygotybių“ ar „švelninančių aplinkybių“ sąvokas ir silpnumo įvaizdį. Apie sąlygotybes ir švelninančias aplinkybes kalba jau 3.5 poskyryje pateiktos ištraukos, o silpnumo įvaizdis mus pasitinka 8 sk. pavadinime ir atsikartoja daugelyje vietų:

Sinodo tėvai patvirtino: Bažnyčia, suvokdama, jog santuokinio ryšio nutraukimas „prieštarauja Dievo valiai, sykiu žino, kad daugelis jos vaikų silpni“ (*Relatio Synodi*, 2014, 24). [...] „Bažnyčia turi dėmesingai ir rūpestingai lydėti savo silpniausiuosius vaikus, paženklintus sužeistos ir žlugusios meilės“ (*ibid.*, 28). (Nr. 291)

Sinodas dėmesio skyrė įvairioms silpnumo ar netobulumo situacijoms. (Nr. 296)

[N]uoširdžiai tikiu, kad Jėzus nori Bažnyčios, dėmesingos gėriui, kurį Šventoji Dvasia skleidžia tame, kas silpna. [...] Ganytojai, siūlantys tikintiesiems pilnutinį Evangelijos idealą ir Bažnyčios mokymą, sykiu turėtų padėti pasiimti atjautos silpniems žmonėms logika. (Nr. 308)

c) Gerbti asmens ontologiją visada buvo ir ypač šiandien yra esminga Bažnyčios gyvenimui, ypač sielovados

veiklai. Čia pabrėžtina, kad kai sakau: gerbti asmens ontologiją, – tai turiu omenyje abu tos ontologijos aspektus, ir bendrųjų, ir išskirtinių savybių.

Ir išties manau, kad nors kitais laikotarpiais ir atrodė, kad Bažnyčia didesnę svarbą teikia pirmajam aspektui, šiomis dienomis, regis, priešingai, daugiau pastoracinio dėmesio skiria antrajam aspektui. Galbūt toks elgesys prasidėjo ar bent juntamai suintensyvėjo (nes nieko Bažnyčioje nėra išties naujo) nuo Vatikano II Susirinkimo ir akivaizdžiai pasireiškia popiežiaus Pranciškaus pastoracinio stiliaus pavyzdžiuose.

4.3. Po asmens ontologijos apmąstymo ir išskirtiniuose jos elementuose, o ypač tuose, kurie tam tikru būdu apriboja asmens gebėjimą normaliai veikti, man regis, AL veda prie trijų svarbių pasekmių: a) vadinamosios „laipsniškumo taisyklės“, b) potencialaus gėrio vertinimo, o ne staigaus pasmerkimo visų tų asmenų, kurie nevykdo įstatymo ar jį vykdo tik iš dalies ir c) iš to kylančio poreikio susilaikyti nuo teisimo tų asmenų kaip kaltų, taigi esančių sunkios nuodėmės būklėje.

a) Vadinamoji „laipsniškumo taisyklė“ daug kartų atsikartoja popiežiaus Pranciškaus mokyme, Vyskupų Sinodo teiginiuose ir paraginime AL. Pažvelkime bent į vieną ištrauką:

Šiuo atžvilgiu šventasis Jonas Paulius II suvokdamas, kad žmogus „pažįsta, myli ir įgyvendina moralinį gėrį pagal įvairius augimo etapus“ (*Familiaris consortio*, 34), pasiūlė vadinamąją „laipsniškumo taisyklę“. Tai ne „įstatymo laipsniškumas“. Šis laipsniškumas taikytinas laisviems aktams tų subjektų, kurie dar nepajėgia iki galo suprasti, įvertinti ar įgyvendinti objektyvių įstatymo reikalavimų. Mat ir pats įstatymas yra Dievo dovana, rodanti kelią, visiems be išimties skirta dovana, kuria galima gyventi malonės galia, net ir kiekvienam žmogui „laipsniškai vis labiau įtraukiant Dievo dovanas ir jo neatšaukiamas bei absoliučios meilės reikalavimus į žmogaus asmeninio bei socialinio gyvenimo visumą“ (*ibid.*, 9). (Nr. 295)

Taigi vadinamoji „laipsniškumo taisyklė“ numato asmens negebėjimą ar rimtą sunkumą laikytis įstatymo (jo pilnatvėje, su visais reikalavimais) dėl silpnumo. Tokiems tikintiesiems sielų ganytojai turės, viena vertus, nurodyti idealą, tai yra įstatymą jo pilnatvėje, su visais reikalavimais, kita vertus, turės pasirūpinti jų silpnumo išgydymu, taigi auginti jų gebėjimą veikti, tam pasitelkiant normalias sielovados priemones, ypač pamokslavimą ir sakramentus.

Nuo šio atvejo turime skirti kitą neįmanomybės ar rimto sunkumo laikytis įstatymo atvejį.

Išties įstatymas duotas visiems žmonėms ir nei atsižvelgia, nei galėtų tą padaryti, į negebėjimo normaliai veikti aplinkybę, taigi laikytis įstatymo, kurioje atski-

ri asmenys gali atsidurti, pavyzdžiui, ligos aplinkybę. Galime prisiminti, kad sielovadine išmintimi numatydamas tokias negebėjimo aplinkybes, kanonų teisė jau iš pat pradžių numatė tam tikras priemones, kurios bendrai vadinamos *aequitas canonica* ir iš tokių žinomos pateisinimas, dispensa, epikėja.

Tuo tarpu „laipsniškumo taisyklės“ atveju neįmanomybė ar rimtas sunkumas įgyvendinti įstatymą yra nulemtas negebėjimo norėti, kurį sukelia valios silpnumas. Čia *AL* prieinama prie dviejų doktrinos ir sielovados požiūriais labai reikšmingų išvadų.

b) Pirmoji išvada yra potencialaus gėrio vertinimas. Peržvelkime keletą ištraukų:

Pripažindami konkrečių lemiančių veiksnių svorį, galime pridurti, kad žmonių sąžinė turėtų būti labiau įtraukta į Bažnyčios praktiką tam tikrą situaciją, kuriose objektyviai neįgyvendinama mūsų santuokos samprata, atžvilgiu. Savaimė suprantama, būtina raginti brandinti sąžinę, kuri būtų apšviesta, išlavinta ir lydima ganytojų atsakingos bei rimtos įžvalgos, ir vis labiau pasitikėti malone. Tokia sąžinė gali ne tik suvokti, kad tam tikra situacija objektyviai neatitinka visuotinių Evangelijos reikalavimų, bet ir nuoširdžiai bei sąžiningai pripažinti, kad kol kas tai yra dosniausias atsakas, kurį galima pasiūlyti Dievui, ir su tam tikru moraliniu tikrumu atrasti, jog būtent to konkrečioje sudėtingoje ribotybių įvairovėje reikalauja pats Dievas, nors tai iki galo ir neatitinka objektyvaus idealo. Kad ir kaip būtų, atminkime, toks išvargimas yra dinamiškas ir turi likti visada atviras naujam augimo etapui ir naujiems sprendimams, leidžiantiems idealą įgyvendinti visapusiškiau. (Nr. 303)

Įžvelgimu reikia padėti atrasti galimus atsako Dievui ir augimo peržengiant savo ribas kelius. Manymas, kad visa yra tik balta arba juoda, kartais užsklendžia malonės bei augimo gyvenimui ir atima drąsą žengti šventėjimo keliais, kuriais šlovinamas Dievas. Atminkime, „mažas žingsnelis didelio žmogiškojo ribotumo atvejais Dievui gali patikti labiau nei išoriškai teisinga gyvensena tų, kurie leidžia savo dienas nesutikdami rimtų sunkumų“ (*Evangelii gaudium*, 44). Dvasininkų ir bendruomenės konkreti pastoracija turi į tai atsižvelgti. (Nr. 305)

Vis dėlto iš švelninančių aplinkybių – psichologinių, istorinių ir biologinių – svarumo suvokimo išplaukia, kad, „nemenkinant evangelinio idealo vertės, būtina gailėtingai ir kantriai lydėti galimais kasdien save statydinančio asmens etapais“, leidžiant reikštis „Viešpaties gailėtingumui, skatinančiam mus daryti galimą gėrį“ (*Evangelii gaudium*, 44). [...] Jėzus nori Bažnyčios [...], Motinos, kuri net akimirka, kai aiškiai

skelbia savo objektyvų mokymą, niekada neatsisako „galimo gėrio, net ir rizikuodama susitepti kelio purvu“ (*ibid.*, 45). (Nr. 308)

Pateiktos vietos yra žmogiškai ir sielovadiškai neabejotinai vertingos. Man atrodo svarbu dar kartą išskirti tris konkrečias vietas: „kol kas tai yra dosniausias atsakas, kurį galima pasiūlyti Dievui [...], būtent to konkrečioje sudėtingoje ribotybių įvairovėje reikalauja pats Dievas“ (Nr. 303); „galimus atsako Dievui ir augimo peržengiant savo ribas kelius [...] „mažas žingsnelis didelio žmogiškojo ribotumo atvejais Dievui gali patikti labiau““ (Nr. 305); „galimais save statydinančio asmens etapais“, leidžiant reikštis „Viešpaties gailėtingumui, skatinančiam mus daryti galimą gėrį“ [...]. Bažnyčios [...], Motinos, kuri neatsisako „galimo gėrio [...]““.

Tai pasakymai, kurie nereikalauja komentaro. Vis dėlto jie labai realistiški ir itin gerbiantys kiekvieno konkretaus asmens ontologiją. Pastebėtini teiginiai, kad pats Dievas reikalauja tik to, kas įmanoma ir jam labiau patinka tai, kas yra įmanoma. Taip pat ir Bažnyčia kaip Motina.

c) Antroji išvada: ne staigus pasmerkimas visų tų asmenų, kurie nevykdo įstatymo arba jį vykdo tik iš dalies, ir iš to plaukiantis poreikis susilaikyti nuo šių asmenų teisimo kaip kaltų, taigi esančių sunkios nuodėmės būklėje. Galime paskaityti porą vietų:

Niekinga [*] vien svarstyti, ar asmens veiksmai atitinka visuotinį įstatymą ar normą, ar neatitinka, nes to nepakanka konkrečioje žmogaus egzistencijoje išvelgti ir laiduoti visišką ištikimybę Dievui. (Nr. 304)

Ganytojai, siūlantys tikintiesiems pilnutinį Evangelijos idealą ir Bažnyčios mokymą, sykiu turėtų padėti persiimti atjautos silpniems žmonėms logika ir vengti persekiojimų bei perdėm žiaurių ir nekantrių nuosprendžių. Pati Evangelija iš mūsų reikalauja neteisti ir nesmerkti (plg. *Mt* 7, 1; *Lk* 6, 37). Jėzus „tikisi, kad liausimės ieškoję asmeninių ir bendruomeninių prieglobsčių, leidžiančių laikytis atstu nuo žmogiškųjų dramų branduolio, tikrai prisiliesime prie konkretaus kitų gyvenimo ir pažinsime švelnumo jėgą. Tai darant gyvenimas tampa įstabiai sudėtingas“ (*Evangelii gaudium*, 270). (Nr. 308)

Ir galime vėl grįžti prie vertingo, jau cituoto (plg. 4.1) 305 skirsnio.

Sakyčiau, visa tai visiškai paaiškina, ką anksčiau sakėme apie asmenį ir apie moralinį veiksma, tapusį neįmanomu dėl konkrečių aplinkybių, kaip pateiktame pavyzdyje apie daugelį metų sugyvenančią moterį, suvokiančią savo sąjungos neteisėtumą, nuoširdžiai trokš-

tančią tai pabaigti, bet jai neįmanoma, bent tuo metu, įgyvendinti savo ketinimo.

5. INTEGRACIJA ARBA ASMENŲ, GYVENANČIŲ NEREGULIARIOSE SITUACIJOSE, DALYVAVIMAS BAŽNYČIOS GYVENIME IR TARNYSTĖSE

Regis, iš *AL* 8 sk. kyla dar vienas aspektas, nurodytas šio skyrelio pavadinime.

5.1. Pirmiausia *AL* mums siūlo keletą bendrų teiginių apie integracijos reikalingumą:

Sinodas dėmesio skyrė įvairioms silpnumo ar netobulumo situacijoms. Šiuo atžvilgiu norėčiau priminti tai, ką aiškiai pasakiau visai Bažnyčiai, kad nepasuktume klaidingu keliu: „Visą Bažnyčios istoriją ženklina dvi logikos: išstumti ir vėl įtraukti [...]. Bažnyčios kelias nuo Jeruzalės Susirinkimo visada buvo Jėzaus kelias – gailėstingumo ir įtraukimo kelias [...]. Bažnyčios kelias yra nė vieno visam laikui nepasmerkti, ant kiekvieno, kuris to nuosirdžiai prašo, išlieti Dievo gailėstingumą [...]. Juk tikra meilė visada nepelnyta, besąlyginė ir duodama dovanai!“ (Homilija per šv. Mišias, aukotas drauge su naujais kardinolais (2015-02-15): *AAS* 107 (2015), 257). Todėl „reikia vengti sprendimų, neatsižvelgiančių į įvairių situacijų sudėtingumą, ir paisyti to, kaip asmuo gyvena ir kenčia dėl savo būvio“ (*Relatio finalis*, 2015, 51). (Nr. 296)

Įtrauktini visi, kiekvienam padėtina surasti savitą dalyvavimo bažnytinėje bendruomenėje būdą, kad jis jaustųsi „nepelnyto, besąlyginio ir dovanai duodamo“ gailėstingumo objektu. Nė vieno nevalia visam laikui pasmerkti, nes tai nėra Evangelijos logika! Galvoje turiu ne tik naują sąjungą sudariusius išsituokusiuosius, bet ir visus bet kurioje situacijoje. Savaiame suprantama, tas, kuris demonstruoja objektyvią nuodėmę, tarsi ji būtų krikščioniškojo idealo dalis, ar nori įbrukti ką nors, kas prieštarauja tam, ko moko Bažnyčia, negali tikėtis, jog jam bus leista katekizuoti ar sakyti pamokslus, ir šia prasme jį kai kas nuo bendruomenės atskiria (plg. *Mt* 18, 17). Jis turi iš naujo išgirsti Evangelijos skelbimą ir kvietimą atsiversti. Tačiau ir toks asmuo kokių nors būdu gali dalyvauti bendruomenės gyvenime – įsipareigodamas socialinėms užduotims, lankydamas maldos susitikimus arba taip, kaip jam patars asmeninė iniciatyva, lydimą ganytojo išvalgumo. (Nr. 297)

5.2. Čia, man regis, *AL* nurodo dvi integracijos į Bažnyčios gyvenimą formas: pirma būtų daugialypė tarnystė, o antra – broliškos meilės praktika.

Pirmuoju atveju randame tokį tekstą:

Pritariu daugeliui Sinodo tėvų, kurie pareiškė, jog „išsituokę ir vėl civiliškai susituokę pakrikštytieji į krikščionių bendruomenę įtrauktini įvairiais galimais būdais, vengiant bet kurios dingsties papiktinti. Įtraukimo logika yra jų pastoracinio lydėjimo raktas, kad jie ne tik žinotų, jog priklauso Kristaus Kūnui, kuris yra Bažnyčia, bet ir galėtų išgyventi džiugią ir vaisingą patirtį. Jie yra krikštyti, yra broliai ir seserys, Šventoji Dvasia išlieja savo dovanas ir charizmas visų gėrio labui. Jų dalyvavimas gali reikštis įvairiomis socialinėmis tarnystėmis: todėl pravartu išvengti, kokių dabar praktikuojamų įvairių atskyrimo formų liturginėje, pastoracinėje, pedagoginėje ir institucinėje srityse galima atsisakyti. Jie ne tik neturi jaustis ekskomunikuoti, bet ir galėti gyventi bei bręsti kaip Bažnyčios gyvi nariai, išgyventi Bažnyčią kaip motiną, kuri juos visada priima, jais kupina meilės rūpinasi ir ragina žengti gyvenimo bei Evangelijos keliu. Toks įtraukimas būtinas ir dėl jų vaikų, kurie turi būti laikomi svarbiausiais, krikščioniškojo auklėjimo“ (*Relatio finalis*, 2015, 84). (Nr. 299)

O apie broliškos meilės praktiką galime perskaityti štai ką:

Visomis aplinkybėmis tie, kuriems sunku visapusiškai įgyvendinti dieviškąjį įstatymą, turi išgirsti kvietimą žengti *via caritatis* – meilės keliu. Broliška meilė yra pirmutinis krikščionių įstatymas (plg. *Jn* 15, 12; *Gal* 5, 14). Neužmirškime to, kas pažadėta Rašte: „Visų pirma turėkite apščiai meilės vieni kitiems, nes meilė uždengia nuodėmių gausybę“ (*1 Pt* 4, 8); „Išpirk savo nuodėmes teismo darbais ir savo nusikaltimus gailėstingumu vargšams“ (*Dan* 4, 24); „Kaip vanduo užgesina ugnies liepsnas, taip išmalda atlygina už nuodėmes“ (*Sir* 3, 30). Šito taip pat moko šventasis Augustinas: „Kaip, kilus gaisrui, pirmiausia puolame ieškoti vandens gaisrui užgesinti, [...] lygiai taip ir iš mūsų šiaudų tvykstelėjus nuodėmės liepsnai ir mums sunerimus, džiaukimės duodama galimybe padaryti gailėstingumo darbą, tarsi tai būtų šaltinis, siūlomas mums gaisrui užgesinti“ (*De catechizandis rudibus*, I, 14, 22: *PL* 40, 327; plg. *Evangelii gaudium* (2013-11-24), 193: *AAS* 105 (2013), 1101). (Nr. 306)

6. POPIEŽIAUS PRANCIŠKAUS ASMENS HERMENEUTIKA

Man atrodo, kad dar kartą pasitvirtina asmens hermeneutika, būdinga popiežiui Pranciškui, šįkart tuo, jog neatstumtinis nė vienas. Ir taip yra todėl, kad asmuo, – kiekvienas asmuo, kad ir kokios būtų aplinkybės, – yra vertingas savaime, nepaisant to, kad gali turėti neigiamos moralės bruožų. Šv. Tėvas dauge-

liu progų ir daugeliu formų patvirtina neatstūmimą.

Ką reiškia asmens hermeneutika? Hermeneutika, kaip žinome, reiškia pažinimo įrankį ir dėl to – mąstymo, tikrovės vertinimo, pasaulio suvokimo būdą. Ši hermeneutika popiežiui Pranciškui yra asmuo. Kitaip tariant, popiežius Pranciškus suvokia tikrovę per asmenį: jį pastato priešais, ir tada vertina tikrovę. Tai, kas svarbu, yra asmuo, visa kita – loginė pasekmė.

O asmuo yra savaiminės vertės, nepaisant jo struktūrinių savitumų ar moralinės būklės. Asmuo gali būti gražus ar negražus, protingas ar neprotingas, išsilavinęs ar neišprusęs, jaunas ar senas – šie struktūriniai savitumai nėra aktualūs; išties kiekvienas asmuo yra vertingas savai, todėl yra svarbus, taigi jį galima mylėti. Asmuo gali būti geras arba nebūti geras, tai taip pat nėra svarbu: kiekvienas asmuo, taip pat ir tas, kuris nėra geras, yra savai vertingas, todėl yra svarbus, taigi jį galima mylėti.

Iš čia plaukia principas, kuris yra esminis popiežiaus Pranciškaus gyvenime: jo nusistatymas prieš asmenų atstūmimą bet kokia forma. Jis tai nuolat kartoja. Neatstūmti nė vieno asmens.

Nuoroda į Jėzų kyla spontaniškai, ypač į du palyginimus, kurie yra Evangelijoje pagal Luką: palyginimas apie piemenį, einantį ieškoti šimtosios avies, kuri nuklydo (jokio šios vargšėlės atstūmimo) (plg. *Lk* 15, 1–7) ir palyginimas apie sūnų palaidūną (jokio šio vargšelio atstūmimo) (plg. *Lk* 15, 11–32). Jėzaus ir Tėvo meilė yra tokia, kaip piemens ir tėvo iš šių dviejų palyginimų: Jėzus ir Tėvas atskirus asmenis laiko tokiais svarbiais, kad – atkreipkime dėmesį – ne tik jiems suteikia pagalbą, bet ir jiems ypatingai jų reikia, jie negali būti be nė vieno iš jų, todėl jaučiasi kaip atgimę, kai randa paklydusią avį ar kai grįžta sūnus.

Tokia, man regis, yra Pranciškaus dvasia ir stilius, kitais žodžiais ir grįžtant prie to, apie ką kalbėjome pradžioje, – tokia yra jo asmens hermeneutika. Suprantama, kad praktikuodamas tokią meilę Pranciškus gali susidurti su žinoma rizika, kaip ir paklydusios avies pienuo ir grįžtančio sūnaus tėvas. Pienuo gali susižeisti, tėvas gali sulaukti vyresniojo sūnaus protesto, kas yra gal net skaudžiau nei sužeidimas, nes vyresnėlis nesupranta, kodėl tėvas su meile priima sūnų nusidėjėlių.

Atsitraukiant nuo šio labai gyvo įvaizdžio, popiežius Pranciškus taip pat patyrė ir patiria sužeidimų ir nesupratimų dėl savo asmens hermeneutikos. Kitaip tariant, jei pienuo ieško paklydusios avies, tai yra nusidėjusio asmens, jei tėvas vėl priima sūnų, tai yra žmogų,

kuris nusidėjo, jei Popiežius priima nusidėjėlių, jei Popiežius neatstumia to, kuris klysta, – tai ar toks elgesys nekenkia doktrinos integralumui? Ar turi nusverti doktrinos grynumas, ar meilė ir nusidėjėlio priėmimas? Ar priimdamas nusidėjėlių pateisinu elgesį ir išsižadu doktrinos?

Žinoma, kad ne, kaip jau parodėme aptardami konkrečius atvejus. Tačiau pastebime, kad pats popiežius pasidaro tarpininku ir prisiima ypatingą jautrumą ar įprastą kai kurių ganytojų nerimą ir tai daro šiais, jau cituotais žodžiais:

Suprantu tuos, kurie pirmenybę teikia mažiau lanksčiai pastoracijai, nepaliekančiai erdvės painiausiai. Tačiau nuoširdžiai tikiu, kad Jėzus nori Bažnyčios, dėmesingos gėriui, kuri Šventoji Dvasia skleidžia tame, kas silpna, – Motinos, kuri net akimirka, kai aiškiai skelbia savo objektyvų mokymą, niekada neatsisako „galimo gėrio, net ir rizikuodama susitepti kelio purvu“ (*Evangelii gaudium*, 45). (Nr. 308)

Štai dar kartą išreiškta asmens hermeneutika. Ši hermeneutika Pranciškui nelieta tik kažkas teoriška, bet pasireiškia kaip jausmai, būtent gailesčio ir švelnumo. Popiežius dažnai grįžta prie šios švelnumo temos.

Nenoriu pabaigti savo žodžiais, tad pasitelksiu Pranciškaus žodžius, pasakytus per sekmadienio Viešpaties angelo malda 2015 m. vasario 15 d., tikrą mažą perlą. Paklauskime:

Šiais sekmadieniais evangelistas Morkus pasakoja mums Jėzaus veiksmus prieš bet kokį blogį, kai padeda kenčiantiems kūnu ir dvasia: apsėstiesiems, ligoniams, nusidėjėliams... Šiandienos Evangelijoje (plg. *Mk* 1, 40–45) [...] Jėzus sureagoja giliu dvasios veiksmu: *atjauta*. O „atjauta“ yra labai gilus žodis: ji reiškia „jausti-su-kitu“³. Kristaus širdis parodo Dievo tėvišką gailestį tam žmogui, prisiartinant prie jo ir paliečiant jį. Ši detalė labai svarbi. Jėzus „ištiesė ranką, palietė jį [...] ir tuojau pat raupsai pranyko, ir jis tapo švarus“ (*Mk* 1, 41–42) [...]. Mums šiandien raupsuotojo pagydymo Evangelija sako, kad, jei norime būti tikri Jėzaus mokiniai, tai esame pašaukti tapti, vienybėje su Juo, jo gailestingosios meilės įrankiais, įveikdami bet kokį atstūmimą. ☒

³ Pavartojamas itališkas žodis *compassione*, pažodžiui – „kentėti-su-kitu“ (vert. past.).

DIRBTINIS INTELEKTAS IR BESIFORMUOJANČIŲ TECHNOLOGIJŲ ETIKA

Darius Amilevičius

IŠŠŪKIAI TECHNOLOGIJŲ ETIKAI

Gyvename sparčiai tobulinamų technologijų laikais. Gali būti, kad stebime, kaip realybe tampa Franciso Bacono Naujosios Atlantidos ar George'o Orwello vizija. Technologijų kaitos greitis ir jų globalus poveikis toks ryškus, kad vos išibėgėjusią trečiąją pramonės revoliuciją jau pakeitė ketvirtoji. Naujos ir besiformuojančios (angl. *emerging*) technologijos, tarp kurių svarbią vietą užima dirbtinis intelektas, jau paveikė ir esmiškai keičia didžiąją dalį verslo ir pramonės. Sparčiai kinta ir pats technologijų vaidmuo visuomenėje: naujos technologijos jau nėra vien įrankis, kuriuo gerinama žmogaus gyvenimo kokybė. Tai jau būtinybė ir neišvengiamybė, kuri keičia žmogaus ir visuomenės socialinę elgseną ir žmonių santykius. Todėl kyla poreikis skubiai spręsti žmogaus ir mašinos koegzistavimo klausimus.

Padedama technologijų žmonija vykdo biblinę kūrinijos valdymo užduotį. Popiežius Jonas Paulius II yra sakęs, kad mokslas ir technologijos yra nuostabi Dievo žmogui suteikto gebėjimo kurti pasekmė. Popiežius Benediktas XVI teigė, kad nuo pat pasaulio pradžios žmogui būdinga keisti gamtą ir aplinką tinkamiems tikslams pasiekti, o technologijų raida rodo žmogaus vidinę įtampą, kuri skatina įveikti medžiagines materialumo ribas.

DARIUS AMILEVIČIUS (g. 1966) – humanitarinių mokslų daktaras, dėsto ir mokslinius tyrimus vykdo Vytauto Didžiojo universiteto Informatikos fakultete ir Humanitarinių mokslų kompiuterinės lingvistikos centre, Lietuvių katalikų mokslo akademijos ir Lietuvos kompiuterininkų sąjungos narys. Studijavo VDU ir Popiežiškajame Biblijos institute (Roma, Italija). Bendradarbiauja su Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetu. Dalyvauja Europos kalbos išteklių ir technologijų tyrimų infrastruktūros (CLARIN ERIC) veikloje. Mokslinių interesų sritys: dirbtinis intelektas, skaitmeninė humanitarika, skaitmeninės kalbos technologijos, diskurso retorinė analizė.

Popiežius Pranciškus enciklikoje *Laudato si'* taip pat teigiamai vertino technologijas ir jų tobulinimą, tačiau kartu jis nurodė, kad mokslas ir technologijos nėra neutralios. Pranciškus išvelgė galimas neigiamas socialines pasekmes ir išpėjo: „Vis dėlto negalime ignoruoti, kad branduolinė energija, biotechnologija, informatika, mūsų pačių DNR pažinimas ir kiti gebėjimai, kuriuos įgijome, suteikia mums labai didelės galios. Tiksliau, tiems, kurie tai išmano ir pirmiausia turi ekonominės galios, tai suteikia išpūdingą galią valdyti visą žmoniją ir visą pasaulį. Niekada žmonija neturėjo tiek galios savo pačios atžvilgiu ir, regint, kaip ja naudojama dabar, niekas negarantuoja, kad ji bus panaudota deramai“¹ ir „Būtina pripažinti, kad technikos produktai nėra neutralūs, nes sukuria tinklą, galiausiai lemiantį gyvenseną ir socialines galimybes pakreipiantį tam tikrų įtakingų grupių interesų linkme. Kai kurie vien dalykiški atrodantys sprendimai iš tikrųjų yra sprendimai, susiję su socialinio gyvenimo tipu, kurį ketinama plėtoti“².

Mokslinių tyrimų ir inovacijų kūrimo procesus labai sudėtinga tinkamai valdyti, nes juose dažnai glūdi nežinios, netikėtumo ir neapibrėžtumo veiksnys. Greita ir kompleksiška technologijų pažanga kelia daug etikos problemų. Dar praėjusio amžiaus septinto dešimtmečio pradžioje Jungtinėse Amerikos Valstijose atsirado sąvoka „technologijų vertinimas“ (angl. *Technology assessment*). 1976 m. JAV Technologijų vertinimo tarnyba šią sąvoką apibrėžė kaip „visapusiškos, tinkamos politikos formavimo metoda, kuris tiria trumpojo ir ilgojo laikotarpio technologijų naudojimo pasekmes visuomenei (socialines, ekonomines, etines, teises ir t. t.)“. Tuometės technologijų etikos atstovai teigė, kad technologijos etikos svarstymų objektu tampa tik po to, kai įžengia į komerciją. Bet nūdienos technologijų raida ir jų specifi-

¹ Šventasis Tėvas Pranciškus, *Enciklika „Laudato si'“ apie rūpinimąsi bendraisiais namais*, Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2015, [104].

² *Ibid.*, [107]

ka verčia persvarstyti ir patį technologijų tapimo etikos svarstymų objektu procesą.

Pasaulio ekonomikos forumo dokumente, skirtame aptarti svarbiausias 2016 m. besiformuojančias technologijas, konstatuota, kad jos tikriausiai yra pagrindinis šiuolaikinio pasaulio pokyčius lemiantis veiksnys, ir nors egzistuoja tam tikra rizika, technologijų plėtra žada novatoriškus sprendimus iššūkiams, su kuriais susiduria šiuolaikinis pasaulis. Dokumente pateiktas dešimties svarbiausių besikuriančių technologijų sąrašas: 1) nanosensoriai ir daiktų internetas, 2) naujos kartos baterijos, 3) didieji duomenys ir paskirstytos duomenų bazės (angl. *The Blockchain*), 4) 2D medžiagos, 5) savaeigės transporto priemonės, 6) mikroprocesoriai, simuliuojantys žmogaus organų veiklą, 7) saulės energijos elementai, 8) dirbtinio intelekto sistemos (angl. *Open AI Ecosystem*), 9) optogenetika ir 10) sistemų metabolizmo inžinerija³.

Jau kurį laiką dirbtinis intelektas yra įsiskverbęs į visuomenės gyvenimą ir daugelį ekonominės veiklos sričių. Pavyzdžiui, finansų institucijos naudoja dirbtinio intelekto sistemomis, ieškodamos optimalių investavimo sprendimų, siekdamos atskleisti finansinio sukčiavimo atvejus ir analizuodamos rinkos tendencijas; ligoninėse diegiamos sistemos, kurios slaugo pacientus, atlieka diagnostinius tyrimus; pramonė dirbtinio intelekto sistemas ir robotus naudoja naujoms gamybos linijoms kurti; aviacijoje ir logistikoje tokiomis technologijomis grindžiamos autopilotų ir savaeigių transporto priemonių valdymo sistemos; karinė pramonė kuria autonominius ginklus; *Google* dirbtinį intelektą taiko vartotojų elgsenai analizuoti ir prognozuoti. Sąrašą būtų galima tęsti be galo.

Dirbtinis intelektas gali turėti naudingų ir (arba) žalingų padarinių. Atsižvelgiant į dabartinius jo raidos tempus, mokslininkai prognozuoja, kad per keletą dešimtmečių ši technologija gali tapti savarankiška ir superintelektuali. Teigiama, kad dirbtinio intelekto evoliucijos tempai stipriai pranoksta žmogaus ir visuomenės evoliucijos tempus. Stephenas Hawkingas interviu BBC išpėjo, kad „visuotinio dirbtinio intelekto sukūrimas gali reikšti žmonijos pabaigą“⁴. Akivaizdu, kad šiame kontekste būtina iš naujo įvertinti ir nuolat analizuoti dirbtinio intelekto etinį poveikį ir keliamas grėsmes, nes būtent etiniai klausimai turėtų lemti sprendimų priėmimus.

Lietuvoje dėmesys dirbtiniam intelektui ir jo etiniam poveikiui yra neadekvačiai menkas. *Google* paieškos sistemoje pagal užklausą „artificial intelligence“ nuo 2010 m. iš viso randama daugiau nei 85,7 mln. doku-

mentų anglų kalba. Šis masyvas apima pačią plačiausią temų įvairovę: nuo techninių straipsnių ir mokslo politikos dokumentų iki svarstymų apie sielos santykį su dirbtine gyvybe ir dirbtine sąmone. Lietuviškos užklauskos rezultatai stebina: per tą patį laikotarpį randama tik 226 000 dokumentų lietuvių kalba. Didžioji jų dalis yra siauros technologinės tematikos ir kaupiami technologinės pakraipos interneto svetainėse.

NAUJOS TECHNOLOGIJOS IR JŲ REVOLIUCIJA

Technologijų etika (arba technoetika) yra etikos mokslo sritis, nagrinėjanti specifinę, technologijų eroje atsiradusią etikos problematiką. Technologijos yra žmogaus sukurta realybė, kuri neturi moralės, etikos ir vertybių sando. „Naujos technologijos“ plačiąja prasme yra bendrinė sąvoka, apibūdinanti aibę technologijų, kurios tam tikrame istoriniame kontekste reikšmingai patobulina tam tikrus procesus (didina produktyvumą, mažina sąnaudas ar pan.). Tačiau pati „technologijų“ sąvoka yra dviprasmė. Kartais ji vartojama kalbant apie technologijos paradigmą, t. y. konkrečią technologiją apibūdinančių sąvokų, teorijų ir metodų visumą (pavyzdžiui, informacinės technologijos), o kartais – kalbant apie konkretų įrenginį (pavyzdžiui, kompiuterį). Pasitaiko, kad kalbama ir apie abu dalykus iš karto: štai kompiuteris su įdiegta programine įranga gali būti laikomas kompiuterijos mokslo technologine paradigma; kita vertus, kompiuteris su įdiegta programine įranga yra riboto pajėgumo prietaisas.

Nors technologijų raidos procesas yra senas kaip pasaulis, tačiau kartais technologijos taip smarkiai veikia visuomenės gyvenimą, kad prasideda vadinamoji technologinė revoliucija. Technologinės revoliucijos kartais skirstomos į tris etapus: įžangą, prasiskverbimą ir įsitvirtinimą. Jameso H. Mooro nuomone, informacinių technologijų revoliucijos šį trijų etapų modelį atspindi geriausiai⁵. Jis pasiūlė hipotezę: kuo aukštesnis technologijos inovacijos (arba naujumo) lygis, kuo didesnis technologinės revoliucijos poveikis visuomenei, tuo daugiau etinių problemų kyla. Kitaip tariant, etikos problemų daugėja, kai technologinė revoliucija artėja prie įsitvirtinimo etapo. Mooro teigimu, tokį dėsningumą lemia ne tai, kad įsibėgėjant revoliucijos procesui technologijos paveikia vis didesnę visuomenės dalį, o tai, kad visuomenė susiduria su naujomis situacijomis, kurioms nauji etinės elgsenos modeliai dar nesukurti. Įžangos etapas pasižymi ezoteriškumu ir mokslininkų smalsumu. Šiame etape nauja technologija panašesnė į eks-

³ World Economic Forum's Meta-Council on Emerging Technologies, „Top 10 Emerging Technologies of 2016“, 2016-06, in: http://www3.weforum.org/docs/GAC16_Top10_Emerging_Technologies_2016_report.pdf.

⁴ Rory Cellan-Jones, „Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind“, 2014-12-02, in: <http://www.bbc.com/news/technology-30290540>.

perimentinę žaidimų aikštelę. Tuomet naujos technologijos dažniausiai reikalauja didelių finansinių, laiko ir žmogiškųjų išteklių, todėl jų integracija į visuomenės gyvenimą yra minimali. Antrame etape kuriami technologijos standartai, atskleidžiami konkretūs panaudojimo būdai, todėl poveikis visuomenei didėja arba tampa aiškesnis. Trečiame etape technologija jau užima konkrečią vietą visuomenėje ir pramonėje – visu mastu prasideda tiesioginis ir netiesioginis poveikis visuomenei arba jos daliai. Mooras teigia, kad jo pasiūlyti dėsningumai galioja tik demokratinėje valstybėje, kurioje vyksta atvira technologinė revoliucija. Jei valdantysis elitas arba karo pramonė kuria ir tobulina technologijas, paslėptas po grafa „visiškai slaptai“, kalbame apie uždara technologijų revoliuciją, kuri vyksta pagal visiškai kitą logiką.

Per revoliuciją susikūrus naujiems elgsenos modeliams, visuomenė susiduria su norminiu vakuumu (reglamentavimo, taisyklių, standartų stoka). Jei kuriamų technologijų rezultatai lengvai prognozuojami, socialinėms ir etinėms problemoms galima užbėgti už akių, iš anksto parengiant tinkamus norminius dokumentus ir modelius. Bet kartais normų kūrėjams tenka bėgti iš paskos, stengiantis kiek įmanoma sumažinti žalingą poveikį visuomenei. Reaktyvaus veikimo atveju reglamentų ir strategijų rengėjai susiduria su koncepcine sumaištimi, situacija gali būti įvertinta neadekvačiai, todėl problemų sprendimas gali būti lėtas, sudėtingas ir nepakankamai veiksmingas.

BESIFORMUOJANČIOS TECHNOLOGIJOS IR JŲ ETIKA

Besiformuojančios technologijos yra viena iš naujų technologijų poklasių⁶. Galima sakyti, kad tai technologijos, kurios gali pakeisti *status quo*. Jos yra naujos, bet kartu apima ir ankstesnes. Dažnai tokios technologijos yra vertinamos prieštarai, nes jų galimybės nėra iki galo atskleistos.

Sasekso universiteto mokslininkai yra pasiūlę besiformuojančias technologijas įvertinančių penkių kriterijų sistemą. Pasak jų, tokias technologijas apibrėžia šie kriterijai: 1) radikali naujovė, 2) sąlyginai greitas augi-

mas, 3) technologinis nuoseklumas, 4) ryškus poveikis, 5) neaiškumas ir dviprasmybė (angl. *uncertainty and ambiguity*)⁷. Taigi šioms technologijoms būdinga tam tikro lygmens nuosekli raida, galimas didelis poveikis visoms arba atskiroms socioekonominėms sritims, bet didžiausias poveikis laukiamas ateityje, todėl formavimosi etape jos pasižymi neaiškumu ir dviprasmybe.

Vertinant besiformuojančias technologijas, problemiškausias yra radikali naujovės kriterijus⁸. Mokslas ir technologijos sparčiai kinta. Be kruopščios lingvistinės analizės jau tampa sudėtinga žiniasklaidoje, mokslinėse publikacijose, citavimo indeksuose suprasti, ar tam tikra technologija yra absoliuti naujovė, ar ankstesnės technologijos tąsa, ar jos modifikacija. Pavyzdžiui, kompiuterinės lingvistikos tyrimuose atliekamas nekaltas stabilų frazių automatinis nustatymas kalbos technologijų inžinerijoje įgyja virtualaus asistento didesnio veikimo tikslumo formą, kuri, panaudota kuriant dirbtinį intelektą, gali įgyti dar kitokią formą.

Darant prielaidą, kad besikuriančios technologijos savo prigimtimi yra revoliucinės ir darys didelį poveikį visuomenei, kyla klausimas, kaip būtų galima pagerinti etikos problemų sprendimą? Atsakant į šį klausimą, privalu atsižvelgti į tai, kad etikos vertinimas yra tęstinis ir dinamiškas procesas. Antra, būtinas glaudesnis įvairių sričių mokslininkų ir technologų bendradarbiavimas. Trečia, svarbi labiau proaktyvi ir gilesnė situacijos etinė analizė, kurią palengvintų tinkami metodologiniai instrumentai, nes, kaip rodo praktika, sklandus įvairių sričių mokslininkų ir technologų bendradarbiavimas iki šiol priskirtinas utopinės vizijos kategorijai.

Midlsekso universiteto mokslininkai 2011 m. sukūrė naujų ir besiformuojančių technologijų etinio vertinimo meta-metodiką kodiniu pavadinimu DIODE⁹. Tai pirmas bandymas sukurti meta-metodiką kaip priemonę ir pagalbą plataus išsilavinimo neturintiems technologams, kurią jie galėtų naudoti įvairialypių naujų technologijų vertinimui visuose jų raidos etapuose. Iki tol buvo kuriamos metodikos atskirų sričių technologijoms vertinti (pavyzdžiui, sveikatos apsaugos, aplinkosaugos ir t. t.), bet tokios metodikos buvo ir yra labai specifinės ir tinkamesnės patiems technologijų etikos specialistams nei technologams.

⁵ James H. Moor, „Why We Need Better Ethics for Emerging Technologies“, in: *Ethical and Information Technology*, 2005, Nr. 7, p. 111–119.

⁶ Sąvokos „besiformuojančios technologijos“ vertimas į lietuvių kalbą yra problemiškas. Peržvelgus daugiau nei trisdešimt Europos Sąjungos dokumentų ir jų vertimų į lietuvių kalbą, nustatyta, kad *emerging technologies* į lietuvių kalbą dažniausiai verčiamos kaip „naujos technologijos“ (žr. <http://lt.linguee.com/lietuvi%C5%B3-angl%C5%B3/search?source=auto&query=emerging+technology>). Tačiau tuomet problemiškas tampa tokių junginių kaip *new and emerging technologies* ir *future and emerging technologies* vertimas. Kartais *emerging* verčiama kaip „besikuriančios“, nors dažniau – kaip „besivystančios“. Šiame straipsnyje vartojame terminą „besiformuojančios“, nes technologijos negali

„kurtis“, tačiau gali „formuotis“ tam tikru pagrindu.

⁷ Daniele Rotolo, Diana Hicks, Ben Martin, „What Is an Emerging Technologies?“, in: *SPRU Working Papers Series*, University of Sussex, 2015-06, p. 1–40, in: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=2015-06-swps-rotolohicksmartin.pdf&site=25>.

⁸ Roger Strand, Matthias Kaiser, *Report on Ethical Issues Raised by Emerging Science and Technologies*, Bergen: University of Bergen, 2015, p. 12, in: <https://rm.coe.int/168030751d>.

⁹ Ian Harris, Richard C. Jennings, David Pullinger, Simon Rogerson, Penny Duquenoy, „Ethical Assessment of New Technologies: A Meta-methodology“, in: *Journal of Information, Communication & Ethics in Society*, 2011, t. 9, Nr. 1, p. 49–64.

Koncepciniu meta-metodikos pagrindu kūrėjai laiko etikos pragmatikos autoriteto Johno Dewey teiginius, kad nėra esminio skirtumo tarp etikos sprendimų priėmimo proceso ir kitos srities sprendimų proceso, nes visais atvejais priimami svarbūs sprendimai. Meta-metodikoje nesvarstomi moralės ir vertybių sistemos klausimai, nes dominuoja įsitikinimas, kad moralės ir vertybių teorijos turi atspindėti profesinės etikos kodeksuose, mokslininkų etikos kodeksuose, akademinės etikos kodeksuose ir panašiai, todėl atsiduria už DIODE ribų. Daroma prielaida, kad meta-metodikos vartotojas veikia sklandžiai funkcionuojančių minėtų kodeksų kontekste, todėl pačioje meta-metodikoje didžiausias dėmesys skiriamas deontologijai ir teleologijai (kaip klasikinėms etikos teorijoms).

Tokio pobūdžio filosofinė analizė neišvengiama, norint atskleisti visus svarbius arba problemiškus etinius aspektus, nes kai kurie iš jų gali būti nepakankamai akivaizdūs. Meta-metodikoje fundamentaliais atramos taškais laikomi Jungtinių Tautų Visuotinių žmogaus teisių deklaracija ir Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija, taip pat atsižvelgiama į UNESCO dokumentą „Besiformuojančių technologijų etinės pasekmės“. Remiantis šiais dokumentais, meta-metodikoje išryškunami pagrindiniai technologijų etikos dėmesio centrai: 1) asmenų teisės, 2) laisvės ir teisė į išsilavinimą, 3) rūpestis aplinkosauga, 4) teisingumas.

Meta-metodikos kūrėjai taip pat suformavo keturis fundamentalius klausimus, į kuriuos turi atsakyti technologijų kūrimo vadyba ir mokslininkai: 1) kas yra agentas? (kaip matysime toliau, agentas yra svarbus dirbtinio intelekto komponentas); 2) kokių veiksmų buvo imtasi arba kokie veiksmai svarstomi, kaip vykdytini? 3) kokie lauktini tokių veiksmų rezultatai? 4) ar pasiekti rezultatai yra moraliai tinkami (angl. *fair*) ir teisingi (angl. *just*)?

Dėl straipsnio apimties čia detaliau neanalizuosime meta-metodikos techninių detalių. Apsiribosime jos vertinimu, kuris nėra vienalypis. Viena vertus, labiau specializuotą išsilavinimą turintiems technologams dažnai sunku tinkamai įvertinti jų kuriamų technologijų etinių poveikį, o sėkmingą dialogą su kitų sričių specialistais apsunkina pastarųjų ribotos technologinės žinios, todėl tokia į proaktyvų technologijų vertinimą orientuota meta-metodika yra sveikintinas ir naudingas įrankis, papildantis mokslinių tyrimų instrumentus. Kita vertus, menkas dėmesys moralės ir vertybių sistemoms yra silpnoji DIODE meta-metodikos pusė, nes veiksmingai funkcionuojantys etikos kodeksai gali būti tik teorinė galimybė.

Apibendrinant darytina išvada, kad besiformuojančios technologijos užima svarbią ir specifinę vietą tech-

nologijų etikos svarstymuose, mokslo politikos formuotojai joms turi skirti išskirtinį dėmesį dėl jose glūdinčio potencialo keisti *status quo*, o tai ilgainiui gali suveikti kaip uždelsto veikimo mechanizmas. Todėl būtina proaktyvi besiformuojančių technologijų analizė, kuri turi vykti glaudžiai bendradarbiaujant įvairių sričių mokslininkams ir technologams. Be to, vertėtų suteikti naujos kartos technologams platų bendrąjį išsilavinimą ir kurti meta-metodikas kaip tarpdalykinę pagalbą naujų technologijų kūrėjams.

DIRBTINIS INTELEKTAS – TECHNOLOGIJŲ ETIKOS TYRIMO OBJEKTAS

Kas yra dirbtinis intelektas, kuris priskiriamas besiformuojančių technologijų grupei? Viena vertus, tai mokslo sritis, kuri tyrinėja kompiuterio ar įrenginio galimybes elgtis protingai arba tokią elgseną simuliuoti. Kita vertus, tai kompiuterio ar įrenginio gebėjimas elgtis protingai arba tokią elgseną simuliuoti. Norint sukurti dirbtinį intelektą, reikia dviejų dalykų: suformuotos intelektikos ir artefakto.

Aristotelis pirmasis bandė sukurti žmogaus logikos algoritmą. Ankstyvieji dirbtinio intelekto tyrimai rėmėsi filosofijos, logikos, matematikos, neuromokslų, kognityvinės psichologijos pasiekimais ir tyrinėjo intelektinę elgseną bei mąstymo procesus. Kai 1938 m. buvo sukurtas pirmasis kompiuteris, jis buvo pasirinktas dirbtinio intelekto artefaktu. Nuo to laiko pagrindinis šių mokslinių tyrimų tikslas – sukurti kompiuterinį intelektinį agentą, kuris galėtų įveikti Turingo testą, pavadintą 1950 m. jį sukūrusio mokslininko vardu. Kompiuteris šį testą išlaiko, jei raštu klausimus pateikęs žmogus negali atskirti, kas į jo klausimus atsakė – žmogus ar mašina. Norint išlaikyti visą Turingo testą, kompiuteriui reikia keletos susijusių technologijų: kalbos technologijos, leidžiančios mašinai suprasti žmogaus rašytinę ir sakytinę kalbą bei ją generuoti; žinių atvaizdavimo, leidžiančio tinkamai išsaugoti sukauptą informaciją; automatinio protavimo, leidžiančio tinkamai panaudoti išsaugotą informaciją atsakymams formuoti ir išvados daryti; mašininio mokymosi, leidžiančio prisitaikyti prie naujų sąlygų; kompiuterio matymo, leidžiančio atpažinti aplinkos objektus; robotikos, leidžiančios mašinai manipuliuoti objektais ir judėti¹⁰.

XX a. viduryje prasidėjęs kompiuterinės technikos raidos proveržis paspartino ir dirbtinio intelekto kūrimą. Dabar jis jau skirstomas į dvi rūšis: tam tikros srities ir visuotinį. Tam tikros srities dirbtinis intelektas yra riboto funkcionalumo, todėl jo teikiama nauda dalinė. Jis susidoroja tik su tam tikros srities užduotimis. Pavyzdžiui, kompanijos IBM sukurtas dirbtinis intelektas (kodinis pavadinimas *Deep Blue*) yra šachmatais mokanti žaisti kompiuterinė sistema. 1997 m. ji nugalėjo šachmatų di-

¹⁰ Stuart Russell, Peter Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, 3rd ed., Prentice Hall, 2010, p. 2–5.

dmeistrį Garį Kasparovą. Bet *Deep Blue* moka tik žaisti šachmatais ir nieko daugiau. Tam tikros srities dirbtinio intelekto sistemos jau kurį laiką kuriamos ir naudojamos praktiškai, pavyzdžiui, finansų srityje pataria, kur apsimoka investuoti, medicinos srityje padeda nustatyti ligas arba gydymo metodus, jos taip pat simuliuoja atomų struktūrų modelius, prognozuoja orus ir t. t. Ženklių optinio atpažinimo sistemose jau net neminima, kad atpažinimo procesas vyksta pasitelkiant dirbtinio intelekto mechanizmus, nes tai jau kasdienybė.

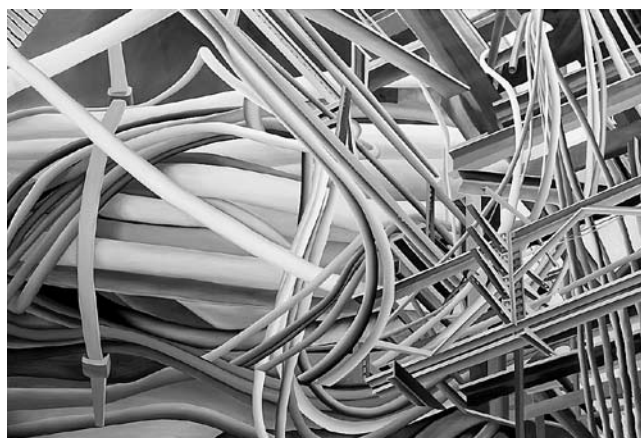
Visuotinis dirbtinis intelektas (dar vadinamas super-intelektu) – tai kompiuterinė sistema, galinti tinkamai elgtis situacijose, kuriose anksčiau nebuvo atsiderusi, arba spręsti uždavinius, kurių spręsti nebuvo apmokyta. Tokia sistema gali pati mokytis, kurti naujas žinias, priimti sprendimus, simuliuoti žmogaus intelektinę elgseną, tačiau ji nebūtinai pasielgs taip, kaip tokioje situacijoje pasielgtų žmogus. Taip yra dėl dviejų priežasčių: 1) žmogaus intelektinei elgsenai įtaką daro vertybių sistema ir moralė, 2) žmogaus racionalumas gali stipriai skirtis nuo mašinos racionalumo (dažnai artimo *homo economicus* modeliui¹¹).

Visuotinis dirbtinis intelektas vis dar nesukurtas, nes kompiuterinė technika nepakankamai pajėgi atlikti reikiamą kiekį skaičiavimų reikiamu greičiu, o taip pat nesukurti tinkami sprendimų priėmimo algoritmai. Nors kompanijos IBM sukurta sistema (kodiniu pavadinimu *Watson*) 2011 m. nugalėjo JAV „protų mūšio“ čempionus televizijos žaidime „Jeopardy“, dėl riboto funkcionalumo ji vis dar negali būti priskirta visuotinio dirbtinio intelekto klasei. Paminėtina, kad *Watson* kompiuterinė sistema įdiegta dešimties tarnybinių stočių infrastruktūroje, joje įrengta 15 TB operacinė atmintis ir 2870 centrinių procesorių branduolių. Vienam atsakymui į klausimą sugeneruoti reikalingas 1 TB informacijos masyvas, kuris saugomas specialiai šiam projektui sukurtoje 21 TB talpos informacijos saugykloje.

Dar viena problema – daugiakalbystė. Šiuo metu beveik visos dalinio dirbtinio intelekto sistemos yra anglakalbės, bet sparčiai įsisavinamos ir kitos komercinės kalbos (vokiečių, prancūzų ir pan.). Lietuvių kalba yra viena iš vadinamųjų nekomercinių Europos kalbų, todėl plėtojant kalbos technologijas susiduriama su sunkumais ir problemomis, būdingomis mažiau vartojamoms kalboms. Kaip rodo pasaulinė praktika, investicijos į nekomercines kalbas greitos tiesioginės finansinės naudos neatneša, todėl verslui jos nepatrauklios. Nekomercinės mažų tautų kalbos tampa viešąja vertybe ir jai kurti reikalinga valstybės parama. Nors pastaraisiais metais lietuvių kalbos technologijų srityje pada-

ryta reikšminga pažanga, ji nėra pakankama, kad kalba būtų visavertiškai vartojama elektroninėje erdvėje, o kalbos technologijos kurtų pridėtinę vertę.

Nors dirbtinio intelekto kūrimas susiduria su daugybe problemų, stambios informacinių technologijų kompanijos (*Microsoft*, *IBM*, *Google*, *Facebook*) investuoja didžiules lėšas į tyrimus, todėl šios srities plėtra ypač sparti. Kartu sparčiai gausėja ir etinių problemų. Pavyzdžiui, 2016 m. *Microsoft* sukūrė eksperimentinį pokalbių programinį robotą (kodiniu pavadinimu *Tay*), kuris turėjo socialiniame tinkle *Twitter* generuoti ir siųsti žinutes. Praėjus vos šešiolikai valandų nuo paleidimo, kompanija turėjo skubiai sustabdyti *Tay* veikimą, nes robotas pradėjo siųsti rasistinio, seksistinio, diskriminuojančio ir kitaip įžeidžiančio turinio žinutes.

Jūratė Jarulytė. Irracionalūs pjūviai. VI. 2013. Drobė, aliejus

Internetu nuvilnijo protestų banga. Paaiškėjo, kad *Tay* mechanizmai buvo pagrįsti tekstynu, sudarytu iš viešai prieinamų socialinio tinklo žinučių. Nors tekstynas buvo atsakingai suformuotas, panaikinant netinkamo turinio tekstus, pradėjęs veikti robotas labai greitai užpildė „žinių spragas“ nefiltruoto turinio tekstais. Todėl robotas labai greitai pradėjo elgtis ne kaip pavyzdinis, o kaip tipinis *Twitter* vartotojas. *Tay* pavyzdys atskleidė, kad tokių technologijų prevenciniai mechanizmai vis dar menkai išplėtoti, o privačios kompanijos skiria nepakankamai dėmesio ir lėšų tinkamiems sukurti.

2016 m. Portlando universiteto mokslininkų grupė paskelbė mokslinės literatūros, svarstančios dirbtinio intelekto etikos ir rizikų klausimus, apžvalgą¹². Tyrimo rezultatus jie pateikė keturiais pjūviais: 1) teorinė dirbtinio intelekto etika; 2) taikomoji etika: formavimo rizikos; 3) egzistencinės rizikos; 4) neegzistencinės rizikos. Čia apsiribosime trečio ir ketvirto pjūvio aptarimu.

¹¹ Peter J. Hammond, „Rationality in Economics“, in: *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, 1997, Nr. 3, p. 247–288.

¹² Taylor Meeke, Husam Barham, Nader Beltaif, Amani Kaadoor, Tanzila Akhter, „Managing the Ethical and Risk Implications of Rapid

Advance in Artificial Intelligence: A Literature Review“, in: *Proceedings of PICMET'16: Technology Management for Social Innovation*, 2016, p. 682–693.

Egzistencines rizikas autoriai suskirsto į keturias kategorijas: 1) neetiškas sprendimų priėmimas; 2) tiesioginė konkurencija; 3) dirbtinio intelekto mirtis; 4) neprognuojamos pasekmės. Dirbtinio intelekto sistema gali būti pritaikyta arba nepritaikyta sprendimų priėmimo procese atsižvelgti į moralę, nes ji yra racionalus, o ne moralus agentas. Todėl kyla pavojus, kad sprendimai bus neetiški ir sukels pavojų žmogaus teisių apsaugai. Labai tikėtina, kad daugelyje sričių tokia sistema efektyviau ir pigiau nei žmogus atliks darbus, todėl pastarajam teks trauktis iš darbo rinkos su visomis iš to kylančiomis socialinėmis problemomis. Kartu dirbtinis intelektas gali pradėti geriau atlikti ir vadovaujančias pareigas, kur reikia priimti sprendimus, o tokie sprendimai gali daryti įtaką kultūrai, žmonių gyvensenai, netgi kelti grėsmę žmonijos išlikimui. Sunku prognozuoti, kaip dirbtinis intelektas elgsis konkrečiose situacijose, nes tai priklauso nuo algoritmų kūrėjų.

Portlando universiteto mokslininkų apžvalgoje pateikiama neegzistencinės rizikos daugiausia susijusių su žmogaus teisėmis į privatumą ir nuosavybę. Privatių kompanijų diegiami veidų atpažinimo, asmens duomenų kaupimo ir analizės algoritmai Orwello „Didįjį brolių“ jau pavertė realybe. Prie neegzistencinių rizikų priskiriami ir klausimai, kaip dirbtinio intelekto sistemų valdymas iškreips verslo konkurenciją, kas atlygins žalą, jei ją padarys vaikus prižiūrintis robotas, savaeigė transporto priemonė, kompiuterinis finansų konsultantas ar paciento slaugytojas.

Mokslininkai pastebi, kad šiuo metu nėra nė vieno nacionalinio arba tarptautinio lygmens norminio teisės akto, kuris reguliuotų dirbtinio intelekto raidą, taip pat nėra nustatyta atskaitomybė ir atsakomybė už tokių sistemų sukeltas pasekmes. Šių technologijų kūrimu vis labiau domisi karinė pramonė, kurią dosniai finansuoja vyriausybės, todėl kyla pavojus, kad civilinės sistemos nesulauks tiek dėmesio ir tai stabdys jų raidą. Galiausiai nenustatyti kontrolės mechanizmai kelia pavojų, kad nekontroliuojamas dirbtinis intelektas gali nuspręsti sunaikinti žmoniją arba pradėti pažeidinėti žmogaus teises. Mokslininkai taip pat išskyrė ir ekonomines grėsmes: konkurencija su žmonėmis darbo rinkoje, žmogaus negebėjimas greitai prisitaikyti prie kintančių rinkos poreikių ir įgyti papildomų kvalifikacijų, žmogaus darbo atsisakymas dėl jo žemo produktyvumo.

Nors dirbtinis intelektas jau seniai yra technologijų etikos svarstymų objektas, daug etikos problemų neišspręsta. Situacija tampa grėsminga, nes prasidedanti ketvirtoji pramonės revoliucija visuomenei ir naujų bei besifor-

muojančių technologijų etikai jau kelia naujus iššūkius.

PABAIGAI

Straipsnio pradžioje pateikti *Google* paieškos rezultatai rodo, kad pasaulis suvokia dirbtinio intelekto keliamas etikos problemas ir grėsmes visuomenei bei bando ieškoti sprendimų.

2015 m. Hawkingas kartu su aštuoniais tūkstančiais mokslininkų ir ekspertų pasirašė ir paskelbė atvirą laišką, kuriame ragino daugiau dėmesio skirti dirbtinio intelekto technologijų poveikio visuomenei tyrimams¹³. Teigta, kad „dirbtinio intelekto raida pasiekė tokį lygį, kad jau pats laikas pradėti tyrimus, kaip padidinti dirbtinio intelekto naudą visuomenei“. Prie laiško pridėtas dokumentas su laiška pasirašiusių mokslininkų rekomendacijomis.

Tais pačiais metais beveik aštuoniolika tūkstančių žmonių paskelbė kitą laišką, kuriame įspėjo dėl autonominių ginklų kūrimo keliamo pavojaus žmonijai ir ragino nutraukti jų gamybą¹⁴. Laiške tvirtinama, kad dirbtinis intelektas gali pasitarnauti žmonijai, bet jo panaudojimas ginklavimuisi yra smerktina idėja. Slovėnijos Dirbtinio intelekto asociacija atsiliepė į šiuos raginimus ir pasiuntė laiškus Slovėnijos vyriausybei ir Jungtinėms Tautoms, kuriais ragino uždrausti autonominių ginklų gamybą. Visai neseniai laiškų autoriai kreipėsi į Europos valstybių Dirbtinio intelekto asociacijas (įskaitant Lietuvos kompiuterininkų sąjungą), ragindami sekti jų pavyzdžiu ir organizuoti panašias akcijas.

Nuo 2013 m. visame pasaulyje vyksta tyrimai, kaip valstybių darbo rinkas ir atskiras jų šakas paveiks dirbtinio intelekto sistemų raida. Pavyzdžiui, JAV į rizikos zoną patenka beveik 45 proc. darbo vietų. Viešojoje erdvėje vyksta diskusijos apie dirbtinio intelekto ir žmonių koegzistavimo darbo rinkoje problematiką, taip pat kaip tai paveiks pensijų fondų sistemą, sveikatos apsaugą, valstybės biudžeto surinkimą ir t. t. Lietuvoje nieko panašaus negalime aptikti.

Mūsų šalyje inovacijų plėtra vyksta vangiai. Nesame išlepinti technologinių naujovių. Net *Microsoft* operacinės sistemos *Windows 10* virtualus asistentas *Cortana* nešneka lietuviškai ir Lietuvoje neveikia. Jau nekalbant apie *Apple* virtualų asistentą *Siri*, kuriam lietuvių kalba irgi nesuprantama. Bet tai nereiškia, kad turime nekreipti dėmesio į tai, kas dedasi pasaulyje, ir tylo mis laukti, kad pasaulį sukrečiančios, su technologijų plėtra susijusios socialinės problemos mus aplenkų. Kaip moko popiežius Pranciškus, technologijų revoliucijos gali sukurti svarbias priemones, kurios pagerintų žmonių gyvenimo kokybę, bet technologiniai produktai kuria sistemas, kurios keičia visuomenės gyvenamos ir santykių modelius, todėl privalome pasirengti radikaliai kultūrinei revoliucijai.

¹³ „An Open Letter: Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence“, in: <https://futureoflife.org/ai-open-letter>.

¹⁴ „Autonomous Weapons: An Open Letter from AI & Robotics Researchers“, in: <https://futureoflife.org/open-letter-autonomous-weapons>.

1946 METŲ DAINŲ ŠVENTĖ: KAIP POLITINĖ TAUTA TAPO DAINUOJANČIA LIAUDIMI

Nerija Putinaitė

1946 metais sovietinėje Lietuvoje surengta visuotinė respublikinė dainų šventė. Joje dalyvavo dvylika tūkstančių dalyvių, atvykusių iš visos Lietuvos, ji buvo masiškiausia pokario šventė. Joje buvo dainuojamos liaudies dainos, dalis dalyvių apsirėnę tautiniais rūbais. Šventė padėjo pagrįdą visai lietuviškųjų tarybinių dainų švenčių tradicijai. Kaip ją vertinti?

Sovietinių dainų švenčių vertinimas priklauso nuo sovietinės nacionalinės politikos supratimo. Populiariuose vertinimuose sąjunginė sovietinė politika dažnai pateikiama kaip vykdydusi kryptingą nutautinimą ir rusifikaciją. Žvelgiant iš šios perspektyvos, sovietinės dainų šventės reikštų priešinimąsi tokiai politikai, jų rengimas ir plėtimasis būtų vertinamas „kaip savaiminis kultūrinis priešinimasis sovietizacijai ir rusifikacijai“¹, jos būtų savitos išsaugoto tautiškumo salos, atspindėjusios „nelaisvos, bet tautine dvasia susitelkusios šalies gyvenimą“². Šiandien pratęstą švenčių tradiciją galėtume vertinti kaip sovietmečiu išsaugotos tautinės vertybės puoselėjimą.

Vis dėlto tyrimai atskleidžia, kad sovietinė nacionalinė politika buvo daug sudėtingesnė. Trečiame dešimtmetyje Sovietų sąjunga kaip federacija įsisteigė kaip kompromisas tarp bolševikų partijos pastangų šalį centralizuoti ir pripažintos realybės, kad griuvus senajam režimui nacionalizmas išliko³. Pastangos centralizuoti išliko, tačiau sąjungos administravimas rėmėsi nacionaliniu teritoriniu principu, o tautinėms grupėms buvo garantuota sąlyginė nacionalinės kalbos ir kultūros autonomija. Susiformavo pseudosuverenios respublikos, kurioms buvo suteikta galimybė reikšti nacionalinius lūkesčius, jei jie neperžengdavo centralizacijos interesų, o nacionalumas nepretenduodavo tapti

NERIJA PUTINAITĖ (g. 1971) – filosofė, sovietikos tyrinėtoja, idėjų istorikė, nuolatinė NŽ-A bendradarbė nuo 1998 m. Naujausios knygos: *Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje* (2014), *Nugenėta pušis: ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje* (2015). Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą Nr. LIP-16147.

politiniu. Jau Leninas turėjo skaitytis su nacionalizmu kaip faktu, siekė nukreipti „nacionalumo lūkesčius nepolitinėmis kryptimis, taip atskirdamas politiką nuo kultūros“⁴. Įtampa tarp centralizmo ir decentralizuojančio nacionalizmo išliko iki pat sąjungos žlugimo. Tai buvo valstybės bruožas, lydimas konfliktų dėl pastangų labiau centralizuoti ar nacionalinių elitų žingsnių siekiant įgyti daugiau autonomijos. „Leistino“ nacionalumo ribos nebuvo aiškios.

Respublikose formavosi tautinio komunizmo reiškiny⁵. Kalbant apie Lietuvą, jos politiniai elitai kaip ir kitose respublikose balansavo tarp būtinybės vykdyti Maskvos nurodymus „siekio išsaugoti „savo veidą“ bei nacionalinius interesus“⁶. Maskvos nustatyti ideologiniai ir politiniai rėmai ribojo respublikines nacionalines iniciatyvas, tačiau drauge buvo ir gana talpūs⁷. Nacionalizmas negalėjo įgyti politinių formų, tačiau jis galėjo reikštis kaip administracinis nacionalizmas, politiniam elitui siekiant pilnai tvarkytis respublikoje, ir kaip kultūrinis nacionalizmas, vystant tam tikrą kultūrinio tautiškumo pavidalą⁸. Todėl sovietmečiu vyko ne

¹ Vytautas Rubavičius, „Dainų šventė – lietuvybei tvirtinti ir palaikyti“, in: *Dainų šventė: Tapatybės savastis ir modernybės trajektorijos*, (ser. *Lietuvos kultūros tyrimai*, 7), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2015, p. 23.

² Juozas Mikutavičius, „Pratarmė“, in: *Lietuvos dainų švenčių tradicija*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas, 2013, p. 15.

³ Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917–1923*, New York: Atheneum, 1968, p. 296.

⁴ Alexander J. Motyl, *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*, New York: Columbia University Press, 1990, p. 86.

⁵ Vladas Sirutavičius, „Tautinis komunizmas ir jo raiška: Istoriografiniai problemos aspektai“, in: *Istorija*, 2012, Nr. 87, p. 48–58.

⁶ Jelena Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius, 1940–1953*, vertė Daina Kasnikovskienė, Vilnius: Mintis, 2010.

⁷ Vilius Ivanauskas, „The Projection of the „Blossoming of the Nation“ Among the Lithuanian Cultural Elite during the Soviet Period“, in: *Performing History from 1945 to the Present*, ed. Linara Dovydaitytė et al., Kaunas: Vytautas Magnus University, 2010, p. 172–179.

⁸ Administracinio nacionalizmo paveikslas ir jo ribos ryškėja Sauliaus Grybkausko tyrimuose: *Sovietinis „generalgubernatorius“: Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016. Kultūrinio nacionalizmo reiškinį, kalbėdamas apie kultūrinius elitus, yra palietęs Vilius Ivanauskas: *Irėmintas*

nacionalumo slopinimas, o nacionalumo perkūrimas. Dainų šventės ir jų tradicija yra ryškus pavyzdys, kaip politinis nacionalizmas tapo kultūriniu nacionalizmu, o politinė tauta – įkultūrinta liaudimi.

1946 m. įvykusi dainų šventė yra įdomi kaip pastanga politinį nacionalizmą, kurį skelbė pokario partizanai, atsverti stipriai vystant kultūrinį nacionalizmą, suderintą su sovietiniu politiškumu. Straipsnyje atskleisime, kokie buvo šventės organizavimo motyvai, jos mitologija, organizacija, koku būdu tautiškumas buvo pritaikomas sovietinės valstybės reikmėms.

VALDŽIOS LEGITIMACIJOS RŪPESČIAI

Po karo iš Maskvos grįžus lietuviškai tarybinei vadovybei, ji susidūrė su legitimacijos iššūkiu⁹. Visuomenė nelaukė grįžtančios valdžios, nebuvo linkusi įsijungti į socializmo statymą, o ryškiausia legitimumo stokos išraiška buvo gyventojų parama partizaniniam pasipriešinimui. Be to, respubliką iš tiesų valdė specialiai Maskvos skirtas VKP(b) biuras, kuriame Antanas Sniečkus tebuvo eilinis narys. Siekiančiai administraciškai respublikoje įsitvirtinti lietuviškai valdžiai kilo uždavinys įgyti centrinės valdžios pasitikėjimą, kad gali savarankiškai tvarkytis respublikoje, čia įtvirtindama tarybų valdžią. Tam buvo būtina numalšinti partizaninį pasipriešinimą ir užsitikrinti bent dalies visuomenės paramą ir palaikymą. To nepasiekus buvo reali galimybė, kad sąjunginė vadovybė ją nušalins nuo respublikos valdymo.

Saugumo pareigūnų pažymose apie gyventojų nuotaikas ištiesai minima, kad žmonės maną, jog Anglija ir Amerika padarysiančios spaudimą Sovietų Sąjungai, ir Lietuva tapsianti nepriklausoma, kad „valstiečių tarpe esama ir teigiamų pasisakymų, bet jie vienetiniai“¹⁰. Padėtis buvo aptariama respublikos komunistų partijos plenumuose, apie ją pranešama Maskvai. Ieškant būdų kovoti su besipriešinančiais tarybų valdžiai, buvo aiškiai suvokiama tautinių jausmų svarba vienai ar kitai pusei mobilizuojant gyventojų palaikymą. Mečislovas Gedvilas Aukščiausiosios Tarybos V sesijoje 1945 m. kaip pirmąjį uždavinį įvardijo „Pribaigti Lietuvoje banditizmą!“¹¹ Sau pasirašytame konspekte „banditus“ mini kaip „nuodijančius“ Lietuvos kūną, kurie „mėgina išnaudoti ir mūsų tautinius jausmus: rėkia, kad žus Lietuva, lietuviška kultūra, kad viską surusins ir t. t.“¹²

Respublikos komjaunimo vadovo 1945 m. pažymoje

tapatybė: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

⁹ Vladas Sirutavičius, „Ar buvo Justas Paleckis „tautinis komunistas“? (Keli bruožai politinei biografijai. 1944–1953 metai)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, Nr. 34, p. 88.

¹⁰ Ukmergės NKGB viršininko majoro Abramovo pažyma apie nuotaikas Ukmergės apskrityje, 1945-12-13, in: *Lietuvos ypatingasis archy-*

Maskvai apie komjaunimui Lietuvoje kylančius svarbiausius uždavinius kaip pirmoji užduotis nurodoma „fašistinio šmeižto demaskavimas“, nes vokiečiai per trejus metus, kai buvo okupuota Lietuva, vykdė agitaciją „visai stengdamiesi uždegti gyventojams neapykanta Tarybų Sąjungai, Tarybų Sąjungos tautoms ir visų pirma rusų tautai, užgožti viltį, kad sugrįš Raudonoji Armija, visais keliais apšmeižti tarybų valdžią ir jos organus, herojišką Raudonąją Armiją, demoralizuoti aktyviają visuomenės dalį ir pirmiausia jaunimą“¹³.

Panašiai, nors kiek švelniau tą pačią situaciją konstatuoja Justas Paleckis kalbėdamas LKP(b) plenumo 1945 m. pradžioje: „Susitikus su žmonėmis, [...] kurie išbuvo trejus metus vokiečių okupacijoj, negalima nepastebėti, kad pas juos labai paaštrėjo tautinis jausmas. Reikia padaryti viskas, kad tas paaštrėjęs tautinis lietuvių tautos jausmas būtų nukreiptas į tarybinio patriotizmo vaga, išraunant hitlerininkų pasėtas lietuviškojo vokiškojo nacionalizmo piktžoles“¹⁴. Jis nurodo ir būtinas priemones, tarybiškai kreipiant tautinį jausmą: ugdyti lietuvių tautos kultūrą, mokslus, meną.

Lietuviškoji valdžia suvokė, kad reikia ne vien naikinti esamus ar potencialius priešus, bet ir kurti propagandinį pasakojimą bei rasti priemones, kurios tautinius jausmus susietų su tarybiškumu. Net jei Sniečkui ir kai kuriems kitiems lietuviškiems vadovams mintis apie kultūrinio tautiškumo vystymą nebuvo artima, tai buvo jiems pragmatiškai naudinga siekiant plėsti respublikos valdymo autonomiją.

1946 m. dainų šventė buvo ryškiausias pokario kultūrinio nacionalizmo įvykis, per tautinius jausmus rišęs tautą prie tarybinės valdžios ir suteikęs tvirtesnę pagrindą lietuviškosios vadovybės administracinėms galioms respublikoje. Panašios respublikinės dainų šventės pokariu taip pat buvo surengtos Estijoje (1947) ir Latvijoje (1948). Chorų dienos šiose respublikose vyko ir anksčiau, tačiau būtent tais metais joms imtas skirti išskirtinis politinis dėmesys. Galima spėti, kad prie to prisidėjo ir Lietuvoje politinių vaisių davusi šventės praktika.

ŠVENTĖS MITAS: KLESTINTI TARYBINĖ LIETUVIŲ TAUTA

Po karo buvo formuojamas mitas apie tarybinėmis sąlygomis klestinčią lietuvių tautą. Jis skelbė, kad vien tarybų valdžia sudariusi galimybes lietuvių tautai skleistis, nes: 1) kaip niekad klesti lietuviškoji kultūra;

vas, (toliau – LYA), f. K-15, ap. 1, b. 13, l. 112.

¹¹ Mečislovas Gedvilas, *Lemiamas posūkis: 1940–1945 metai*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 331.

¹² *Ibid.*, p. 352.

¹³ LLKJS CK sekretoriaus Jono Macevičiaus ataskaita VLKJS CK apie LLKJS CK darbą, 1945, in: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 196, l. 19.

¹⁴ „Lietuvos KP(b) CK IV plenumas“, in: *Tiesa*, 1945-01-04.

2) tauta susivienijo, sustiprėjo fiziškai ir išsiplėtė geografiškai. Klestinčios lietuvių tautos mitas skelbė ne vien apie tarybinės santvarkos ir lietuvių tautinių interesų suderinamumą, bet ir apie sovietinę valstybę kaip geriausią vietą lietuvių tautai klestėti. Dainų šventė buvo pateikiama kaip gyvas mito tikrumo liudijimas.

Klestinti tautinė kultūra

Dainų šventės įvykis propagandiškai liudijo, kad tarybų valdžia sudaro sąlygas lietuvių tautinei kultūrai

Akimirkos iš 1946 m. dainų šventės. Stop kadras iš kino kronikos *Tarybų Lietuva*, Nr. 26–27 (1946)

išskirtinai klestėti. Praslinkus frontui buvo vykdoma propagandinė akcija, teigianti, kad Raudonosios armijos pergalė prieš nacistinę Vokietiją išgelbėjo lietuvių tautą, kurią Vokietija ketinusi fiziškai ir kultūriškai išnaikinti. Raktinis įvykis tarybinio tautinio patriotizmo fronte buvo TSRS AT pirmininko Michailo Kalinino *Tiesoje* 1945 m. pačioje pabaigoje išspausdintas straipsnis „Lietuvių tauta naujuoju keliu“. Kalininas 1946 m. pradžios rinkimuose pretendavo tapti Lietuvos kandidatu į TSRS Aukščiausiąją tarybą. Propagandinė straipsnio reikšmė nesietina vien su rinkimais. Straipsnis svarbus kaip tiltas, kuriuo Lietuvos visuomenės tautiniai lūkesčiai susiejami su aukščiausio TSRS liaudį atstovaujancio politikos lūpomis išsakyta sąjungos tautinė politika.

Straipsnyje atrandame dvi svarbias tezes. Pirmoji, kad tarybinė valstybė sudaro išskirtines sąlygas lietuviškajai tautinei kultūrai vystytis: „Sąjungos Vyriausybė ne tik apsaugoja, bet ir užtikrina kiekvienos sąjunginės respublikos tautinę kultūrą, susidėjusius papročius ir ypač jų tautų gimtąją kalbą“. Antroji, kad lietuviškasis pat-

riotizmas suderinamas su sąjunginiu patriotizmu: „visasąjunginio tarybinio patriotizmo supratimas nepriešpastatomas vietiniam patriotizmui. Kaip tik iš jo, kaip iš liaudies šaltinio, išauga patriotizmas tarybinei santvarkai, TSR Sąjungai visumoje“¹⁵. Straipsnis akivaizdžiai atliepė lietuviškąsias politines aktualijas ir labai skyrėsi nuo ano meto sąjunginių propagandinių tekstų.

Jo radimosi istoriją gana painingai prisiminimuose pasakoja Justas Paleckis. Jam prieš išvykstant į Maskvą paskambinęs Genrikas Zimanas, kuris anuomet buvo atsakingas už propagandą ir agitaciją. Paleckio paprašęs „gauti M. Kalinino straipsnį apie Lietuvą. Kai šį prašymą perdaviau M. Kalininui, jis tuoj sutiko, pasakęs, kad gerai supranta sudėtingą padėtį respublikoje ir pasirošęs padėti jos propagandistams. O kai sekantį kartą atvykau Maskvon, M. Kalininas įteikė man didoką straipsnį, pavadintą „Lietuvių tauta naujuoju keliu“¹⁶. Tad straipsnis ir buvo suvokiamas ne kaip sąjunginė propagandinė žinia, o kaip „pagalba“ vietiniams propagandistams. Labai tikėtina, kad Paleckis ir nuvežė Kalininui autorizuoti pradinę straipsnio versiją.

LKP(b) CK numatė specialias priemones Kalinino straipsniui populiarinti. Jis išleistas 70 000 tiražu atskira brošiūra lietuvių kalba ir 20 000 – rusų kalba, periodiškai skaitytas per radiją, aiškintas gyventojams: „Visomis formomis ir metodais siekti, kad nebūtų nei vieno rinkėjo, nežinančio straipsnio turinio Aukščiausiosios TSRS tarybos prezidiumo pirmininko M. I. Kalinino „Lietuvių tauta naujame kelyje“¹⁷. Straipsnis turėjo žmones mobilizuoti rinkimams, mažinti jų nepasitikėjimą tarybų valdžia. Jo turinys rodo, kad tautiškumo ir tautinės kultūros klausimas buvo propagandos prioritetas, kurį tinkamai sprendžiant buvo tikimasi visuomenės palaikymo tarybų valdžiai.

Dainų šventė ją pristatančiose kalbose ir straipsniuose rodoma kaip ryškus tautinės kultūros klestėjimo pavyzdys. Net minėtame Kalinino straipsnyje sakoma, kad Lietuvos „liaudies chorai bus neišsemiamas šaltinis tautinei muzikai ir teatrui vystyti“¹⁸. Dainų šventę aptariantis *Tiesos* vedamasis pavadintas „Lietuvių tautinės kultūros šventė“. Dainų šventė rodanti, kaip klesti kultūra tarybų Lietuvoje: „Kokia niekinga atrodė kiekvienam Dainų šventės dalyviui nacionalistinė propaganda bei jų šmeižtai, kuriais jie stengiasi pakirsti darbo žmonių pasitikėjimą tarybų valdžia arba bauginti darbo žmones dėl lietuvių tautinės kultūros ateities. Dainų šventė buvo puikus įrodymas, kokie melagingi ir niekšiški yra visi tie šmeižtai“¹⁹. Tarybinė santvarka suteikusi išskirtinę galimybę tautinei kūrybai: „Dar

¹⁵ Michailas Kalininas, „Lietuvių tauta naujuoju keliu“, in: *Tiesa*, 1945-12-28.

¹⁶ Justas Paleckis, *Dviejuose pasauliuose: Atsiminimai*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 505.

¹⁷ LKP CK biuro posėdžio protokolas Nr. 64, 1945-12-29, in: *LYA*,

f. 1771, ap. 8, b. 140, l. 4.

¹⁸ Žr. Michailas Kalininas, *op. cit.* Ši frazė kartojama ir šventei populiarinti skirtuose tekstuose.

¹⁹ Žr. „Lietuvių tautinės kultūros šventė“, in: *Tiesa*, 1946-07-23.

niekuomet Lietuvos istorijoje lietuvių menas, lietuviška daina, lietuviška muzika nebuvo sulaukę tokio visuotinio dėmesio, neįgavo tokio masiškumo“.

Šventėje siekta ir kitaip rodyti jos tautinį pobūdį. Kaip rašė Preikšas rajonų ir miestų partijos sekretoriams: „Pageidautina, pagal galimybes, kad kuo didesnis kiekis choristų, dalyvaujančių Dainos šventėje, būtų apsirengę tautiniais kostiumais“²⁰. Oficialus tarybų Lietuvos himnas vis dar buvo Kudirkos tautiška giesmė, kurią šventėje atliko jungtinis choras, ir tai pateko į šventę plačiai visuomenei pristatančią kino kroniką²¹. Šventė buvo mito apie klestinčią lietuvių tautinę kultūrą ritualinis išsipildymas.

Visa suvienyta Lietuva

Kita klestinčios tarybinės tautos mito dalis skelbė, kad tarybinė valstybė sudariusi sąlygas lietuvių tautai tapti kaip niekad stipriai, atitaisiusi istorinius tautiškumo praradimus. Pirmaisiais pokario metais turbūt nebuvo oficialios Lietuvos vadovų kalbos, kurioje nebūtų pabrėžiama, kad vien padedant tarybų vadovybei, Raudonajai armijai, broliškoms tautoms ir rusų tautai, Lietuva vėl tapusi integrali valstybė su sostine Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda. Sovietų armijai išvadavus Klaipėdą, Gedvilas paskelbė: „Vieningos lietuvių valstybės ribose pagaliau susijungė Vilnius, Kaunas ir Klaipėda. Raudonoji Armija įgyvendino istorinius mūsų tautos lūkesčius“²². Preikšas, sveikindamas universiteto atidarymą Kaune, sako: „Dar niekuomet visi trys didžiausieji mūsų šalies centrai – Vilnius, Kaunas, Klaipėda – iš karto nebuvo mūsų valstybės sudėtyje, ir tik esant tarybinei santvarkai išikūnija ši kiekvieno lietuvių patrioto svajonė“, Lietuvoje „atgyja jos valstybingumas“²³.

1945 m. pradžioje Paleckis, Gedvilas, Sniečkus paskelbė programinį kreipimąsi „Į lietuvių tautą“, kuris kvietė tautą burtis aplink tarybų valdžią, o ne sekti paskui „nacionalistines gaujas“. Vienas iš baigiamųjų šūkių yra: „Tegyvuoją susivienijusi po Tarybų Lietuvos vėliava lietuvių tauta su sostine Vilniumi ir Klaipėdos uostu!“²⁴ Paleckis, sveikindamas su naujaisiais 1946 m. aiškina: „Visos lietuviškos žemės su senąja sostine Vilniumi, su uostu Klaipėda dabar susijungė po Tarybų Lietuvos vėliava. Ir tai įvyko todėl, kad tarybinių respublikų žvaigždyne 1940 metais išsižiebė Tarybų Lietuvos žvaigždė“²⁵. Tarybiniai vadovai per propagandinį pasakojimą save visuomenei pateikė kaip tautą stiprinančio valstybingu-

mo steigėjus, kaip tautą vienijančius patriotus.

Susivienijusios tautos ideologema greit tapo žurnalistine kliše. Pristatant Vilniuje vykusį lietuvių valstiečių jaunimo suvažiavimą, jis matomas kaip Lietuvos susivienijimo įkūnijimas. Pateikiamas ir klišinis samprotavimas: „Juk ilgus metus buvo taip, kad kai Lietuva turėjo Klaipėdą, tai neturėjo Vilniaus, o kai turėjo Vilnių, tai neturėjo Klaipėdos. O dabar Tarybų Lietuvoje mes turime ir Vilnių, ir Klaipėdą“²⁶. Atitinkamai buvo suprojektinta ir Neries-Nemuno-Baltijos jungtis kaip Lietuvos vienybės simbolinis atvaizdas.

Šventė buvo bene ryškiausias šio mito įkūnijimas, jo realaus gyvybingumo paveikslas. Šventei skirtose kalbose ir rašiniuose pabrėžiama, kad tarybinė santvarka išpildžiusi giliausias lietuvių tautos istorines svajones. Kaip sako Paleckis šventės atidarymo kalboje, „Tarybų Lietuva sujungė po savo vėliava visas lietuvių žemes su sostine Vilniumi ir Klaipėda“²⁷. Šventė pristatoma kaip visos tautos jaunimo susitikimas senojoje Lietuvos sostinėje Vilniuje, tautos vienybės šventimas. Jaunimas „Gedimino pilies papėdėje kaip kokie šaukliai, savo dainomis praneš visoms broliškoms tarybinėms tautoms ir visam pasauliui, kad Tarybų Lietuva yra amžinai nusikračiusi vokiečių grėsmės, kad ji yra atgavusi savo šventą miestą Vilnių, savo pajūrį su Klaipėda, kad ji jau tvirtai stojo kurti savo kultūrą tautinę pagal formą ir socialistinę pagal turinį“²⁸.

Mitas apie klestinčią lietuvių tarybinę tautą buvo kuriamas kaip kontrpropagandinis atsakas į pokario partizanų tvirtinimus, kad tarybų valdžia sunaikins lietuvių tautinę kultūrą ir lietuvių tautą. Klestinčios tarybinės tautos mitas buvo pasitelktas siekiant grįsti tarybų valdžios legitimumą: jei tauta klesti, tuomet Lietuvos TSR vadovybė yra nuoširdūs lietuvių tautos patriotai, o pokario partizanai – tautos kenkėjai. Teiginiai apie lietuvių tautos klestėjimą anuomet buvo plėtojami oficialiose kalbose, *Tiesos* vedamuosiuose tiesiogiai kaip partizanų teiginių paneigimas. Jie priešpriešino tautos interesus ir pokario kovas, kaip antai dažnas įvardijimas tapęs vedamojo antrašte: „Buožiniai-nacionalistiniai banditai – pikčiausi lietuvių tautos priešai“²⁹. Net „lietuvių tautos“ sąvoka buvo vartojama ypač dažnai, ir nepalyginamai dažniau nei „lietuvių liaudies“.

Šventė propagandiškai išnaudota kaip liudijimas, kad lietuvių tauta pasirinkusi ne „fašistinius banditus“, o tarybinį kelią. Kaip specialiame šventės leidinyje teigia ra-

²⁰ LKP CK sekretoriaus Kazio Preikšo laiškas rajonų ir miestų LKP(b) sekretoriams, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, (toliau – LLMA), f. 289, ap. 1, b. 72, l. 147.

²¹ Kino žurnalas „Tarybų Lietuva“, 1946, Nr. 26–27, in: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0027/tarybu-lietuva-nr-26-27>.

²² Mečislovas Gedvilas, *op. cit.*, p. 277.

²³ Iš kalbos atidarant universitetą Kaune, pasakytos 1944 m. spalio 23 d.; žr. *Kazys Preikšas*, sudarė Meris Kaniauskas ir Julius Lebedys, Vilnius: Mintis, 1964, p. 122.

²⁴ Žr. *Tiesa*, 1945-02-10.

²⁵ Justas Paleckis, „Naujųjų metų angoje“, in: *Tiesa*, 1946-01-01.

²⁶ Algirdas Tarvydas, „Valstiečių jaunimas sostinėje Vilniuje“, in: *Tiesa*, 1945-10-20.

²⁷ Žr. *Tiesa*, 1946-07-21.

²⁸ „Tarybų Lietuvos jaunimas eina su daina“, in: *„Tiesos“ specialus leidinys Nr. 2: Dainų šventės stovykloje*, 1946-07-19.

²⁹ Žr. *Tiesa*, 1946-06-27.

šytojas Augustinas Gričius: „Nei hitleriška kulka, peilis, nuodai, nei fašizmo apsvaigintų tautos atskilėlių ir išdavikų – lietuviškai vokiškųjų buržuazinių nacionalistų – kliedėjimai bei priešiški veiksmai nesulaikė ir nesulaikys lietuvių tautos žengti didžiuoju tarybiniu keliu“³⁰.

Šventė buvo tarybinio patriotizmo fiesta, kuri rodė, kokios palankios sąlygos sovietinėje valstybėje gyvuoti tautinei kultūrai, kaip išsiplėtė tautos geografinės sienos, ir Vilnius vėl tapo tautos gyvenimo centru. Šventę laiminę ir rėmę Lietuvos sovietiniai vadovai pretendavo į tikrųjų patriotų, tautos vienytojų ir vedlių vaidmenį, o „buržuaziniai nacionalistai“ buvo parodomi kaip tautos skaldytojai, šmeižikai, nelinkintys tautai gero.

KAS SUGALVOJO ŠVENTĘ? IDĖJA IR SPRENDIMAI

Respublikos vyriausybės ir partijos nutarimas dėl konkrečių šventės priemonių priimtas 1946 m. sausio 22 d., likus pusmečiui iki įvykio. Įprastai leidiniuose šis nutarimas ir minimas kaip šventei startą davęs sprendimas. Tačiau pirmasis sprendimas 1946 m. vasarą surengti dainų šventę priimtas dar 1945 m. gegužės pabaigoje. Nutarime „Apie Lietuvos TSR meno būklę ir vystymosi uždavinius“ dainų šventės rengimas įvardijamas tarp kitų priemonių, kurias numatė įgyvendinti Meno reikalų valdyba: „Atkurti respublikoje dainų švenčių organizavimo praktiką. Meno reikalų valdybai prie Lietuvos TSR LKT (drg. Banaitis) organizuoti pirmą dainų šventę 1946 m. rugpjūčio mėn.“³¹, ją siejant su tarybinės muzikinės kultūros vystymu. Pradiniam nutarimo projekte šventę siūlyta rengti jau 1945 m. rugpjūčio mėnesį. Kas šventę sugalvojo, ir kodėl ji neįvyko tuo metu, kaip planuota?

Sunku įvardyti šventės pirminės idėjos iniciatorių, nors galima kalbėti apie jos katalizatorius ir variklius. Sprendžiant pagal šventės organizavimą „užsukančius“ nutarimus, meno saviveiklos organizatoriai (Liaudies kūrybos namai) tebuvo iš aukščiau pateikiamų instrukcijų vykdytojai. Šventės idėja nekilo ir iš Liaudies ansamblio, vėliau tapusio „Lietuvos“ ansambliu. Jo nariai nebuvo įtraukti į pasirėngimą šventei, nors vėlesnėse šventėse ansamblio vaidmuo buvo didelis. Ansamblio vadovas Jonas Švedas buvo šventės organizacinio komiteto narys, bet pats ansamblis tuo metu gastroliavo Lietuvoje. Tarybinių kompozitorių sąjungą dainų

šventė užgriuvo kaip iš dangaus. Jau šventei įvykus, konstatuota, kad, „Kompozitoriai praleido progą Dainų Šventės choristų tarpe propaguoti tarybinę muziką ir populiarinti jos laimėjimus“³². Meno reikalų valdybos viršininkas Juozas Banaitis 1944 m. pabaigoje ėmėsi organizuoti meno saviveiklą³³. Tačiau iki pat vyriausybės sprendimo dėl šventės priemonių meno saviveiklos organizavimui nebuvo skiriamas prioritetas dėmesys.

Dainų švenčių kronikininkas Vytautas Jakelaitis paminė, kad pirmajai „dainų šventei vadovavo respublikos valdžia kartu su meno specialistais“³⁴. Tuo užsimenama, kad nors vėlesnėse šventėse daug iniciatyvos priklausė meno saviveiklos biurokratams, pirmąją šventę vairavo respublikos politinė vadovybė.

Pirmasis iš LTSR vadovų apie šventės planus viešai kalbėjo Paleckis. Kalboje pirmajame inteligentų suvažiavime Vilniuje 1945 m. liepos 10 d. jis kviečia inteligentus prisijungti prie tarybų Lietuvos kūrimo. Panašiai kaip ir gegužės mėnesio nutarime, pabrėžia, kad iš lietuvių kompozitorių laukiama, jog „jie naujais kūriniais pagyvintų mūsų gerokai pasenėjusį dainų repertuarą ryšium su pasiruošimais dainų šventei“³⁵. Jis mini, kad visos Lietuvos dainų šventė „numatoma ar-

Akimirkos iš 1946 m. dainų šventės. Stop kadras iš kino kronikos *Tarybų Lietuva*, Nr. 26–27 (1946)

timiausiais metais“³⁶. Sakydamas kalbą Paleckis nebuvo tikras, kad šventė bus suorganizuota 1946 m. Frazė „artimiausiais metais“ yra vėlesnė redakcija. Pradiniam kalbos rankraštyje minima šventė, kuri „numatoma 1946 m.“³⁷ Kodėl Paleckis neįvardija konkrečių metų,

³⁰ Augustinas Gričius, „Tarybų Lietuvos jaunimas eina su tauta“, in: „Tiesos“ specialus leidinys Nr. 1: *Dainų šventės stovykloje*, 1946-07-18.

³¹ LKP(b) CK biuro protokolas Nr. 40, 1945-05-25, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 65, l. 27.

³² Taip Lietuvos tarybinių kompozitorių sąjungos visuotiniame susirinkime 1946-07-22 pasisakė svečio teisėmis dalyvavęs LTSR Architektų sąjungos pirmininkas drg. Jonas Kumpis; žr. *LLMA*, f. 21, ap. 1, b. 7, l. 18.

³³ Meno reikalų valdybos viršininko įsakymas, 1944-12-14, žr: *Muzi-*

ka, 1940–1960: Dokumentų rinkinys, sudarė Laima Kiauleikytė, Violeta Tumasonienė, Vilnius: Alka, 1992, p. 27.

³⁴ Vytautas Jakelaitis, *Dainų šventės*, Vilnius: Mintis, 1985, p. 30.

³⁵ Justas Paleckis, „Einamasis momentas ir Tarybų Lietuvos inteligentijos uždaviniai“, in: *Tiesa*, 1945-07-18.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Justas Paleckis, „Pranešimas Tarybų Lietuvos inteligentijos atstovų I suvažiavime“, [mašininis su autoriniais taisymais], 1945, in: *LLMA*, f. 55, ap. 1, b. 12, l. 141.

nors jie buvo įrašyti ką tik priimtame vyriausybės nutarime? Veikiausiai dėl jos nebuvo sutarimo tarp aukščiausių pareigūnų, net jei asmeniškai Paleckiiui šventės idėja buvo labai svarbi ir atitiko jo nuostatas dėl ankstesnės epochos elementų įdiegimo į tarybiškumą³⁸.

Gegužės mėnesio sprendimas nebūtinai reišė, kad šventė įvyks. Pokario metais dėl prasto administravimo nemažai vyriausybės sprendimų likdavo popieriuje. Jos tapimui kūnu nebūtų pakakę ir vien Paleckio dėmesio. Tikėtina, kad šventės katalizatorius buvo 1945 m. liepą Vilniuje vykusį jaunimo Dainų ir sporto šventę, skirta tarybų Lietuvos penkmečiui.

Svarbią Dainų ir sporto šventės dalį sudarė chorų varžytuvės. Paleckis šventėje sakė sveikinimo kalbą. Chorai atliko beveik išimtinai lietuvių liaudies dainas (išskyrus „Dainą apie Staliną“), dalis chorų buvo apsiėmę tautiniais rūbais. Chorų varžybos vyko Bernardinų sode, jas matė „tūkstančiai vilniečių“, o stadione vykusį baigiamąjį koncertą stebėjo „tūkstantinės vilniečių minios“³⁹. Visoje šventėje dalyvavo 600 dalyvių⁴⁰, ir tai buvo pirmoji po karo tokia šventė mieste. Jakelaitis vėlyvoje 1985 m. knygoje apie dainų šventes Dainų ir sporto šventę įvardija kaip „kuklią pradžią“, bandant išsiaiškinti meno saviveiklos būklę⁴¹, nors jos sėkmė ir žiūrovų dėmesys veikiausiai nebuvo planuoti, ir respublikos politinei valdžiai buvo vienas iš malonių netikėtumų.

Valdžios pareigūnai šventę įvertino kaip išimtinai sėkmingą, ir tai liudija respublikinės padėkos jos organizatoriams ir dalyviams: Liaudies kūrybos namų direktoriui, šventės dirigentui⁴². Lietuvos komjaunimo CK sekretorius Jonas Macevičius vasaros pabaigoje kaip pavyzdį nurodo būtent šią šventę ir mini, kad darbas su jaunimu bus sėkmingas, jei įgaus įvairesnes formas: „jaunimas mėgsta dainas, sportą, saviveiklą, todėl reikia išmaniai išnaudoti tuos jaunimo polinkius, organizuoti chorus, sporto varžybas, saviveiklą ir kitus būrelius, juose vedant politinį darbą ir atrenkant geriausius iš jaunimo į komjaunimą“⁴³. Meno saviveiklos kolektyvai buvo įdarbinti ir 1946 m. pradžios rinkimuose LKP(b) CK VIII plenumo nurodymu⁴⁴, siekiant „organizuoti gyventojų šventišką nuotaiką“⁴⁵.

Pradiniame sprendime dainų šventę numatyta rengti 1946 m. rugpjūčio mėnesį, tad pradžioje jai buvo numatyta gana menka propagandinė reikšmė. Dainų ir sporto šventė atskleidė, kad tautiniu rūbu aprengta masinė meno saviveikla gali būti pasitelkta kaip svarbi priemonė įtvirtinant Lietuvoje tarybų valdžią. Nors ir pri-

imtas vėliau, nutarimo dėl 1946 m. šventės priemonių projektas buvo parengtas jau rudenį. Tai rodo kai kuriuos ankstyvos priemonių įgyvendinimo datos. Būtent tuomet šventė susieta su tarybų Lietuvos metinėmis, ją padarant respublikinio masto politiniu įvykiu.

1945 m. vasaros Dainų ir sporto šventė neabejotinai ir buvo lūžinis įvykis, parodęs, kad liaudies daina yra labai svarbi visuomenę sovietizuojanti (tiksliau – lojalizuojanti) priemonė greta agitacinės politinės propagandos. Ji rodė, kad meno saviveikla bendrai, o liaudies daina konkrečiai gali veikti kaip stiprus visuomenę tarybiniam gyvenimui mobilizuojantis veiksnys.

ORGANIZAVIMAS: EKSTREMALI MOBILIZACIJA KULTŪRINIAM FRONTUI

Dainų šventės organizavimas 1946 m. sausio mėnesį priėmus nutarimą primena specialiųjų kovos pajėgų mobilizaciją. Į šventę nukreiptas išskirtinis politinis dėmesys, naudojami visi turimi galios instrumentai visoje respublikoje organizuoti meno saviveiklą ir chorų vadovus, skiriami gausūs pokario aplinkybėmis materialiniai išteklių. Mobilizacinis rezultatas viršijo pradinius lūkesčius. Šventėje dalyvavo dvigubai daugiau dalyvių nei buvo planuota, per metus meno saviveiklos apimtys Lietuvoje išaugo dešimt kartų.

Nutarime dėl šventės priemonių numatyta šventės metu organizuoti chorų varžybas ir bendro choro, ne mažesnio kaip 5000 dalyvių, pasirodymą. Sukurtas organizacinis komitetas, kuriam vadovavo LKP CK sekretorius propagandai Kazys Preikšas. Į nutarimą įtraukti ir įpareigojimai profsajungoms, apskričių partijos ir komjaunimo komitetams gamyklose ir įstaigose organizuoti chorinės saviveiklos kolektyvus, „kuriems būtų privalomas patvirtintas Dainų šventės repertuaras“; švietimo komisarui Žiugždai nurodoma imtis priemonių, kad kiekviena gimnazija, mokytojų seminarija, universitetai ir Pedagoginis institutas dalyvautų su kuo gausesniu choru, o mokyklos – su choriais ne mažesniais kaip 50–60 dainininkų. Taip pat numatytos ir kitos priemonės: parengti šventės repertuarą, surengti tarybinių dainų tekstų konkursą, organizuoti chorų vadovų kursus, rengti chorus vietose⁴⁶. Techninis darbas pavestas Liaudies kūrybos namams, administracinis – Meno reikalų valdybai. Ideologinę kontrolę vykdė LKP CK propagandos ir agitacijos skyrius. Meno saviveiklos beveik nebuvo, darbai užsimoti dideli, laiko – keli mė-

³⁸ Žr. Vladas Sirutavičius, „Ar buvo Justas Paleckis „tautinis komunistas“?“

³⁹ „Dainų ir sporto šventė Vilniuje“, in: *Tiesa*, 1945-07-25.

⁴⁰ Vytautas Jakelaitis, *Lietuvos dainų šventės*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 94.

⁴¹ Vytautas Jakelaitis, *Dainų šventės*, p. 30.

⁴² Meno reikalų valdybos viršininko įsakymai Nr. 281 ir Nr. 282, 1945-06-23, in: *LLMA*, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 445.

⁴³ Jono Macevičiaus pasisakymas LKP(b) CK VII plenumo, 1945-08-23–24, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 14, l. 156.

⁴⁴ Žr. LKP(b) CK VIII plenumo stenograma, 1945-12-06–07, in: *LYA*, f. 1771, ap. 8, b. 20, l. 395.

⁴⁵ LKP(b) CK antrojo sekretoriaus Michailo Suslovo pasisakymas LKP(b) CK VIII plenumo; žr. *Ibid.*, l. 335.

⁴⁶ LKP(b) CK biuro posėdžio protokolas Nr. 65, 1946-01-03–22, in: *LYA*, f. 1771, ap. 9, b. 22, l. 21–22.

nesiai. Išskirtinis politinis dėmesys, griežta priežiūra lėmė, kad šventė įvyko.

Vasario mėnesį paskelbtas tarybinių dainų kūrimo konkursas. Ką tik pradėjusi veikti LTSR Tarybinių kompozitorių sąjunga, iš kurios naujų dainų ir buvo tikimasi, susirinkime „iškėlė nepasitenkinimą“ dėl Meno reikalų valdybos nustatyto termino (kovo 1 d.) ir prašė terminą pratęsti⁴⁷. Terminas nukeltas nebuvo, o konkurse dalyvavo 60 naujai sukurtų dainų⁴⁸.

Reikėjo organizuoti chorus, kurių respublikoje buvo

Akimirkos iš 1946 m. dainų šventės. Stop kadras iš kino kronikos *Tarybų Lietuva*, Nr. 26–27 (1946)

nedaug. Tai nevyko spontaniškai, vien paraginus, o buvo duodami griežti nurodymai. Tam buvo pajungtos visos valdžios grandys. Rajonai ir miestai privalomai turėjo atsiųsti tam tikrą kvotą choristų⁴⁹. Meno reikalų valdybos viršininkas Banaitis remdamasis nutarimu rajonų valdžios prašo imtis priemonių, kad šventėje dalyvautų visos gimnazijos, mokytojų seminarijos, mokyklos, universitetai ir institutas su choriais⁵⁰. Dar griežčiau prašymas formuluojamas profsąjungų vadovui, prašant „duoti atatinamus nurodymus visų apskričių Profsąjungų taryboms, kad atkreiptų visą savo dėmesį organizavimui įmonėse ir dirbtuvėse chorinių, tautinių šokių ir muzikinių saviveiklos kolektyvų“, o su-

organizuoti kolektyvai „tuojaus privalo užsiregistruoti Respublikiniuose Liaudies Kūrybos Namuose“⁵¹. Savo ruožtu Preikšas nurodė kompartijos ir komjaunimo komitetams apskrityse⁵², kad šie nurodytų profsąjungoms organizuoti meno saviveiklą įmonėse ir organizacijose, o miestų ir rajonų vykdomųjų komitetų švietimo skyrių vedėjai būtų įpareigoti, kad kiekviena mokykla ir mokytojų seminarija suorganizuotų chorą dalyvavimui šventėje. Mokyklų direktoriai įpareigojami asmeniškai sudaryti sąlygas repeticijoms, ieškoti būdų ir paskatų, kad „mokiniai-dainininkai būtina dalyvautų Dainų šventėje“, būtų paskatinti lankyti chorines pamokas, o auklėtojai – tai prižiūrėti⁵³. Chorų saviveiklos organizavimą tiesiogiai kontroliavo Lietuvos kompartijos Centro komitetas konkrečiai – propagandos ir agitacijos skyrius. Vietose esantys propagandos ir agitacijos darbuotojai greta kitų darbų teikė ataskaitas ir savo ruožtu prižiūrėjo, kaip vyksta meno saviveiklos organizavimas.

Mobilizuotos organizacinės priemonės davė vaisių. Remiantis Liaudies kūrybos namų duomenimis, 1945 m. Lietuvoje veikė 30 chorų su 1200 choristų⁵⁴. 1946 m. gegužės mėnesio pabaigoje jau buvo užsiregistravę 188 chorai su 12251 choristu. Chorinė meno saviveikla per kelis mėnesius išsiplėtė dešimt kartų.

Šventės organizavimo pradžioje susidurta su chorvedžių trūkumu. Didžioji dalis potencialių chorvedžių buvo mokytojai. Mokytojams buvo įsakyta burti chorus ir dalyvauti chorvedžių suvažiavime, skirtame pasirengimui šventei, prižiūrėti, kad choristai išminktų šventės repertuarą ir kad vyktų į šventę. Iki šventės du kartus per savaitę per radiją transliuojamos laidos, kuriose chorvedžiai mokomi repertuaro⁵⁵, repertuaras su natomis skelbiamas respublikinėje spaudoje, išleisti specialūs repertuaro leidiniai⁵⁶.

Vilniuje balandžio viduryje įvyko choro vadovų suvažiavimas, kuriame dalyvavo 120 dalyvių. Kad jis įvyktų, pasitelkti įsakymai. Banaitis ministro Žiugždos prašo „įpareigoti visiems gimnazijų ir progimnazijų dainavimo mokytojams minėtame suvažiavime dalyvauti“⁵⁷. Taikytos ir materialinės paskatos: „premijuoti kiekvieną pramoniniu limitu ir jų apiprekinimui išskirti ata-

⁴⁷ Žr. LLMA, f. 21, ap. 1, b. 7, l. 11.

⁴⁸ LTSR Meno reikalų valdybos dainų konkurso jury komisijos posėdžio protokolas, 1946-03-10, in: LLMA, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 206–207.

⁴⁹ LTSR tarybinių kompozitorių sąjungos susirinkimo protokolas Nr. 7, 1946-02-04, in: LLMA, f. 21, ap. 1, b. 7, l. 11.

⁵⁰ Meno reikalų valdybos viršininko Juozo Banaičio raštas švietimo liaudies komisarui drg. Juozui Žiugždai, 1946-02-18, in: LLMA, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 250.

⁵¹ Meno reikalų valdybos viršininko Juozo Banaičio raštas LTSR profesinių sąjungų centro tarybos pirmininkui drg. Baranauskui, 1946-02-18, in: *Ibid.*, l. 249.

⁵² LKP(b) CK sekretoriaus orgkomiteto pirmininko Kazio Preikšo laiškas LKP(b) ir LLKJS apskričių komitetams, in: *Ibid.*, l. 219–220.

⁵³ Švietimo komisarui Juozui Žiugždai raštas liaudies švietimo vedėjams, aukštųjų mokyklų vadovams, gimnazijų, progimnazijų, mokytojų

seminarijų, technikumų direktoriams, in: *Ibid.*, l. 176.

⁵⁴ Respublikinių liaudies kūrybos namų pažyma „Meninės saviveiklos būklė Lietuvos respublikoje 1946 m. birželio 1 d.“, in: LYA, f. 1771, ap. 9, b. 445, l. 159.

⁵⁵ Liaudies kūrybos namų direktoriaus „Dainų šventės ruošos darbo ataskaita“, skirta LKP(b) CK sekretoriui Lisinui, 1946-05-22, in: LLMA, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 174.

⁵⁶ Chorvedžių suvažiavimui išleista: *Dainos. Respublikinė dainų šventė. Vilnius 1946 m.*, LTSR respublikiniai liaudies kūrybos namai, 1946; choristams skirtas dainų rinkinys su gaidomis: *1946 m. Dainų šventės repertuaras*, LTSR liaudies kūrybos namai, 1946.

⁵⁷ Meno reikalų valdybos viršininko Juozo Banaičio raštas švietimo liaudies komisarui drg. Juozui Žiugždai, 1946-03-26, in: LLMA, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 204.

tinkamą krautuve⁵⁸. Pokario stokos sąlygomis gali- mybė apsipirkti galėjo motyvuoti net labiau nei griežti įsakymai ir grasinimai.

Atvykimas į šventę dalyviams buvo nemokamas ir specialiai organizuotas. Preikšo vardu buvo siunčiamos telegramos, nurodančios geležinkelių tarnybai skirti tam tikrus kiekius vagonų, kurie šventės dalyvius iš rajonų stočių vežtų į Vilnių⁵⁹. Šventės dalyviai buvo ap- rūpinti maitinimu „tarybinio-partinio aktyvo norma“⁶⁰, o repeticijų ir šventės dienoms dalyviai išleisti iš darbo, paliekant atlyginimą⁶¹.

Pokario sąlygomis šventės užmojai ir priemonės va- dintinos „ekstremalioomis“. Per trumpą laiką Lietuvoje buvo padėtas pagrindas masinei chorinei saviveiklai ir masinei šventei. 1946 m. registruotų meno saviveiklos chorų buvo 192, choristų 12 250⁶², šventėje dalyvavo ati- tinkamai 188 chorai, 11 778 dainininkų⁶³. Nors šventėje turėjo dalyvauti patys geriausi choristai, dalyvavo visa staigiai mobilizuota Lietuvos meno saviveikla. Neapsi- ribota planuotais 5000 choristų, ir tai rodo, kad šventės tikslas buvo masiškumas: minia jaunimo Vilniuje iš visos Lietuvos dainavo apie tarybų Lietuvą ir džiaugė- si gyvenimu, vedamu tautų genijaus Stalino. Šventės meninis lygis buvo menkas, nors dėl blogo skambėji- mo buvo kaltinamas blogas chorų išdėstymas stadione, prastai veikus įgarsinimas. Vėliau meno saviveikla ir toliau gausinama, tačiau daug didesnis dėmesys skiria- mas ir meniškumui.

REPERTUARAS: TAUTIŠKUMO TURINIO DISCIPLINOS PRADŽIA

1946 m. dainų šventė padėjo pagrindą visos meno saviveiklos repertuaro disciplinai ir kontrolei. Vėliau šventės taip pat buvo geriausias instrumentas visuo- menę mokyti tarybinių liaudies dainų, populiarinant vienas liaudies dainas, į visuomenės užmarštį stumiant ar net kriminalizuojant kitas. Šventės repertuaras brė- žė takoskyrą tarp tarybinio tautiškumo ir „buržuazinio nacionalizmo“.

Iki 1945 m. pabaigos meno saviveiklos Lietuvoje buvo mažai, o repertuaras iki šventės beveik nebuvo kontro- liuojamas. Gana laisvai repertuarą formavo ir pavyzdzi- nis kolektyvas Liaudies ansamblis (vėliau tapęs „Lietu- va“), veikęs prie Filharmonijos.

Pavyzdžiui, giesmė „Lietuviais esame mes gimę“ už- drausta būtent formuojant dainų šventės repertuarą. Pirmajame dainų šventės repertuaro projekte, kurį pa- tvirtino muzikų komisija 1945 m. rugpjūčio pabaigoje, ši daina įtraukta⁶⁴. Iš pirminio dainų šventės repertuaro, kurio daugumą sudarė liaudies dainos, galutiniame teli- ko keturios dainos. Kai kurios veikiausiai išimtos dėl jų sudėtingumo, nesitikint, kad nepatyrę meno saviveikli- ninkai jas gebės bent patenkinamai atlikti. Tačiau dal- lis – ir dėl ideologinių sumetimų. Repertuarą tvirtinusiai ministerijos statusą turėjusiai Meno reikalų valdybai ideologiniai sumetimai buvo svarbesni nei meniniai.

Po šventės imta griežtai žiūrėti į ansamblių repertua- rus. Meno reikalų valdybos viršininkas 1946 m. rugsėjį išleidžia specialų įsakymą⁶⁵, liepiantį iš Liaudies an- samblio repertuaro išimti dainas „Giedu dainelę“ (ki- taip – „Kalnai ant kalnų“) pagal Baranausko motyvus ir liaudies dainą „Ir paaugo žalia liepa“. Tuo pačiu įsaky- mu Filharmonijos, kuriai priklausė ansamblis, direktoriui nurodo skubiai pasiaiškinti, kodėl neturint repertu- aro vizos Filharmonijos kolektyvai atlikdavo „Lietuviais esame mes gimę“.

Įsakymo griežtumas atliepia ansamblio norą išlaikyti autonomiją formuojant repertuarą. Kultūrinio švietimo skyriaus vedėjas Lisinas Preikšui raportuoja apie Fil- harmonijos darbo trūkumus. Jis nurodo, kad ansamblio vadovas Švedas, taip pat ir Filharmonijos choro vado- vas Ilčiukas laikosi nuostatos, jog „kolektyvai yra nacio- naliniai“, todėl į jų repertuarą negali įtraukti „šiuolaiki- nių rusiškų tarybinių dainų ir dainų TSRS tautų“. Jis padaro išvadą, kad „chorinis kolektyvas ir ansamblis forma tai nacionalinis, o turiniu juose nėra nieko socia- listinio ir tai yra grubi politinė klaida“. Konkrečiai apie ansamblių jis mini, kad jis gastrolėse atliekaš tris Meno reikalų valdybos uždraustas lietuviškas dainas, kurios dažniausiai yra bisuojamos: „Lietuviais esame mes gimę“, „Ir paaugo žalia liepa“, „Dainuoju dainą apie brangiąją Lietuvą“⁶⁶. Bet kam laikytis „autonomiškos“ pozicijos buvo rizikinga, o juo labiau Švedui ir Liaudies ansam- bliui, turint galvoje ansamblio koncertus nacių laikais svastikomis bei Hitlerio atvaizdais papuošose scenose⁶⁷.

Jau greitai Filharmonijos atvirame partiniame susi- rinkime įvardijami „pagal šių dienų reikalavimus“ įvy- kę repertuaro pokyčiai: „choro repertuaras buvo apvaly- tas nuo tokių dainų kaip pavyzdžiui: „Lietuviais esame

⁵⁸ Meno reikalų valdybos viršininko Juozo Banaičio raštas LTSR MT pirmininko pavaduotojui Gregorauskiui, 1946-04-08, in: *Ibid.*, l. 183.

⁵⁹ Žr. *Ibid.*

⁶⁰ Žr. protokolo medžiaga, in: *LJA*, f. 1771, ap. 9, b. 24, l. 58.

⁶¹ Vytautas Jakelaitis, *Dainų šventės*, p. 31.

⁶² *Ibid.*, p. 28.

⁶³ *Ibid.*, p. 31.

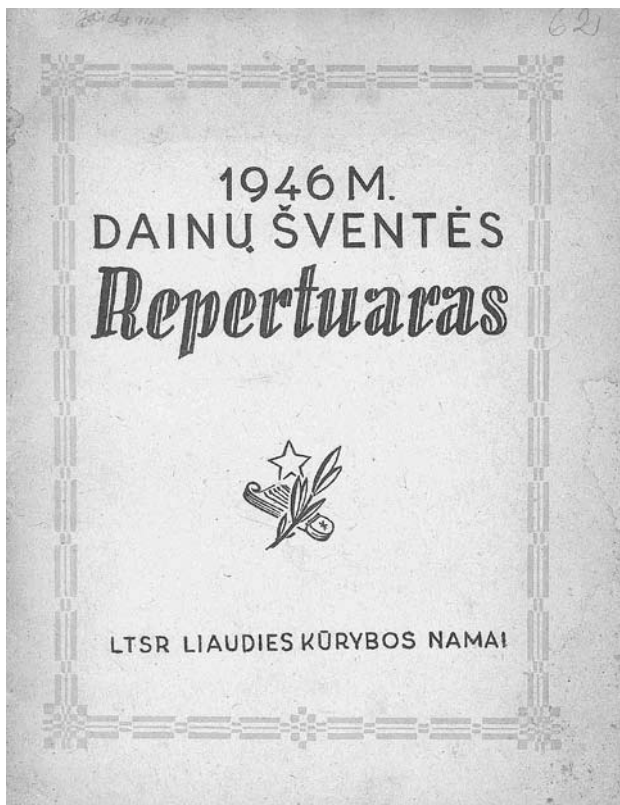
⁶⁴ 1946 metų dainų šventės repertuarami nustatyti muzikų komisijos posėdžio protokolas Nr. 1, 1945-08-28, in: *LLMA*, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 254.

⁶⁵ Žr. Meno reikalų valdybos viršininko įsakymas repertuaro sky- riaus viršininkui Nr. 421, 1946-09-26, in: *LLMA*, f. 289, ap. 1, b. 2, l. 164–165.

⁶⁶ Lisino pažyma Kaziumi Preikšui apie Filharmonijos darbo trūkumus, in: *LJA*, f. 1771, ap. 9, b. 439, l. 7–8. Paskutinioji įvardyta daina veikiaus-iai yra „Giedu dainelę“ („Kalnai ant kalnų“).

⁶⁷ Vilniaus Filharmonijos Liaudies ansamblio dienyvas, 1941 m. lap- kričio mėn. koncerto Kaune atvaizdai, in: *LLMA*, f. 394, ap. 1, b. 1, l. 148–149.

mes gimę“ ir panašiai. Į choro repertuarą vis daugiau ir daugiau įtraukiama tarybinių kompozitorių kūriniai⁶⁸. Disciplinuojamas meno saviveiklai rekomenduojamų ir leistinių liaudies dainų ir šokių rinkinys. Iš karto po šventės parengtas dvidešimt dviejų chorinių dainų rinkinys, rengiamas Lingio sukurtų dešimties liaudies šo-

1946 m. dainų šventės *Repertuaro* viršelis

kių rinkinys, rūpinamasi būdais tikrinti visos respublikos meno saviveiklos repertuarą⁶⁹.

Žvelgiant vien į šventės repertuarą galima imti manyti, kad šventė sumanyta kaip tautinio meno šventė. Didžiausią repertuaro dalį sudarė lietuvių liaudies dainos: septyniolika iš dvidešimt trijų, neįskaičiuojant „Tautiškos giesmės“, kuri tais metais buvo atliekama kaip oficialus LTSR himnas greta TSRS himno. Bet priešzastis ta, kad daug tarybinių dainų ideologiniais ar patriotiniais tekstais nebuvo įtraukta, nes jų nebuvo. Lietuviai kompozitoriai nesiėmė jų kurti, nesiskubinta ir rusiškų dainų versti į lietuvių kalbą. Kaip matėme iš pirmosios repertuaro versijos, jo rengėjai šventę įsivaizdavo kaip tradicinių liaudies dainų ir lietuvių kompozitorių anksčiau sukurtų populiarių patriotinių dainų šventę.

⁶⁸ Filharmonijos darbuotojų atviro partinio susirinkimo protokolas, 1946-09-28, in: *LLMA*, f. 264, ap. 1, b. 5, l. 2.

⁶⁹ Ataskaita apie Respublikinių liaudies kūrybos namų darbą už 1946 metus, 1947-01-03, in: *LVA*, f. 1771, ap. 9, b. 445, l. 178.

⁷⁰ Žr. *Dainos. Respublikinė dainų šventė. Vilnius 1946 m.*, p. 7.

Rengiantis šventei skubotai surengtas dainų konkursas nedavė gerų rezultatų. Nugalėjo Švedo „Pirmyn, laisvoji Lietuva“ pagal Vytauto Montvilos tekstą: „O laisvė, mylima, brangi, / Tu mūsų kelias naujas, / Tu mus srove didžia neši, / Širdyse verda kraujas“⁷⁰. Ji buvo atliekama ir, kaip pabrėžiama šventės vertinime, sulaukė „didžiausio pritarimo pagal aplodismentų grafiką (20 sek.)“⁷¹. Į galutinį repertuarą buvo įtraukta ir verstinė Aleksandro Aleksandrovo „Kantata apie Staliną“.

Po šventės tarybinių dainų kūrimui skirtas didelis dėmesys. Buvo einama liaudies kultūros vystymo kryptimi, kurią Paleckis įvardijo inteligentų suvažiavime: reikalinga „ne bet kokia kultūra, bet pažangi, tarybinė kultūra, kuri vestų tautą pirmyn pažangos keliu, o nebūtų reakcinė, netemptų atgal ar stengtųsi stabdyti gyvenimą vietoj. Mūsų kultūra, išlaikydama tautinę lietuvišką formą, turi būti persunkta socialistiniu turiniu“⁷². Liaudies dainų šventė nuo pat pradžių buvo suvokiama kaip „tarybinė“ liaudies dainų šventė. Ji turėjo ne kelti nostalgiją praeičiai, o apdainuoti tarybinės respublikos pasiekimus ir išreikšti liaudies džiaugsmą dabartine tikrove.

SAJUNGINĖ MENO SAVIVEIKLOS PATIRTIS IR RESPUBLIKINIAI INTERESAI

Kokią vietą 1946 m. dainų šventė užėmė bendrame sovietinės meno saviveiklos ir masinių renginių kontekste? Ar ji buvo išskirtinis respublikos reiškiny, ar sovietinis standartinis renginys?

Ideologiškai sovietinė meno saviveikla buvo remta kultūrinės revoliucijos idėjomis ir turėjo būti masinė ir aukšto meninio lygio. Masinė – dėl kultūrinės revoliucijos supratimo, nes kiekvienas tarybinis žmogus buvo potencialus naujos liaudies kūrybos kūrėjas. Iš kapitalistinių gnaužtų išlaisvintas darbo žmogus turėjo imti spinduliuoti kūrybiniais sumanymais ir artistišku, siekdamas išreikšti džiugias socializmo statybų kasdienybės aktualijas.

Meninio lygio buvo tikimasi pasitelkus lenktyniavimą konkursų metu, tarsi piramidės principu. Lenktyniavimas turėjo prasidėti kiekviename kolektyve ar gamyloje, kur meno saviveiklos varžybų keliu, vadinamose „olimpiadose“, išrenkami geriausieji. Šie lenktyniauja miesto ar rajono varžytuvėse, o laimėtojai patenka į respublikinį konkursą. Galiausiai patys geriausieji respublikos atlikėjai ir kūrėjai laimi galimybę dalyvauti varžybose Maskvoje. Galimybė laimėti turėjo skatinti kiekvieną meno kolektyvą ar individualų atlikėją siek-

⁷¹ Lietuvos tarybinių kompozitorių sąjungos visuotinio susirinkimo protokolas, 1946-07-22, in: *LLMA*, f. 21, ap. 1, b. 7, l. 19.

⁷² Justas Paleckis, „Einamasis momentas ir Tarybų Lietuvos inteligentijos uždaviniai“.

ti kuo aukštesnio meistriškumo. Nors pagrindinis sovietinės meno saviveiklos žanras buvo masinė daina, meno saviveiklos varžytuvės apėmė labai platų veiklų spektrą: dainas, šokius, teatrą, dailę, individualius ar grupių pasirodymus.

Naujo tarybinio žmogaus kūrybingumo utopiją ryškiausiai parodo Grigorijaus Aleksandrovo režisuota 1938 m. komedija *Volga Volga*. Kaimo paštininkės Du-

Akimirkos iš 1946 m. dainų šventės. Stop kadras iš kino kronikos *Tarybų Lietuva*, Nr. 26–27 (1946)

nios sukurta daina apie tarybinę tikrovę po varžytuvių nugalį sąjunginiame saviveiklinių konkurse.

Meno saviveikla buvo dalis tarybinį žmogų dvasiškai ir fiziškai disciplinuojančios ir auklėjančios sistemos. Ji turėjo atspindėti tarybinę tikrovę, jos pasiekimus bei išreikšti džiugesį ir optimizmą dėl sovietinės valstybės ateities. Kultūrinė revoliucija pradžioje apskritai atmetė senesnių laikų folklorą kaip netinkamą naujai liaudžiai meną, kaip atspindintį ankstesnio pasaulio varginą tikrovę. Senąjį folklorą reabilitavo Maksimas Gorkis. 1934 m. pirmajame sąjunginiame literatų suvažiavime jis pasakė istorinę šiuo atžvilgiu kalbą. Folkloras esąs svarbus naujai socialistinei kultūrai, nes jam svetimas pesimizmas: „kolektyvui tarsi būdingas savo nemirtingumo suvokimas ir įsitikinimas savo pergale prieš visas jam priešiškas jėgas“⁷³. Senasis folkloras tapo įteisintas kaip vertybė ir kaip meno saviveiklos dalis, net kaip pagrindas, kuriuo galėtų remtis naujoji „tarybinės liaudies“ kūryba.

Sovietinės meno saviveiklos organizacinė struktūra buvo gana paprasta. Už meno saviveiklos kolektyvų steigimąsi gamyklose ir įstaigose buvo atsakingos profsajungos, o už meno saviveiklą švietimo sistemoje (mokyklose, universitetuose, mokytojų seminarijose) –

už švietimą atsakinga ministerija. Už jaunimo meno saviveiklą įstaigose ar mokyklose – dar ir komjaunimo organizacija. Meno saviveiklos veiklą ir jos konkursus respublikose koordinavo respublikiniai Liaudies kūrybos namai, o sąjungoje – atitinkama sąjunginė institucija. Sporto šventės neretai vykdavo drauge su dainų ir šokių kolektyvų pasirodymais.

Sportas ir tautinė kūryba Sovietų sąjungoje susieti ketvirtajame dešimtmetyje atsigręžus į liaudies tradicijas. Sporto švenčių metu gimnastikos pratimai buvo susieti su tautos tradiciniais šokiais ir žaidimais⁷⁴. Įdomus folkloro, tarybinio liaudiškumo ir sporto mišinio variantas yra lietuvių pasirodymas Maskvoje 1945 m. sąjunginės fizkultūros dienos proga. Lietuvių delegacija, apsirengusi tautiniais rūbais, atliko numerį su krepšinio kamuoliais, vėliau sušoko liaudies šokį „Rugučiai“⁷⁵. Pasirodymas su kamuoliais atitinka 1941 m. planuotos ir dėl karo neįvykusios lietuvių dekados Maskvoje pasirodymo idėją. Veikiantieji turėjo būti apsivilkę sportiniais kostiumais su tautiniais elementais. Krepšinio (stilizuoti) kamuoliai pasirinkti kaip reprezentuojantys respublikos sportą: „Grupė vyrų ir moterų demonstruoja atskirus krepšinio žaidimo technikos elementus: kamuolio gaudymą, metimus pasisukant ir pan. Įvairiaspalviai kamuoliai tuo pačiu metu skrieja nuo šerengos į šerengą, ilgais atstumais, suformuodami spalvotas arkas“⁷⁶.

Vilniuje 1945 m. liepos pabaigoje vyko jau minėta jaunimo Dainų ir sporto šventė. Ją organizavo komjaunimo organizacija drauge su 1944 m. atkurtais Liaudies kūrybos namais⁷⁷. Šventę pabaigė futbolo rungtynės tarp Vilniaus „Dinamo“ ir Kauno „Spartako“⁷⁸. Buvo organizuojamos ir meno saviveiklos olimpiados, apimančios įvairius žanrus.

1946 m. dainų šventė nebuvo plačiai suprantama meno saviveiklos olimpiada, nebuvo meno ir sporto šventė. Ji apsiribojo chorų menine saviveikla. Nebuvo saviveiklinės laisvės, nes visiems buvo privalomas tas pats repertuaras. Chorų varžytuvės vyko lygiagrečiai su sąjunginiu mastu inicijuotomis ir profsajungų kuruojamomis meno saviveiklos olimpiadomis. Tai nebuvo respublikinis sąjunginės meno saviveiklos turas. TSRS profsajungų atstovė 1946 m. birželio pabaigoje Preikšą informuoja apie vykdomą sąjunginę meno saviveiklos apžiūrą, prašo įsteigti respublikinį komitetą ir pravesti apžiūrą⁷⁹. Respublikinės olimpiados metu atrinkti geriausi kolektyvai turėjo vykti varžytis į Maskvą.

Dainų šventė su šiomis apžiūromis neturėjo jokio ry-

⁷³ Maksimas Gorkis, *Kritikos straipsniai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1952, p. 12–13.

⁷⁴ *Всеобщие физкультурные парады, 1930–1940-е годы: Документы и фотографии из архива художников Ладур*, альбом в электронной версии, автор-составитель Марина Терехович, Москва, 2013, p. 5.

⁷⁵ Kino žurnalas „Tarybų Lietuva“, 1945, Nr. 3–4, in: <http://www.e-kinas.lt/objektas/kinas/0002/tarybu-lietuva-nr-3-4>.

⁷⁶ Žr. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-982, ap. 3, b. 177, l. 2.

⁷⁷ Meno reikalų valdybos viršininko įsakymas Nr. 88, 1944-09-13, in: LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 266.

⁷⁸ Varžybas laimėjo „Dinamo“ 2:1.

⁷⁹ Visasąjunginės profesinių sąjungų centrinės tarybos Sąjunginės meno saviveiklos apžiūros orgkomiteto pirmininkės Popovos laiškas Kaziu Preikšui, 1946-06-24, in: LYA, f. 1771, ap. 9, b. 445, l. 144.

šio. Ji buvo atskira savita respublikinė iniciatyva. Sąjunginė vadovybė jai pritarė ir finansavo, ką liudija specialus TSRS vyriausybės nutarimas, pritaręs „respublikinės dainų šventės“ organizavimui ir nurodęs skirti sąjunginių lėšų⁸⁰. Šventėje iš dalies perimtas sąjunginis meninės saviveiklos organizavimo modelis: apskrityse (kuriose veikė aktyvesni organizatoriai) vyko vietinės dainų šventės, atliekant respublikinės šventės repertuarą. Dainų šventė pradėjo respublikinę renginių tradiciją, kuri kopijavo sąjunginę meno saviveiklos organizavimo struktūrą, tačiau buvo respublikinės vadovybės iniciatyva. Čia neabejotinai susiduriame su administracinio nacionalizmo apraiška.

Masinių respublikinių švenčių būtinumas grįstas respublikine kultūrinės tradicijos specifika. Liaudies kūrybos namai 1946 m. viduryje ataskaitoje formuluoja lietuviškos meninės saviveiklos savitą bruožą, išryškėjusį registruojant meno saviveiklos kolektyvus: „ryškiai išsiskyrė ypatybė, kurios esmė – liuvių liaudies meilė choriniam dainavimui ir tautiniam šokiui. Nėra bent kiek reikšmingesnio kampelio Respublikoje, kur nebūtų chorinio ar šokių kolektyvo [...]. Chorinių kolektyvų repertuaras susideda iš lietuviškų nacionalinių dainų. Tarybinė daina, pagal savo struktūrą ir ypatybes, kur beveik visada centrinė figūra yra solistas, silpnai prigiję“⁸¹. Taip pažymoje buvo ne vien konstatuojamas faktas, bet ir pateikiami papildomi argumentai dainų šventės specifikai pateisinti. Chorinis dainavimas buvo Lietuvos kultūrinė duotybė, ir sovietinio pasaulio kūrėjai į ją atsirėmė.

Vėlesniais metais dainų šventė priartėjo prie sąjunginės meno saviveiklos olimpiados standarto. 1950 m. šventėje dalyvavo ir šokėjai. 1960 m. šventė, nors ir toliau buvo vadinama dainų ir šokių švente, ar paprasčiausiai „dainų“ švente, buvo stipriai išplėsta. Kaip kad džiaugėsi organizacinio komiteto pirmininkas Preikšas, „Ji skirsis nuo anksčiau buvusių švenčių dar ir tuo, kad joje dalyvaus pirmą kartą nauji meno saviveiklos žanrai, kaip dramos kolektyvai, dainų ir šokių liaudies ansambliai, liaudies dailės meistrai. Pirmą kartą dainų šventėje pasirodys jungtinė kaimo kapela“⁸². Atitinkamai plėtėsi ir rajoninės dainų švenčių apžiūros, įtraukdamos meninių agitbrigadų, skaitovų, įvairių muzikos grupių pasirodymus.

Nors dainų šventės priartėjo prie sovietinių olimpiadų formato, dalyviai sąjunginiams meno saviveiklos pasirodymams buvo atrenkami atskirai. Jakelaitis kalbėdamas apie vėlesnius laikus pastebė: „ant plauko kabojo

dainų šventė, nes vėl tas nelemtas visagalis antrasis sekretorius prieštaravo“⁸³. Šventė nebuvo uždrausta, o pastaba veikiausiai rodo, kad respublikinės šventės statusas leido vietiniams kultūrininkams turėti daugiau administracinės laisvės formuojant repertuarą ir savaip disciplinuojant meno saviveiklą.

Apibendrinant, dainų šventė buvo respublikinės reikšmės masinis meno saviveiklos renginys, realizuojantis administracinio nacionalizmo lūkestį. Šventės organizatoriai adaptavo Lietuvoje sovietinę masinės meno saviveiklos organizavimo patirtį. Remiantis vietos kultūrine tradicija, chorinis dainavimas tapo tarybinės Lietuvos masinės kultūros ašimi.

IŠVADOS: SUDAINUOTAS TAUTIŠKUMAS

1946 m. dainų šventė buvo svarbiausias pokario tarybinio lietuviškumo įvykis. Jis formavo ir tvirtino kultūrinio tautiškumo pavidalą, suderinamą su tarybinio politiškumu ir tarybinio patriotizmu. Šventė teikė legitimumo pagrindą tarybų valdžiai Lietuvoje kaip besirūpinančiai tautine kultūra ir laiduojančiai tautos stiprumą, kaip lietuviškai patriotinei valdžiai. Šventė reiškė, kad tarybų valdžia sudarė geriausias sąlygas liuvių tautinei kultūrai klestėti. Ji brėžė skirtį tarp tarybinio tautiškumo ir „buržuazinio nacionalizmo“.

Dainų šventė liuviškajai vadovybei buvo prioritetas politinis įvykis. Tai atskleidžia skubus organizavimas, jam pasitelkiant visas valdžios grandis, dalyvių atžvilgiu naudojant įsakymus ir paskatinimus, sutelkiant visus tuo metu prieinamus materialinius ir administracinius išteklius, pasitelkiant sąjunginę meno saviveiklos organizavimo patirtį.

Šventė padėjo pagrindą tautiškumo turinio kontrolei. Ji brėžė ribą tarp leistinų ir neleistinų liuvių liaudies dainų, sukūrė sąlygas repertuaro disciplinavimui, jo pildymui naujomis tarybinėmis dainomis. Chorinį dainavimą šventė įtvirtino kaip pagrindinę masinio kultūrinio tautiškumo raišką. Tautos nupolitinimas vyko ją kuriant kaip dainuojančią tautą.

Šventė tautiškumą ne vien perkeitė, kontroliavo, bet ir lokalizavo. Jis buvo įkurdintas masinėje meno saviveikloje, kuri buvo prižiūrima, kontroliuojama ir vystoma pagal tarybinės valstybės uždavinius. Tautiškumas tapo pramoginis: išimtas iš politinio ar visuomeninio gyvenimo kasdienybės jis tapo tarybinio gyvenimo dekoracija, praktikuojama vien švenčių ir pasilinksminimų metu. ❧

⁸⁰ TSRS Ministrų tarybos potvarkis Nr. 4821, 1946-04-10, in: *LLMA*, f. 289, ap. 1, b. 72, l. 156.

⁸¹ Respublikinių liaudies kūrybos namų pažyma „Meninės saviveiklos būklė Lietuvos respublikoje 1946 m. birželio 1 d.“, in: *LYA*, f. 1771, ap. 9, b. 445, l. 156.

⁸² Dainų šventės organizacinio komiteto pirmininko Kazio Preikšo kalba, 1960, in: *LYA*, f. 15871, ap. 1, b. 2, l. 150–151.

⁸³ Vytautas Jakelaitis, *Saulei leidžiantis – toks buvimas drauge*, I tomas, Vilnius: Alka, 2002, p. 172.

VIENOS DAINOS ISTORIJA: „AŠ ATSIKIAU SAVO MOČIUTEI“

Liucija Citavičiūtė

Lietuvių liaudies dainos Europoje žinomos nuo XVIII a. vidurio. Švelniu lyrizmu, melodingumu ir paprastumu jos žavėjo literatūrinę visuomenę ir buvo vadinamos lietuvišku žodžiu – *Dainos*. Šis terminas viešai pavartotas XVIII a. pradžioje, o XIX a. jį įtvirtino Liudvikas Réza, pirmąjį lietuvių dainyną pavadinęs *Dainos oder Litthauische Volkslieder* (1825). Terminą *Dainos* vartojo ir profesionalūs kalbininkai Jakobas Grimmas, Frydrichas Kuršaitis, Ferdinandas Nesselmannas ir kt.

Prūsijos lietuvių tautosakos lobyne yra daina, turinti nepaprastą istoriją. Ji žengė į viešumą lietuvių, lotynų ir vokiečių kalbomis, ją žavėjosi vokiečių teatro kūrėjas Ephraimas Gottholdas Lessingas, ją populiariame XVIII a. *Tautų dainų* rinkinyje išspausdino Johannas Gottfriedas Herderis, mintinai mokėjo vokiečių „poetų kunigaikštis“ Johannas Wolfgangas von Goethe; daina buvo verčiama į slavų ir romanų kalbas, jos sekimus ir perdirbinius kūrė garsūs vokiečių poetai, ji skambėjo teatro scenose, o XIX a. pasiekusi Didžiąją Lietuvą, pasiklido gausiomis variacijomis. Ta daina – lyrinis nuotakos atsisveikinimas „Aš atsisakiau savo močiutei“.

PIRMIEJI UŽRAŠYMAI RANKRAŠČIUOSE

Į lietuvių dainas pirmasis dėmesį atkreipė lietuvių rašto kalbos reformuotojas, Gumbinės lietuvių kunigas Mykolas Merlinas (Mörlin, 1671–1708). Jis ragino taisyklingos kalbos pavyzdžių ieškoti dainose. Traktate *Principium primum in lingua Lithvanica* (1706) Merlinas rašė: „Nereikia niekinti lietuvių mergaičių *Dainas*¹. Ir ne todėl, kad tas paikystes imtume su jomis dainuoti, – iš jų galima pasimokyti gerų praktikos išbandytų žodžių. Kas imsisi to darbo ir stropiai užrašinės tokias dainas, tas ilgainiui sukaups puikų lietuviškų žodžių rinkinį ir tikrai nesigailės savo darbo“². Merlinas

pirmasis pavadino lietuvių dainas lietuvišku terminu *Dainos* ir atskleidė jų reikšmę filologijos mokslui ir leksikografijai, tačiau ignoravo estetinę vertę.

Merlinas pats nerinko dainų, bet paskatino teologijos absolventą Joną Šulcą (Schultz, apie 1684–1710) ir būsimąjį leksikografą Pilypą Ruigį (Ruhig, 1675–1749). Šulcas įgyvendino Merlino teoriją praktiškai, išversdamas į lietuvių kalbą 10 Ezopo pasakėčių proza (*Die Fabuln Aesopi*, 1706). Tai pirmoji pasaulietinio turinio lietuviška knyga. Pratarmėje Šulcas rašė: „Ponas kunigas [Merlinas] paragino mane [...] stropiai rinkti lietuvių mergaičių *Dainas*, kurios yra iškeliamos [jo] Principium, § 34. Aš taip ir padariau, ėmiausi šio darbo ir jau turiu surinkęs nemažą pluoštą. Jose randu daugiausia taisyklingus, gerus, įprastus lietuviškus žodžius, kokių nė pusės neskaiciau ir nemačiau lietuviškose knygose“³. Šulcas laikytinas pirmuoju lietuvių dainų rinkėju. Deja, jis mirė jaunas, užrašai neišliko.

Kitas merlininkas, Ruigys, apie 1706–1708 m. rašė studiją apie lietuvių kalbą, pavadintą *Meletema* (gr. *tyrinėjimas*). Rankraštis dingęs, apie jį žinome tik iš paties Ruigio. Čia jau galėjo būti užrašytos lietuviškos dainos, randamos antrajame *Meletemos* rankraštyje (1735). Skyrelyje „Lietuvių kalbos grožis“ Ruigys įdėjo tris lietuvių dainas kaip tobulos kalbos pavyzdį, apibūdinamas jas antikinės literatūros terminu – *odės*: „Mūsų kalba [...] turi prigimto patrauklumo (mat veda savo kilmę iš saldžiabalsės Graikijos). [...] Tai atsiskleidžia tose kaimo mergaitėms įprastose odėse, kurios vadinasi *Dainos*: vestuvinėse, graudulingose, morališkai satyriškose ir kitose ne geidulingose“⁴. Toliau lietuvių ir lotynų kalbomis pateikiamos šios dainos: „Aš turėjau žirgužėlį“, „Šelmiai lenkai į krygę jojo“ ir „Aš atsisakiau savo močiutei“. Ar Ruigys pats užrašė tekstus, ar gavo iš Šulco, sunku pasakyti.

¹ Čia ir toliau kursyvu pažymėtas žodis, kuris originale vartojamas lietuviška forma, – *red. past.*

² [Michael Mörlin], *Principium primum in lingua Lithvanica* [...], Koenigsberg [...]. Anno 1706, p. 23.

³ [Johann Schultz], *Die Fabuln Aesopi* [...], Koenigsberg [...]. Anno

1706, p. 2–3.

⁴ [Philipp Ruhig], *Meletema, è re ipsa, Autoribus variis, atque experientia sistens Linguam Lituanicam* [...], p. 307; rankraščio publikaciją žr. Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos, kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986.

1. Aš atsisakiau savo močiutei,
o aš nuo pusės o vasarėlės.
2. Ieškok, močiute, sau verpėjatę
Sau verpėjatę ir audėjatę.
3. Jau prisiwerpau baltų linelių,
Jau prisiaudžiau plonų drobelių.
4. Prisišiūravau baltų stalelių,
Jau prisišlaviau kiemo vejelės.
5. Jau gana klausiau sawo močiutei,
Jau reiks klausyt ir anytėlei.
6. Jau prisigrėbiau lankų šienelio,
Prisinešiojau naujų grėblių.
7. O vainikėli žalių rūtelių,
N'ilgai žaliuosi ant mano galwelės.
8. Mano kaselės žalių šilkelių,
Jau ne blizgėste, saulei kaitinant.
9. Mano plaukeliai o geltonieji,
Nesiskirstyste vėjo pučiami.
10. Aš atlankysiu savo močiute,
Ne wainikuota, o nuometuota.
11. O nuometėli mano plonasis,
Vėjo pučiamas dar padūzgėsi.
12. Mano rašteliai o vingieji,
Saulei kaitinant dar pablizgėste.
13. Mano kasytės žalių šilkelių,
Sienoj kabėste, mane virkdyste.
14. Mano žiedeliai o auksinėliai,
Skrynoj gulėste, ten berūdyste.

Nepalankiai susiklostė ir antrojo *Meletemos* rankraščio likimas. Ruigys rengėsi jį išspausdinti Londone, kur tuo metu Kenterberio kanauninku buvo iš Prūsijos kilęs poliglotas Dovydas Vilkas, tačiau šis prašymo neįvykdė. Rankraštis išliko, dabar jis yra lietuvių išėivijos dailininko Kazio Varnelio asmeninėje bibliotekoje.

PIRMOJI PUBLIKACIJA IR PIRMAS ĮVERTINIMAS

Po dešimties metų Ruigys išvertė studiją į vokiečių kalbą, papildė kai kuriuos skyrius ir 1745 m. išspausdino Karaliaučiuje pavadinimu *Betrachtung der Lithauischen Sprache (Lietuvių kalbos tyrinėjimas)*. Skyrelyje apie lietuvių kalbos grožį jis įdėjo dvi lietuviškas dainas iš lotyniškojo rankraščio: „Aš atsisakiau savo močiutei“ ir „Anksti rytą rytužį“, o vietoje karo dainos „Šelmiai lenkai į krygę jojo“ – dainą „Aš turėjau žirgužėlį“. Abi ankstesnės dainos perspausdintos nepakeistos, tik paisoma naujos ortografijos (tuo metu Ruigys jau rengė naują lietuvių kalbos gramatiką) ir išverstos ne į lotynų, o į vokiečių kalbą. Dainai „Aš atsisakiau

savo močiutei“ pridėta antraštė – „Ištekančios dukters atsisveikinimas“.

Ruigio *Tyrinėjimas* su pirmąja lietuvių dainų publikacija vėliau buvo išsamus į konvoliutą kartu su jo paties lietuvių kalbos gramatika ir žodynu (1747).

Šis konvoliutas pateko garsiam vokiečių dramaturgui, literatūros teoretikui, vokiečių teatro kūrėjui Gottholdui Ephraimui Lessingui. Berlyne jis leido literatūros kritikos žurnalą *Briefe, die neueste Literatur betreffend (Laiškai apie naujausių literatūrą)*, kuriame publikavo straipsnius apie poeziją, dramą ir literatūrinius vertimus. 1759 m. balandžio 19 d. numeryje Lessingas apie liaudies dainas rašė: „Iš jų galima pasimokyti, kad po kiekvienu dangaus lopinėliu gimsta poetai, ir kad gilūs jausmai nėra tik kultūringųjų tautų privilegija. Neseniai varčiau Ruigio lietuvių kalbos žodyną ir prie jo pridėtame plačiame tyrinėjime apie šią kalbą aptikau čia labai derančią retenybę, kuri mane be galo pradžiugino: tai kelios lietuviškos *Dainos* arba dainelės, kokias ten dainuoja kaimo merginos. Koks naivus sąmojis, koks žavus paprastumas! ir t. t. Kad nereikėtų patiems ieškoti, pateikiu dvi gražiausias, išverstas Ruigio. Kuklusis vyras atsiprašo, kad įdeda tokius niekus, mano manymu, jis turėtų atsiprašyti, kad neįdėjo jų daugiau“⁵. Lessingas perspausdino dvi dainas iš trijų, tačiau tik vokiškus vertimus. Tai buvo „Anksti rytą rytužį“ ir „Aš atsisakiau savo močiutei“, be šeštojo posmelio.

Lessingas iškėlė liaudies dainų estetinę vertę, o jo pasisakymas apie lietuvių dainas tapo chrestomatiniu.

PIRMOSIOS PUBLIKACIJOS VOKIETIJOJE

Naują požiūrį į liaudies dainas Vokietijoje formavo prasidėję literatūriniai sąjūdžiai. 1772 m. grupė jaunimo, vadinamasis *Getingeno giraitės sambūris*, pradėjo leisti literatūrinį žurnalą *Mūzu almanachas*. Jie metė iššūkį racionalizmui, savo kūrybos šaltiniu laikydami gamtą ir jos apraiškas. Kitas romantinis judėjimas, pasivadinęs *Audra ir veržimasis*, vertino laisvą kūrybos dvasią, o liaudies dainas laikė tikrojo talento išraiška. Ryškiausi šio judėjimo atstovai buvo Johannas Gottfriedas Herderis, Goethe, Friedrichas Schilleris ir kt. Įkvėpti liaudies dainų jie kūrė sekimus ar perdirbinius ir spausdino juos originaliuose poezijos tomeliuose bei periodikoje kaip „padailinto“ folkloro pavyzdžius.

Pirmasis dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ perdirbinys išspausdintas Bremeno-Šlezvigo žemėje. Žinomas literatas, *Audros ir veržimosi* atstovas Heinrichas Wilhelmas von Gerstenbergas ją paėmė iš Lessingo publikacijos ir pritaikė senos vokiečių liaudies dainos „Dass du mein Schaetzchen bist“ melodiją. Tekstą išspausdino savo paties leistame savaitraštyje *Der Hypochondrist* 1771 m. Gerstenbergas išbraukė dar penkis posmelius (iš 14 posmų liko 8). Jis išsaugojo leksiką, lyrinę nuotai-

⁵ [Gotthold Ephraim Lessing], *Briefe, die neueste Literatur betreffend*, den 19. April, 1759, p. 241.

ką ir net deminutyvus, nors vokiečių kalba jie skamba neįprastai, tačiau surimavo tekstą. Nuotakos žodžiai, kad ji turės paklusti *anytai*, pakeisti: paklusti vyreliui. Kūrinėlis pavadintas „Litthauisches Daino[s]“, tačiau jame galima atpažinti XVIII a. literato plunksną.

Žemutinėje Saksonijoje kitas vokiečių poetas romantikas Karlas Friedrichas Kretschmannas literatūriniame almanache, pavadintame *Poetische Blumenlese (Poezijos puokštė)*, 1774 m. išspausdino dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ sekimą. Iš Gerstenbergo publikacijos Kretschmannas perėmė ir tekstą, ir gramatiškai netaisyklingą lietuvišką pavadinimą „Litthauisches Daino“. Kretschmanno versija dar labiau nutolo nuo originalo. Pakeista posmų struktūra ir ritmas, tekstas surimotas, deminutyvų neliko. Atsirado romantinių įvaizdžių: vietoje *drobelės – šventiniai rankšluosčiai*, vietoje *vasarėlės – rožių metas*, į rūtų vainikėlį pinama *begėdiška rožė*, o vainikas tampa nedoro *sutuoktinio grobiu*.

PUBLIKACIJOS PRŪSIJOJE XVIII A.

Vokietijos romantikų pavyzdžiu literatų ratelis susibūrė ir Karaliaučiuje. Jame dalyvavo žinomas Prūsijos kompozitorius Johannas Friedrichas Reichardtas, poetas Carlas Gottliebas Bockas, Vergilijaus kūrinį į vokiečių kalbą vertėjas ir kt. Rateliui vadovavo Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius Johannas Gottliebas Kreutzfeldtas, jis buvo išmokęs lietuvių kalbą ir rinko lietuvių dainas. Kreutzfeldtas parengė almanachą *Preussische Blumenlese (Prūsijos puokštė)* su originaliomis Prūsijos poetų ir liaudies dainomis (Leipcigas, 1775). Jame buvo 4 lietuvių dainos, pavadintos *Daiens*: „Per beržynėlį per pušynėlį“, „Anksti rytą rytužį“, „Dainuok, sesyte“ ir „Ten daržely žydi myronaičiai“. Vėliau jos buvo perspausdintos Herderio pasaulio dainų rinkiniuose.

Labiausiai lietuvių liaudies dainas išgarsino Johannas Gottfriedas Herderis (1744–1803). Dirbdamas Rygoje precentoriumi, jis išleido dviejų dalių rinkinį *Volkslieder* su įvairių Europos tautų dainomis – vokiečių, anglų, ispanų, latvių, estų, škotų, šveicarų, danų, graikų ir kt. Tarp 162 dainų išspausdintos ir kelios lietuvių dainos. Pirmojoje rinkinio dalyje (Leipcigas, 1778) paskelbtos visos 4 Kreutzfeldo išverstos dainos iš almanacho *Preussische Blumenlese*, dar 3 dainas Kreutzfeldas atsiuntė vėliau: „Ei žirge, žirgyti“, „Tamsiąją naktelę“, „Į žvejus josiu“. Leidinio pradžioje Herderis citavo garsių asmenų atsiliepimus apie tautų dainas. Jis perspausdino visą Lessingo atsiliepimą apie lietuvių liaudies dainas, palikdamas ir jo pavartotą terminą *litauische Dainos oder Liederchen*.

⁶ Kūrinio pavadinimas į lietuvių kalbą verčiamas ir kitaip: *Žvejė*. Tai gramatiškai taisyklingas vertimas (*Fischer* – fem. *Fischerin*), tačiau kūrinėje kalbama apie žvejo dukrą, todėl reikėtų versti *Žvejo duklė*.

⁷ Ludwig Goldstein, „Goethe und Ostpreussen“, in: *Ostdeutsche Mo-*

Kartais istoriografijoje klaidingai nurodoma, kad Herderis išspausdino tik tas septynias lietuvių dainas. Iš tikrųjų buvo ir aštuntoji „Aš atsisakiau savo močiutei“, kurią gavo jau išleides pirmąją rinkinio dalį, bet įdėjo į antrąją (Leipcigas, 1779, p. 104–105). Apie ją žinodamas iš Lessingo publikacijos, Herderis ieškojo pirminio šaltinio – Ruigio *Tyrinėjimo*, kuri jam 1778 m. spalio 14 d. atsiuntė bičiulis Hartknochas iš Karaliaučiaus. Herderis nežymiai redagavo Ruigio vertimą, nebeliko deminutyvų, o kartu ir kai kurių sąskambių. Herderio rinkinyje daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ pradėjo naują gyvenimą kartu su kitomis į vokiečių kalbą išverstomis Europos tautų dainomis, o vėliau visai nepakitusi pateko į Goethe’s muzikinę dramą.

DAINA „AŠ ATSISAKIAU SAVO MOČIUTEI“ GOETHE’S DRAMOJE

Dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ Goethe rado Herderio dainyne ir panaudojo savo kūrinyje *Die Fischerin (Žvejo duklė)*⁶. Amžininkų liudijimu, tą dainą Goethe mokėjo mintinai. Karaliaučiaus meno istorikas Augustas Hagenas, 1821 m. lapkričio 21 d. aplankęs poetą jo rūmuose Veimare, užrašė: „Po pietų kalba pasisuko apie lietuviškas *Dainos*, jis tuoj vieną padeklamavo, o po to kalbėjome apie tautų dainas“⁷. Goethe’s sekretorius ir jo raštų leidėjas Johannas Peteris Eckermannas knygoje *Pokalbiai su Goethe* aprašė Goethe’s rūmuose 1827 m. sausio 12 d. įvykusį muzikinį vakarą: „Programoje buvo atliktos kelios dainos iš šeimininko operetės „Žvejo duklė“. Gausių aplodismentų sulaukė „Girių karalius“, po to lietuviška daina – „Aš atsisakiau savo močiutei“. Ši arija pelnė visų dėmesį, kompozicija buvo tokia vykusi, kad geresnės ir negalėjai įsivaizduoti. Goethe pats buvo labai patenkintas“⁸.

Goethe’s liaudiško muzikinio kūrinio *Žvejo duklė* premjera vyko 1782 m. liepos 22 d. naktį „gamtos teatre“, Tiefurto parke, Ilmo upės vingyje, prie Goethe’s pilies. Siužetas nesudėtingas: gražuolė Dortchen laukia iš žūklės grįžtančio tėvo su jos mylimuoju. Norėdama papokštauti, ji imituoja savo paskendimą. Išsigandę namiškiai ir kaimynai pasišviesdami fakelais ieško merginos, ji pasirodo, ir mylimasis visų akivaizdoje pasiperša. Dortchen vaidmenį atliko Goethe’s slapta mylimoji Corona Schröter, garsi Veimaro aktorė, kunigaikščio rūmų teatro vokalistė, sukūrusi lietuviškajai dainai melodiją. Tarp dialogų skambėjo šešios liaudies dainos iš Herderio rinkinio – anglų, vėdu, danų ir lietuvių. Turinio požiūriu tai dvi baladės, daina-mįslė, žvejo daina, lyrinė ir humoristinė dainos.

natshefte, Berlin-Danzig, 1931, Nr. 7, p. 408.

⁸ Johann Peter Eckermann, *Gespraeche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. 1823–1832. Erster Theil. Zweite, mit einem Register versehene Auflage, Leipzig: F. A. Brockhaus, 1837, p. 238.

Vaidinimas prasidėjo daina „Girių karalius“, ją atliko namuose triūsianti Dortchen. Ši danų baladė buvo sukurta pagal senovinę sakmę: jaunikis joja kviesti svečių į savo vestuves, juo susižavi girių karaliaus dukra, tačiau, jaunuolio atstumta, jį pražudo. Goethe perdirbo siužeta, palikdamas tik pragaištingų girių dvasių motyvą ir surimavo, todėl šis eilėraštis vertai laikomas Goethe's autoriniu kūrinio. Kūrinio kulminacijoje Dortchen atlieka lyrinę lietuvių nuotakos atsisveikinimo dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“. Šio teksto Goethe nėra niekada neperdirbo, tik *aufgesagt* pakeitė lengviau tariama forma *aufgesaget*, o *gnug* – *genug*. Skirtingai nuo danų baladės, jos nerimavo ir daina išliko visiškai autentiška. Po premjeros ji, pavadinta „Lietuviška nuotakos daina“, buvo perspausdinta Tiefertio literatūriniam žurnale. Vėliau visas kūrinys *Žvejo duktė* išspausdintas Goethe's *Raštuose*⁹ (1828). Praėjus beveik 40 metų, Goethe pamatė ir lietuvišką dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ tekstą Rėzos atsiųstame dainyno rankraštyje (1820). Vėliau daina buvo publikuota Rėzos rinkinyje *Dainos oder litthauische Volkslieder* (Karaliaučius, 1825).

Po 200 metų nuo kūrinio premjeros Veimare Goethe's kūrinys *Žvejo duktė*, išverstas Vinco Giedros, buvo pastatytas Lietuvos scenoje, Valstybiniame akademiniame operos ir baletų teatre. Premjera vyko 1983 m. sausio 28 d. Lietuviškas dainos tekstas paimtas iš Ruigio *Tyrinėjimo*.

PUBLIKACIJOS PRŪSIJOJE MOKSLO VEIKALUOSE XVIII A. PABAIGOJE

XVIII–XIX a. sandūroje Europoje kūrėsi lyginamosios kalbotyros užuomazgos. Berlyno mokslų akademija paragino Prūsijos mokslininkus nustatyti tobuliausią Europos kalbą. Vienas tokių darbų, pagrįstas psicholingvistinėmis ir filosofinėmis išvalgomis, buvo Berlyno pamokslininko, poligloto Danieliaus Jenišo 503 puslapių tyrimas *Philosophisch-kritische Vergleichung...*, (*Filosofinis-kritinis palyginimas...*, 1796)¹⁰. Jenišas buvo gimęs Rytų Prūsijoje, Šventapilėje, ir lietuvių kalbą girdėjo nuo vaikystės. Lygindamas 14 senųjų ir naujų Europos kalbų, jis pirmiausia nustatė kriterijus tobulai kalbai įvertinti: leksikos ir išraiškos galimybių turtingumas, glaustumas, skambumas. Tobulusia kalba pripažinęs graikų kalbą, Jenišas (kaip ir Ruigys prieš 50 metų) akcentavo lietuvių kalbos skambumą, vadindamas jį užburiančiu ir teigdamas, kad

⁹ Johann Wolfgang von Goethe, „Die Fischerin: Ein Singspiel“, in: *Goethes Werke*, Vollständige Ausgabe letzter Hand, Eilfter Band, Unter des durchlauchtigsten deutschen Bundes schützenden Privilegien, Stuttgart und Tübingen: in der J.G. Cotta'schen Buchhandlung, 1828, p. 91–120.

¹⁰ [Daniel Jenisch], *Philosophisch – kritische Vergleichung und Wür-*

šiuo požiūriu lietuvių kalba pranokstanti daugelį kalbų, ypač – vokiečių. Lietuvių kalbos ypatybes jis iliustravo vieninteliu tekstu – mergaičių daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ (p. 491–492), jos lietuvišką ir vokišką fragmentą pateikė iš Ruigio publikacijos.

PUBLIKACIJOS PRŪSIJOS DAINŲ RINKINIUOSE XIX–XX A.

Po Martyno Liudviko Rėzos mirties buvęs jo auklėtinis Frydrichas Kuršaitis išleido antrąjį rinkinio *Dainos oder Litthauische Volkslieder* leidimą (Berlynas, 1843). Visos 85 dainos perspausdintos nepakeistos, tik sumoderninta rašyba. Kitas Karaliaučiaus universiteto profesorius Georgas Ferdinandas Nesselmannas išleido 410 lietuvių dainų rinkinį *Littauische Volkslieder* (Berlynas, 1853). Jame sudėtos Rėzos, Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto surinktos ir periodikoje publikuotos dainos ir 66 dainų melodijos. Dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ melodijos nėra.

Nesselmannas redagavo pirmus du posmus:

Aš atsisakiau
savo močiutei,
Nuo pusės meto
Jau vasarėlės
Samdyk, močiute,
Samdyk, senoji
Sau verpėjatę
Ir audėjatę [...],

vieną posmelį išbraukė:

Mano kaseles
žalių šilkelių,
Jau ne blizgėste
Saulei kaitinant!

ir vieną pridėjo:

Jau gana vėčiau
Žalia muštuvę,
Šilkų nyteles,
Nendrių šaudyklę

Nuo to laiko spausdintuose dainų rinkiniuose plito ir Ruigio-Rėzos, ir Nesselmanno variantai.

1882 m. Hamburge Hansas Grabowas išleido pasau-

digung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen; Polnischen, Russischen, Litthauischen, Eine von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin, Berlin, 1796, p. 491–492.

lio dainų rinkinį *Die Lieder aller Voelker und Zeiten*, jame buvo dainos 75 kalbomis. Skyrelyje „Nuotakos dainos“ tarp slavų, kinų, kirgizų, sirų, turkų, anglų dainų yra ir 6 lietuvių dainos. Prie dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ pažymėta, kad tai lietuvių nuotakos daina, o paimta iš Rėzos rinkinio, tačiau vertėju nurodomas Michaelis. Tekstas skiriasi nuo Rėzos vokiško vertimo ir poetiškumu, ir skambumu.

Pirmą kartą daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ su melodija publikuota 1886 m. Christiano Bartscho liaudies dainų rinkinyje su 392 į vokiečių kalbą išverstomis dainomis *Dainų balsai, Melodien litauischer Volkslieder* (Heidelbergas, 1886).

Pirmąjį dainyną vien tik lietuvių kalba išleido tautosakos rinkėjas Vilius Kalvaitis. Rinkinyje *Prūsijos lietuvių dainos* (Tilžė, 1905) publikuota 713 dainų, iš jų 541 užrašyta paties rinkėjo, kitos pakartotos iš Rėzos, Neselmanno, Jurgio Zauerveino publikacijų; tekstai be melodijų. Kalvaičio rinkinyje jau randamos ir dainos „Aš

Nr. 55.

Der Text zuerst in: Ph. Ruhig, *Betrachtung der Lit. Sprache*, 1745;
Später in: Ržeja, *Dainos*, 1825, S. 144; Neßelmann, *Lit. Volksl.* 1858, Nr. 224,
und an andern Orten.

Moderato. Kallenen, nordöstlich von Eiljit, 1846. G.

Asz at-si - sa - kiau Sa - wo mo - czu - tei, O asz nū
1. Ge - fūn - digt hab' ich Der lie - ben Mut - ter, Ihr schōn ge -
pu - ses Jau wa - sa - ré - les.
fūn - digt Vor Som - merš Mit - te.

Dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ fragmentas su melodija Christiano Bartscho liaudies dainų rinkinyje *Dainų balsai, Melodien litauischer Volkslieder* (Heidelbergas, 1886)

atsisakiau savo močiutei“ variacijos. Užrašyme iš Viešvilės parapijos yra ir mergelės, ir bernelio šaka (p. 82):

Aš atsisakiau savo tėveliui
Nuo puse-puse pavasarėlės:
„Samdyk, tėveli sav artojęlį,
Sav artojęlį ir šienpjovėlį.
Gana priariau lygų laukelį.
Prisikilnojau sunkią žagrebę,
Gana prikirtau kalno rugelių,
Prisišvytavau šviesų dalgelį“.
Aš atsisakiau savo močiutei
Nuo puse-puse pavasarėlės:
„Samdyk, močiute, sav verpėjęlę,
Sav verpėjęlę ir audėjęlę.

¹¹ [Philipp Ruhig], *Betrachtung der Littauischen Sprache*, Königsberg, 1747, p. 79.

¹² Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika: iki XIX a.*, Vilnius:

Gana priverpėjau gelsvų linelių,
Prisikilnojau lengvų rankelių.
Gana priaudžiau plonų drobelių,
Prisidūzgenau naujų staklelių“.

Tai buvo paskutinis Prūsijoje išleistas lietuvių dainų rinkinys. Vėliau tos dainos plito įvairiausiomis variacijomis Lietuvoje, pateko į naujausius lietuvių liaudies dainų rinkinius ir pasiekė mūsų dienas.

KUR UŽRAŠYTA DAINA „AŠ ATSISAKIAU SAVO MOČIUTEI“?

Iki šiol spėliojama, kur užrašyta ši daina – Prūsijoje ar etninėje Lietuvoje? Rinkinyje *Dainos oder Litthauische Volkslieder* išspausdintoje studijoje Rėza rašė: „Kadangi Ruigys 1698 m. buvojo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tai visiškai galimas daiktas, kad minėtas tris dainas jis būsiąs ten ir užrašęs“. Vėliau daugelis XX a. lietuvių tyrėjų (Vaclovas Biržiška, Leonas Gineitis, Jurgis Lebedys ir kt.) nekritiškai kartoj Rėzos mintį. Rėza citavo Ruigio *Tyrinėjimą*¹¹: „Tokios eilės, atrodo, yra kilusios iš Didžiosios Lietuvos, nes esu savo jaunystėje matęs vienas apie apynį“, tačiau praleido Ruigio sakinį apie autorines dainas: „Nuo sрутų klando, pasitaikančio mokytų žmonių sukurptose dainose, reikia ir šioje kalboje pasisaugoti ir širdį bei laiką skirti gražioms religinėms giesmėms“. Minimą dainą „O apynėli žaliukėli“ Ruigys, matyt, laikė išger-tuvių daina ir ragino tokių eilių vengti. Rėzos netiksliai pacituotas Ruigio pasisakymas suklaidino vėlesnius tyrėjus.

Ambraziejus Jonynas nustatė, kad viena iš trijų Ruigio publikuotų dainų – „Anksti rytą rytužį“ – yra užrašyta ir Prūsijoje, ir Šiaurės rytų Lietuvoje. Daina „Aš turėjau žirgužėlį“, pasak tyrėjo, Lietuvoje paplito iš Ruigio publikacijos, žinomi trys jos variantai. Dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ Lietuvoje užrašyti negausūs variantai nėra originalūs, jų prototipas – Ruigio paskelbta daina¹². Dabar žinomi 25 šios dainos variantai, beveik pusė atėję iš Prūsijos Lietuvos. Remdamiesi šio tyrėjo nuomone, galime teigti, kad labiausiai išgarsėjusi lietuvių daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ buvo užrašyta Prūsijos Lietuvoje. Mūsų nuomone, labiausiai tikėtinos dvi vietovės – Katniavos apylinkės (dab. rus. *Zavety*) Stalupėnų apskrityje (dab. rus. *Nesterov*), kur užaugo pirmieji lietuvių dainų rinkėjai Jonas Šulcas ir Pilypas Ruigys, arba ji užrašyta apie netoliese esančią Gumbinę (dab. rus. *Gusev*), kur kunigavo pirmosios lietuvių filologinės polemikos iniciatorius ir liaudies dainų rinkimo įkvėpėjas Mykolas Merlinas. ❧

Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1984, p. 244–245.

Jolanta Kyzikaitė. Medžioklė. 2016. Drobė, akrilas

Atminimo lentelės, kur jūs?

Apie atminimo lentelių politiką Varšuvoje ir Vilniuje

ZIGMAS VITKUS

Ši tekstą buvau sumanęs dar prieš pusmetį, žiemą, kai lankiausi konferencijoje Varšuvoje, ir po sesijų (jos baigdavosi penktą šeštą valandą vakare, jau sutemus) pasileisdavau klajoti po miestą. Namų grįždavau gerokai po vidurnakčio – pavargęs, sulytas, bet laimingas istoriko laime (sujaudrinta istorine sąmone) – išklajojęs po vietas, apie kurias buvau skaitęs, tačiau nebuvau išvaikščiojęs, išbuvęs, vietos dvasią pajutęs. Šių metų birželį panašiu tikslu (akademinei išvyka, tema: Holokausto aukų atminimo įamžinimas) – vėl Varšuvoje ir šį kartą sėdau užrašyti tai, ką buvau sugalvojęs ir ką sugalvojau nauja.

Šio rašinio tema – istorinė atmintis. Kartu ir atminimo politika: valstybės institucijų pastangos iš praeities įvykių masyvo atrinkti tai, kas galėtų būti svarbu šiandienai, ir reprezentuoti viešumoje. Kitais žodžiais, įtvirtinti tam tikrą praeities įvykių vaizdinį. Rašau „istorinė atmintis“, nors gal tiksliau būtų sakyti „istorinė vaizduotė“, nes kiek gi beliko tų, kurie atsimena? Kalbėsiu apie atminimo lenteles, klasikinę mnemonikos priemonę, padedančią ne tik orientuotis mieste, bet ir formuojančią bendrą kolektyvo (tau-

tos, miestelėnų) vaizduotę apie praeitį, o kartu ir kolektyvo tapatumą.

Norėčiau kalbėti apie du mane jaudinančius miestus: Varšuvą ir Vilnių, dvi sostines, šimtmečiais siejamas politinių, istorinių, kultūrinių ir ekonominių saitų. Tai, apie ką rašysiu, tiktų kalbant ir apie kitus Lietuvos miestus ir miestelius, išskyrus galbūt Žagarę. Tik tiek, kad Vilnius man – „miestas arčiausia širdies“¹. Vaikystėje, tėvų vežamas atostogoms pas „vilnietišką močiutę“, sakydavau: „Kai pamatau užrašą „Vilnius“, man pasidaro gera širdyje“.

Išėjęs pasivaikščioti Varšuvos gatvėmis, tūlas neišvengiamai turėtų būti nustebintas, kiek daug mieste atminimo ženklų: atminimo parkų, paminklų ir paminklėlių, informaci-

nių ir atminimo lentelių. Jos, nelyg karoliukai, kuriais nusagstytas miesto audinys. Didžioji dalis atminimo ženklų Varšuvoje žymi Antrojo pasaulinio karo įvykių vietas, ypač susijusias su 1943 m. geto ir 1944 m. Varšuvos sukilimais. Po pastarojo, kaip žinia, miestas planingai, kvartalas po kvartalo, buvo nušluotas nuo žemės paviršiaus. Klajodamas Varšuvos gatvėmis, esi nuolat tų ženklų išstinkamas – ir prie pokariu atstatytų senųjų pastatų, ir prie komunistinių laikų daugiabučių, stovinčių istoriškai svarbių įvykių vietose.

Visi šie ženklai miesto gyventojui ir svečiui primena, kad žemė, ant kurios jis stovi, yra šventa. Kai sakau „šventa“, turiu galvoje paprastą, labai gyvenimišką ir skaudžią žinią, kurią yra subtiliai užčiuopęs ir išreiškęs vokiečių kalba kuriantis ispanų rašytojas Jose Oliveris: „Kas matė mirštantį mylimą žmogų, žino, kad gyvenimas yra šventas“². Tebus tas pats pasakyta ir apie miestą, kuris yra rėmai, fizinis ir metafizinis kontekstas, kuriame gimsta žmonės, kurio supami, nelyg oro, gyvena ir kartais yra nužudomi. Kartu gatvėmis, pastatais, istorijomis, vaizdiniais miestas ir vėl tampa žeme,

Varšuvos sukilimo žymės pastato fasade, Želazna gatvėje. Autoriaus nuotraukos

¹ Maria Znamierowska-Prüfferowa, *Vilnius, miestas arčiausia širdies*, iš lenkų kalbos vertė Viktorija Skliutaitė, Vilnius: Alma littera, 2009.

² Jose Oliver, „Kur gyvenimas, ten ir mirtis“, in: www.bernardinai.lt, 2015-05-12, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-05-12-kur-gyvenimas-ten-mirtis/130752>.

iš kurios, anot amerikiečių sociologo Lewiso Mumfordo, ir yra kilęs³.

Kartais žmonės nustoja gyvenę dešimtėmis tūkstančių iškart, kartais tūkstančiais per mėnesį (naciai į Varšuvos getą 1940 m. lapkritį sugrūdo veik pusę milijono žmonių, jų mirtinumas vasarą niekada nebuvo mažesnis nei 4000) ir būna užkasami, pavyzdžiui, stadione, kurio vienoje dalyje, iki 1941 m. gruodžio, augintos bulvės ir daržovės, o kitoje pusėje – laidota⁴. Stovėdamas šio stadiono vietoje prisiminiau Czesławo Miłoszo dramatiškai suformuluotą klausimą: argi gali taikos meto žmogus (jis kalbėjo apie vakariečius) patikėti, kad į jo tylią gatvę, kurioje „miega katės ir žaidžia vaikai“, gali staiga atjoti raitelis su kilpiniu ir pradėti gaudyti bei vilkti praeivius į skerdyklą⁵?

Klasikinė atminimo lentelių užrašų formuluotė „Šiame name gyveno“ Varšuvoje tik viena iš daugelio: susidaro išpūdis, kad čia daugiau lentelių, kuriose prisimenamas veiksmas: „Čia įvyko susirėmimas tarp...“, „Čia buvo sušaudyti...“, „Šia gatve buvo varomi...“, „Šis pastatas buvo užimtas“, „Šiame pastate veikė...“ ir t. t. Šimtai šimtai atminimo ženklų išryškėja Varšuvos rube. Jie demonstruoja, kad tai, žmogau, ką matai (taikų miesto gyvenimą), nėra savaimė suprantamas būvis, kad tai, ką matai, nėra viskas, kad po komunistiniais laikais statytų rajonų daugiabučių pamatais glūdi kitas miestas, kita Varšuva. Kurios nepamatysi, jei nežinosi, o nežinosi, jei nebūsi išmokytas, o išmokytas gali būti įvairiai – apie vieną būdą dabar ir kalbame.

Rinkdamas medžiagą apie Vilniaus Panerių ženklus Varšuvoje, užsukau į Šv. Jackaus bažnyčią (kaip ir dauguma Varšuvos centro pastatų, ji atstatyta po karo), mat tenai galima aptikti atminimo lentą, skirtą nacių režimo metu Paneriuose nužudytiems

lenkams atminti (įrengta 1986 m. vilnietės Helenos Pasierbskos, karo metu *Armia Krajowa* narės, kuri bene pirmoji Lenkijos ir Lietuvos tautinio atgimimo metu prabilo apie Panerius kaip lenkų žudynių vietą, iniciatyva). Varšuvos sukilimo metu bažnyčios kriptoje sukilėliai buvo įrengę karo lauko ligoninę, kurią naciai, užėmę senamiestį, sunaikino – sąmoningai susprogdino bažnyčią, o šios akmenys užvertė sužeistuosius. Kitus nužudė lauke. Apie šiuos įvykius mena dominikonų vienuolyno kieme stovintys stendai ir ištisa lenkų kankiniams bei didvyriams atminti bažnyčios viduje įrengta galerija.

Iš išpūdį padariusių Antrojo pasaulinio karo atminimo projektų norėčiau paminėti Varšuvos geto riboženklių idėją. Žydų istorijos instituto ir Varšuvos Paminklų apsaugos biuro iniciatyva 2008–2010 m. buvo pastatyti 22 riboženkliai, žymintys geto teritorijos perimetrą. Riboženklių sudaro trys elementai: bronzinė lenta (vaizduojanti geto ribas ir tarpukario Varšuvos gatvių tinklą, kurioje pažymėta ir riboženklio, prie kurio stovi lankytojas, vieta), akrilinio stiklo lentelė (joje aprašyta Varšuvos geto ir šios vietos istorija) ir kitos spalvos cemento juosta grindinyje (nurodanti vietą, kur tiksliaiėjo geto siena). Paminėtinas ir kitas objektas: senųjų Varšuvos gyventojų kolektyvinėje atmintyje įstrigusio ir po Romano Polańskio *Pianisto* Holokausto kinematografijos ikona tapusio medinio pėsčiųjų tilto virš Chlodna gatvės memorialas. Nuo 1941 m. sausio iki 1942 m. rugpjūčio tiltas jungė dvi geto dalis, o išžudžius daugumą jo gyventojų, buvo išardytas. Šiandien šio objekto vietą žymi paminklas-instaliacija „Atminties tiltelis“ (lenk. *Kładka Pamięci*) – du naktį iliuminuojami plieniniai stulpai, viršuje sujungti vielomis.

Smagu ir tai, kad specialiose informacinėse lentelėse yra paaiškinta

Tauris & Co, 2015, p. 213–225.

⁵ Czesław Miłosz, *Pavergtas protas: Esė*, iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 36.

Grafitis Prózna gatvėje, kurioje išliko keletas Varšuvos gete stovėjusių pastatų

konkrečių gatvių pavadinimų kilmę ir pristatyta jų istorija: užrašai juodomis raidėmis ant balto matinio stiklo suteikia informacijos, kada pastatas išliko, kas jį pastatė, koks jo stilius, kas gyveno ar veikė. Štai Krochmalna gatvėje anksčiau veikusios krakmolo dirbtuvės, Elektoralna gatve bajorai keliaudavo į karalių elekcijos lauką Woloje ir pan. Paminėtini ir kitos rūšies objektai – žmogaus ūgio stendai, kurie paaiškina gatvių istoriją, pateikia fotografijų, kaip gatvė atrodė anksčiau, kuo ji išskirtinė.

Galėčiau vardinti daugybę Varšuvos vietų, kurios vertė sustoti, maštyti, leisti vaizduotei užmegzti ryšį su praeitimi per dabarties ženklus. Svarčiau: kad ir kokie *neveraliai* inovatyvūs būtų muziejai, kad ir kokie slidūs juose veikiantys ekranai ir raiškūs garsiniai efektai, autentiška vieta ir tekstai apie ją tebėra geriausias prisiminimų, vaizduotės apie praeitį katalizatorius. Varšuvos valdžia tai supranta ir prisideda prie šių vietų atskleidimo. Vaikščiodamas miesto gatvėmis jauti, kad tavimi (ir savimi, be abejo) pasirūpinta, kad miesto šeiminkai nori, jog svečiai pažintų jų miestą ir pažintų taip, kaip jie mano esant reikalinga.

Galima matyti, kad per pastaruosius tris dešimtmečius Lenkijos sostinėje atliktas didžiulis sistemingas darbas, kuris tebesitęsia: nauji muziejai (Katynės muziejus Varšuvoje, Antrojo pasaulinio karo muziejus Gdanske, žydų gelbėtojų Ulmų šeimos muziejus Markove, Lenkijos žydų istorijos muziejus POLIN Varšuvoje) rodo, kad valstybei rūpi istorija ir jos sudabartinimas, rūpi jaunimas, kuris šiandien (ir ateityje), lankydamasis tokiuose muziejuose,

³ Lewis Mumford, *The Culture of Cities*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1938, p. 3.

⁴ Martin Winstone, *The Holocaust Sites of Europe: An Historical Guide*, London: I. B.

Buvusio Varšuvos geto teritorija. Dešinėje – medinio tilto per Chłodna gatvę memorialas

nelabai galės abejoti praeities svarba dabarčiai ar atminimo politikos pajėgumu. Ar kad valstybei nerūpi vidaus ir užsienio turistų srautų užtikrinimas. Veikiausiai nesuklysiu pasakęs, kad istorija (ypač dramatiškoji) kuria didelę pridėtinę vertę, ne vien tik mažųjų dalelių technologijos.

Persikelkime į Vilnių. 2017 m. kovo 6 d. Vilniaus klube įvyko renginys, kuriame buvo pristatyta Vilniaus atminties kultūros puoselėjimo programa. Klube kalbėjęs miesto meras Remigijus Šimašius išsakė mintį, kad Vilniuje esą daug atminimo lentų, tik jos esančios prasto skonio („panašios į antkapius, užkeltus ant sienų“) ir pernelyg įvairios. Su antrąja teiginio dalimi iškart galima sutikti, tačiau pirmoji neatrodo tokia akivaizdi. Galima spekuliuoti tuo „daug“ ar „mažai“, tačiau geriausia įsitikinti savo akimis: pereikite (pavyzdžiui) Naugarduko, Pylimo, Vokiečių, Trakų gatvėmis ir suprasite, kad Vilniuje, netgi istoriškai tirščiausiose erdvėse, tokių lentelių, turint galvoje, kokie turtai šalia egzistuoja, tėra viena kita.

Priminsiu, kad iki šiol egzistuoja praktika, jog fizinis ar juridinis asmuo gali siūlyti savivaldybei įrengti lentelę ar paminklą, ir jeigu norimas įamžinti asmuo ar įvykis, specialiai šiam tikslui sudarytos komisijos akimis, neprieštarauja nacionaliniams interesams ir

tinka toje vietoje – pirmyn. Tačiau pati savivaldybė atminimo ženklų įrengimo veik neinicijuodavo, pasitenkindama leidimų dalinimu. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad centralizuotai įrengtų ženklų Vilniuje yra, atidesnis pastebės solidžias bronzos lentas ant stulpelių, sovietinio tipo skydus su nukrapštytomis LTSR raidėmis, tačiau jų tinklas yra retas ir sukoncentruotas tik prie žymiausių objektų, lyg daugiau nebūtų ko pasakoti. Tokie atminimo ir informacinių lentelių situacijos Lietuvoje ir Lenkijoje skirtumai primena daugiabučių renovavimo programų abiejose šalyse skirtumus – Lenkijoje, kaip jau turbūt daugelis pastebėjo, tokia programa yra beveik užbaigta, o pas mus – vos kvėpuoja.

Po kone trijų dešimtmečių neveiklumo, išskyrus pavienes iniciatyvas, šios kadencijos miesto tarybos iniciatyva imtis sistemingo svarbių Vilniui žmonių, vietų ir įvykių įamžinimo nuteikia viltingai. Šia tema įvykęs pasitarimas atskleidė, kad problema užfiksuota ir pradėta spręsti: sudaryta darbo grupė, parengusi Vilniaus miesto kultūros puoselėjimo programos projektą, o visuomenė pakviesta teikti pasiūlymus. Programą meras patvirtino 2017 m. gegužės 24 d.

Labai svarbu, kad ši programa (jos autoriai susitikimo metu pabrėžė, jog ji nėra baigtinė) nebando Vilniaus pra-

eities lituanizuoti, polonizuoti ar judifikuoti, priešingai – siekiama pateikti įvairių tautinių bendruomenių veiklos mozaiką, kuri ir yra mūsų Vilnius. Šioje vietoje turėtų tikti mintis iš 1921 m. gruodį dienraštyje *Prezgląd Wilenski* pasirodžiusio lenkų žurnalisto straipsnio: „Tikrasis Vilniaus pilietis, mūsų manymu, savo santykį su juo pateiktų taip: „Visas Vilnius yra mano ir visos jame gyvenančios tautybės turi į jį vienodas teises. Nė viena tautybė atskirai neišreiškia mano Vilniaus visos minties bei visos tiesos“⁶.

Toliau norėčiau pasidalinti keletu principų, kuriais remiantis, mano akimis, galėtų būti artikuliuotas Vilniaus praeities paveldas. Dalis šių principų ir konkrečių pasiūlymų sutampa su Atminties kultūros darbo grupės sudarytos Vilniaus miesto kultūros puoselėjimo programos projekto „kodais“, tačiau yra ir kai kas papildoma. Priminsiu, kad atminimo kultūros puoselėjimo darbo grupė išskyrė devynis atminties kodus, išryškinančius „pamatines miesto bendruomenę telkusias vertybes – laisvę, toleranciją ir taikų kultūrų sugyvenimą“.

Informacinėmis lentelėmis turėtų būti pažymėti ne tik „svarbiausi“, bet kiek įmanoma daugiau Vilniaus senamiesčio ir naujamiesčio pastatų, pažymint objekto pavadinimą, stilių, statybos ar perstatymo metus, informuojant, kas jame gyveno, veikė. Nereikėtų baimintis, kad lentelių bus per daug – nedidelės, estetiškai patrauklios vizualinio triukšmo jos nekels. Sostinei padrašinti norėtųsi pasiūlyti imti pavyzdį iš nedidelio Žagarės miestelio, kuriame praėjusiais metais buvo įrengta šimtas dailių informacinių lentelių.

Vykdamas projektą, turėtų būti atkreiptas dėmesys ne tik į pastatus, bet ir kitas istorines miesto erdves bei objektus: gatves, tiltus, aikštes, parkus, turgus, upių pakrantes ir pan. Kad lankytojas, atėjęs, tarkime, į bu-

⁶ Czesław Miłosz, *Išvyka į Dvidešimtmetį*, iš lenkų kalbos vertė Laura Liubinavičiūtė, Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2003, p. 19–20.

vusio Malkų turgaus vietą ar Lukiškių aikštę, galėtų susipažinti su jos istorija. Visada įdomu, kai stende eksponuojamos tos vietos fotografijos iš skirtingų epochų, padedančios reprezentuoti kaitą laike. Pažymėtos galėtų būti ir vietos tokių objektų, kurie jau yra dingę iš miesto žemėlapiu. Įrengiant lenteles, turėtų būti atskleistos ne vien žymių asmenų biografijos ir didieji miesto istorijos įvykiai. Jos galėtų pasakoti ir apie kasdienes miestelėnų užsiėmimus bėgant šimtmečiams: gal buvo žvejų uostas, gal skalbykla, gal kailių karšykla, gal fabrikas, gal baidarių bazė ir pan. Pavyzdžiui, daugeliui galėtų būti įdomi kad ir garlaivių priplaukos prie Mindaugo tilto istorija.

Būtina pažymėti įvairių Vilniuje veikusių draugijų, redakcijų, mokyklų, medicinos ir kitų viešųjų įstaigų pastatus, atskleidžiant visų, kūrusių Vilnių, indėlį, bet tarp šių bendrijų paveldo išlaikant padorį proporciją. Neabejotina, kad atsirastų asmenybių, dėl kurių įamžinimo būtų abejojama. Kad ir dėl Józefo Piłsudskio. Bet iš čia kultūrai visa projekto intriga... Mano akimis, viskas priklausytų nuo tinkamo kontekstualizavimo.

Atminimo lentelėmis vertėtų pažymėti pastatus, kuriuose veikė įvairių režimų, bandžiusių valdyti Vilnių, represinių struktūrų padaliniai: sovietų saugumas, Gestapas, priverčiamojo darbo stovyklų teritorijos. Pavyzdžiui, būtina pažymėti pastatą, kuriame bazavosi liūdnai pagarsėjęs Vilniaus ypatingasis būrys, Antrojo pasaulinio karo metu sušaudęs trečdalį miesto gyventojų. Įpaminklinimo principas, kuriuo derėtų remtis: nevengti nemalonių vietų ir istorijų.

Aišku, ypatingas dėmesys turėtų tekti Holokausto Vilniuje paveldui: tai ir žydų koncentravimo vietos, varymo į Panerius kelias, slėptuvės, namai, kuriuose buvo slapstomi žydai ir t. t. Holokaustas Vilniuje, nepaisant iškilmingų politikų kalbų rugsėjo 23 d. Paneriuose, tebėra reprezentuojamas skurdžiai, nors būtent šis įvykis (ir lenkų repatriacija pokariu) iš esmės

pakeitė Vilniaus demografinę ir kultūrinę aplinką.

Informacinė infrastruktūra neturėtų aplenkti ir atokesnių miesto rajonų, taip pat ir sovietmečio laikotarpio pastatų ir rajonų, kurių kiekvienas turi savo charakterį ir istoriją: Lazdynai, Karoliniškės, Pašilaičiai, Pilaitė, Fabijoniškės, Justiniškės – visi jie yra architektų, inžinierių, urbanistų kūriniai, kurie neturėtų būti nurašyti. Lentelių ar stendų įrengimas stereotipiškai beveidžiais traktuojamuose rajonuose padėtų istoriškai juos kontekstualizuoti ir praturtinti jų tapatybę.

Vertinga būtų pasinaudoti kai kurių Vakarų šalių miestų patirtimi ir greta nusipelnusių miestui žmonių vardais pavadintų gatvių lentelių užrašyti tų žmonių gyvenimo bei mirties datas ir nurodyti, kuo jie svarbūs miestui. Miesto centre gatves žyminčiose lentelėse mažesnėmis raidėmis galėtų būti pažymėta, kaip viena ar kita gatvė buvo vadinama anksčiau. Kai kurie sovietinio laikotarpio pavadinimai irgi galėtų būti atspindėti.

Taip pat galėtų būti reflektuota ir paminklų istorija, kuri šiandien Vilniuje išvis nėra pakomentuota. Kad ir paminklai Stanisławui Moniuszkai, Adamui Mickiewiczui, Frankui Zapai ar inskripcijos sovietinių represijų aukoms atminti buvusių KGB rūmų

cokolyje. Žinia, kiekvienas paminklas turi ne tik savo istoriją, bet ir atspindi sociokultūrinę miesto raidą. Informaciniai stendai galėtų stovėti ir (ypač) tose vietose, kuriose „nieko iš seno nebelikę“. Tarkime, Rūdninkų skvere ar Vilniaus geto teritorijoje, kur dabar plyti dykuma. Ar dabartinio prekybos centro CUP teritorijos rajone, kur stovėjo viena didžiausių miesto sinagogų.

Atsivertęs Vilniaus savivaldybės (kaip ir kitų didžiųjų miestų) internetinį puslapį, kuriam informaciją ruošia viešųjų ryšių specialistai, gali pamanyti, kad gyvenimi pačiame moderniausiame, multikultūriškiausiame, atviriausiame ir pažangiausiame Europos mieste. Bet tikrovė – ne tokia glamūrinė. Smagu būtų gyventi išties modernia mieste, kuriame būtų ne tik išpūdingų objektų ar projektų „parodymui“, bet kad visas miesto audinys būtų gražiai sumegztas ir funkcionalus, o gyventojai justų ryši su praeitimi. Miestui istoriją reprezentuojanti infrastruktūra yra tokia pat svarbi kaip ir sklandžiai funkcionuojantis viešasis transportas: pastarasis perkelia mus erdvėje, o įvairūs atminimo ženklai, kaip mnemonikos priemonės, padeda nusikelti į praeitį ir suvokti, iš kur kilome ir koks turtingas mūsų miestas. Ištraukime šį žiburį iš po indo ar lovos. ❧

Medinis tiltas per Chłodna gatvę (1941–1942). Nuotrauka iš Žydų istorijos instituto (Żydowski Instytut Historyczny) archyvų

„Nemuziejaus“ nesėkmė

ROSITA GARŠKAITĖ

Atėjo laikas ir Lietuvoje, kai verslui parūpo klientų dėmesį patraukti ne tik reklamomis, nuolaidomis ar pigiais triukais, bet ir sofistikuotomis viešųjų ryšių akcijomis kultūros lauke. Štai gegužės 23 d. sostinės Vytenio gatvėje esančioje šiuolaikinio meno galerijoje „Tsekh“ pristatyta instaliacija, naršymo 4G tinkle duomenis paverčianti muzika (projekto autoriai – telekomunikacijų bendrovė *Tele2* ir kompozitorius Andrius Šarapovas). Taiklus rinkodaros ėjimas – instaliacija, kurią beveik mėnesį buvo galima aplankyti nemokamai, patraukė vilniečių dėmesį. Gražu, įdomu, išmanu – galėjome galvoti apie reginį-klausinį ir jo savybes sieti su konkrečia bendrove.

Bet negali sektis visiems. Savaitę pavėlavusi pagrindinė *Tele2* konkurentė *Telia* sostinės Vokiečių gatvėje atidarė „Telia Vilniaus istorijos Nemuziejų“, kurio kūrėjai – televizijos prodiuseriai Edmundas Jakilaitis ir Laurynas Šeškus. Čia pagrindinis produktas – penkiolikos minučių kompiuterinės grafikos projekcijų seansas, kurio scenarijų parašė istorikas Alfredas Bumblauskas. Kol kas nemuziejus muzikinei instaliacijai nusileidžia populiarumu, koncepcija ir komunikacija.

Nepavadinimas

Lyg nujausdama konkurentės projekto silpnąją vietą – kritiškai atsiliepta apie skambančio interneto įvardijimą meno kūriniu (Monika Gimbutaitė, „Kai verslas žaidžia meną: A. Šarapovo ir TELE2 instaliacija galerijoje „Tsekh““, in: *15min.lt*, 2017-06-07) – *Telia* savąjį projektą demonstratyviai pavadino su ypatybę neigiančiu

priešdėliu. Iš pirmo žvilgsnio ar garso naujadaras „nemuziejus“ šmaikštus, it įkvėptas belgų siurrealistų dailininko René Magritte'o *ceci n'est pas une pipe*. Paveiksle atvaizduota pypkė nėra pypkė, kaip ir žemėlapis nėra teritorija, tačiau nemuziejus apie rep-

rezentacijos idėją mums nekalba. Jei Šarapovo atveju dar diskutuotume, ar jo instaliacija yra menas, tai šiuo atveju nėra kalbos apie nemuziejaus panašumą į muziejų.

Jis nieko bendra su muziejais neturi, nes neišsigyja, nekonservuoja, ne tyrinėja, nepopuliarina, neekspozuoja žmonijos ir ją supančios aplinkos materialinių liudijimų (atvirkštinis Tarptautinės muziejų tarybos (ICOM) apibrėžimas). Ir, žinoma, siekia pelno. Bilieto kaina suaugusiajam – 10 eurų (yra nuolaidų studentams, senjorams, moksleiviams, neįgaliesiems). Suma per didelė, net jei už ją Vilniaus senamiestyje tegali du kartus papietauti. Ji kelia didelius lūkesčius ir riboja prieinamumą.

Nemuziejaus reklamoje vartojamos tokios frazės kaip „technologijų atgavinta istorija“ ar „istorijos ekspresas“, kuo lankytojams žadama kelionė į praeitį. Peršasi toks paaiškinimas: muzie-

jus traktuojamas kaip nuobodį kelianti institucija, taigi einant į nemuziejų garantuojama, kad nuobodu nebus. Tačiau šitaip prisidedama prie muziejų kultūros stigmatizavimo. Pagal Kultūros ministerijos atliktą tyrimą „Gyventojų dalyvavimas kultūroje ir pasitenkinimas kultūros paslaugomis“, kuris buvo pristatytas birželio mėnesį, lankymasis muziejuose, lyginant su 2014 m., sumažėjo ir pastaraisiais metais juose apsilankė tik apie 27 proc. Lietuvos gyventojų. Kaip sakė vienas nemuziejaus kūrėjų Jakilaitis, istorija neturi dūlėti už stiklo. Ji, supras, turi būti perteikiama naujausiomis technologijomis. Tačiau išpūdis aplankius nemuziejų toks, kad technologi-

jos tarnauja ne kaip įrankiai istorijai „gaivinti“, o atsiduria pačiame dėmesio centre.

Nestebina

Jei kūrėjų tikslas iš tiesų būtų sukurti kvapą gniauziančią kelionę laiku, į tai būtų nukreiptos visos nemuziejaus naudojamos medijos. Vis dėlto prieš ar po istorinio seanso, kurio estetika priminė poprastį kompiuterinį žaidimą, lankytojams dar siūloma pažvelgti į dabartį pro virtualios realybės akinius. Pavyzdžiui, iš paukščio skrydžio pasigrožėti Raudonės pilimi ar atsidurti tarp Vilniaus maratono dalyvių. Tai nėra pasakojimo dalis, o paprasčiausias turizmo skatinimas.

Pati technologija Lietuvoje nebėra naujiena. Virtuali realybė jau išmėginta net ir muziejuose – Valstybės pažinimo centro laikinoje parodoje *Pasivaikščiojimas Sibire* ir Valdovų

rūmuose, pristatant Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencijos raidą XIII–XXI a. Kritikos reikėtų nepagailėti ir prie trijų porų akinių susidarančioms eilėms, mat seansą vienu metu stebėti gali iki keturiasdešimties žmonių. Priešsalė ankšta, tačiau užuot eję lauk aptarti matytų vaizdų, lankytojai lūkuriuoja akinių. Net jei ir bandei juos anksčiau – smalsu, koks turinys rodomas būtent čia, be to, prieš išeinant dera susirinkti visą 10 eurų kainavusią patirtį.

Taigi koncepcija prasta: rampų šviesoje atsiduria sužavėti turinčios, tačiau jau nestebinančios technologijos, o turinys silpnas – šiek tiek istorijos, šiek tiek turizmo. Ir vis dėlto nenukirsčiau fraze „kai verslas žaidžia muziejų“, nes bendradarbiavimas su įmonėmis iš principo neatrodo blogas ir nepasmerkia iškart sumanymo nesėkmei. Pasaulyje yra labai populiarių korporacijų muziejų, pavyzdžiui, *Porsche* muziejus Štutgarte, *Intel* muziejus Kalifornijoje ar *Samsung* muziejus Seule. Išties būtų įdomu, jei *Telia* ar kokia kita bendrovė šiuolaikinėmis technologijomis atkurtų Lukiškių mečetę, nugriautą 1968 m., ar dešimtmečiu anksčiau sunaikintą Vilniaus Didžiąją Sinagogą, leistų atsidurti *Vilniaus žinių* spaustuvėje ar toje pačioje gatvėje veikusioje baltarusių laikraščio *Nasha dolia* redakcijoje.

Nevilnietiška

Ir galiausiai – nuvylė klaidinanti, tiesiog apgaulinga nemuziejaus komunikacija. Nors anonsuojama unikali kelionė po Vilniaus miesto istoriją, iš tiesų lankytojai keliauja per Lietuvos istoriją, geografiškai derėjusią prie Vilniaus. Nuo legendos apie kunigaikščio Gedimino sapną iki laimingos pabaigos – sparčiausio pasaulyje interneto, net ir po gaisrų, tvanų, svetimų kariuomenių, okupacijų. Naratyvas – paviršutiniškas (vis dėlto septyni šimtmečiai sukišti į keliolika minučių), nevilnietiškas ir vietomis keistas. Pavyzdžiui, ką apie Vilnių sužinome iš papasakotos Žygimanto Augusto ir

Barboros Radvilaitės meilės istorijos ar Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūrybos pristatymo? Kur kas įdomesnis ir iš tiesų apie sostinės savitumą bylojantis yra faktas, kad Piotras Stolypinas, Feliksas Dzeržinskis ir Józefas Pilsudskis buvo bendramoksliai pirmoje Vilniaus berniukų gimnazijoje.

Istorijos entuziastams bus nuobodu, nes viską jau išmoko mokykloje ar girdėjo iš profesoriaus Bumblausko, vidutiniškai apsidžiaugs, kad taip gerai išmano Lietuvos istoriją, o užsieniečiai liks nieko nesupratę, nes faktai beriami itin greitai. Tikslinė auditorija lieka neaiški – lyg ir gali nujauti, kad sostinės svečiai, nes ausinėse gali skambėti viena iš aštuonių pasirinktų kalbų, be to, „filmo“ pabaiga tarsi nukopijuota iš Turizmo departamento svetainės, tačiau tokiu atveju kliūna per stiprus pasakojimo intensyvumas, stinga paaiškinimų ir aiškios pagrindinės gijos. Ką šiuo naratyvu norima pasakyti? Teigiama, kad pristatomos „šešiolika kertinių istorijų“, tačiau tai, ko reikia, yra vienas nuoseklus pasakojimas.

Taigi muziejaus, skirto sudėtingai ir todėl įdomiai Vilniaus istorijai, kurioje persipintų lietuvių, lenkų, žydų, rusėnų, totorių kultūrinis paveldas, laukiame toliau. Kol kas viešojoje erdvėje – tik raginimai ir pritarimai (žr.

Seimo narių Gegužės 3-iosios grupės pareiškimą „Dėl „Vilniaus muziejaus“ iniciatyvos“ (2017-01-17) ir sostinės mero, kultūros ministrės ir Lietuvos dailės muziejaus direktoriaus reakcijas į jį žiniasklaidoje). Tad teks praktikuoti kantrybės dorybę, kol išgirsime pasakojimą, kodėl daug kartų keistas Seimą ir arkikatedrą jungiančio prospekto vardas nuo Georgijaus iki Mickevičiaus, Stalino, Lenino, Gedimino, kada parduotuvių pavadinimai sostinėje buvo rašomi keturiomis ar penkiomis kalbomis ar ką vilniečiams reišké porcelianinė gulbė seniausios vaistinės prie Aušros Vartų vitrinoje.

Nepagyros

Pagirti nemuziejų reikėtų už žmogišką darbo laiką (kiekvieną dieną nuo 11 iki 20 val.) ir labai malonius bei dėmesingus darbuotojus. Tačiau tai negelbsti nevykusios koncepcijos, klaidingos komunikacijos ir neteisingos kainos. Atėjau tikėdamasi įdomios Vilniaus istorijos, išėjau supratusi, kad lyg ir ne apie tai, lyg ir ne man tas pasakojimas skirtas. Pati daugiau neisiu, o ir užsieniečius verčiau vesiuosiu į muziejus. Yra tokių, kur istorija „atgaivinama“ kur kas įdomiau ir suprantamiau. ❏

Nuotraukos iš <https://www.facebook.com/Nemuziejus>

Baltos lankos Greimo pėdsakais

JEKATERINA MEREŽNIKOVA, AUSTĖJA ORŽEKAUSKIENĖ

Liepos 6–9 d. vykusį dvidešimt penktąjį akademinę *Baltų lankų* savaitę buvo ypatinga dviem apsisprendimais: pirma, centrinė jos figūra šiomet tapo Algirdas Julius Greimas, antra – kalbėtojais buvo pakviesti ne tik patyrę mokslininkai, bet ir žemesnio rango semiotikai – magistrantai, doktorantai, per konferencijos pertraukas įprastai besiganantys „Širdelės“ priegose ir naktinėjantys „Senfortyje“.

Pirmasis apsisprendimas atrodo natūralus, nes švenčiant Greimo šimtmečio jubiliejų turbūt būtų pernelyg ekscentriška pagrindine tema rinktis ką nors kita. Kita vertus, per 25 metus nuo Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centro įkūrimo Vilniaus universiteto semiotikų bendruomenė natūraliai pribrendo peržiūrėti fundamentalius savo ir savo istorijos klausimus: pamėginti aiškiau artikuliuoti filosofines semiotikos prielaidas, giliau pasinerti į Greimo galvosena, atsigręžti į pamatines reikšmės ir prasmės sąvokas. Formuluoti tokią akademinės savaitės kryptį paskatino ir į dienos šviesą pastaraisiais metais iškilę nauji šaltiniai – gausybė privačių Greimo laiškų, neskelbtų tekstų, užrašų, kuriais ilgą laiką niekas pernelyg nesidomėjo. Dalis jų publikuoti šiomet išleistame pirmajame dokumentų tome *Algirdas Julius Greimas: Asmuo ir idėjos*.

Jurga Katkuvienė ir Augustė Remesaitė pristatė paskutiniuosius, 1989 m. vykusius Greimo ir prancūzų filosofo Paulio Ricoeuro debatus, kurie Lietuvoje iki šiol nesulaukė žymesnio dėmesio. Kaip semiotikas Greimas nuo

filosofijos siekė atsiriboti, bet atsikratyti ontologinio semiotikos pagrindo jam nebuvo taip paprasta. Debatai su filosofais Ricoeuro iniciatyva vyko periodiškai. Tik pastaruoju atveju pretekstą juos organizuoti davė Greimas, nusiūsdamas Ricoeurui savo ir Jacques'o Fontanille'o rašomos *Pasių semiotikos* įvadą. Iki tol nagrinėjęs veiksmus (naratyvinė semiotika), Greimas susidomi būsenomis ir tuo, kas veiksmus išjudina. Jei ankstesniuose debatuose Ricoeuras abejoja galimybe dvasios mokslams taikyti tikslųjų mokslų metodus, tai paskutiniuosiuose jau tampa Greimo kvadrato *rationalité* advokatu. Išlaikydamas aiškinimo, kuriam atstovauja semiotika, ir supratimo, kaip savosios hermeneutikos pagrindo, priešpriešą, dabar Ricoeuras jau pripažino, kad semiotinė ir hermeneutinė prieigos nėra konkuruojančios – jos turi bendradarbiauti.

Reikšmės ir prasmės dialektika tapo pagrindine Pauliaus Jevsejevo pranešimo tema, keliant klausimą, kas grindžia reikšmių konstravimo procesą? Juk reikšmė nėra „natūralus“ objektas, reikšmes kuriame patys. Greimo semiotikoje šiuo pagrindu tampa prasmė, kuri paskelbiama pamatine ir neapibrėžiama sąvoka, tarytum tamsiąja reikšmės puse: amorfiška, betarpiška, presuponuojama. Artikuliuotos reikšminės struktūros, diskursuose išskylančios reikšmės universumai leidžia užčiuopti ir patirti prasmės efektus. Bet šių sąvokų santykis formuluojamas asimetriškai: prasmės yra tik tiek, kiek ji įforminta reikšmės, kitaip jos nėra. Pasak Jevsejevo, Greimo reikš-

mės samprata specifinė tuo, kad pabrėžiamas reikšmės produkavimas – ji nėra tik kažkokio ūko įforminimas, bet visada *performavimas* – artikuliuojant reikšmė ne sukuriamas, bet įpavidalinama kitame, kalbinio suvokimo lygmenyje.

Reikšmės ir prasmės santykio problematiką savaip plėtojo Greimo centro doktorantas Dmitrijus Gluščevskis, kalbėjęs apie prasmės įvykį – taip, jo nuomone, patiriamas, pavyzdžiui, jo tiriamas teksto komiškas. Tai, kad Greimas atsisako tiesiogiai kalbėti apie prasmę ir aprašinėja tik jos artikuliacijų struktūras, dar nereiškia, kad šiuo klausimu jis nieko taip ir nepasako. Tad Gluščevskis pamėgina įsivelti į filosofinę diskusiją su Greimu. Ricoeuro suformuluotos supratimo ir eksplisitinio aiškinimo skirties požiūriu suvokimas Greimo teorijoje lieka prasmės, neišsakomumo srityje, o aiškinimas arba aprašymas galimas tik *post factum* – tai retrospektyvinis žvilgsnis. Bet komiškų tekstų atveju susiduriame su keistu reiškiniu: jie veikia tik tol, kol veikia tiesiogiai. O kai paaiškini, žmogus suvokia, kodėl tai turėjo būti juokinga, bet dažniausiai nesijuokia – prasmės efekto nėra. Komišką efektą sukeliantys tekstai per netikėtus netolydumus žaidžia su skaitytojo intencija rišliai perskaičyti tekstą. Gluščevskio nuomone, semiotikai būtina teoriškai apibrėžti ir patiriantį subjektą, o ne akilai laikyti nuostatos, kad dirbama vien su imanentinėmis teksto struktūromis. Jo manymu, jei apie semiotiką būtų galima kalbėti kaip apie filosofinę discipliną, tuomet toks filosofinis diskursas privalėtų numatyti subjekto teoriją. Semiotika, kaip nuolatinio subjekto steigimosi ir persikūrimo projektas, leistų atsakyti į klausimą, ką reiščia būti semiotiku.

Šis klausimas sukosi ir daugybę Greimo laiškų perskaičiusios ir spaudai paruošusios Jūratės Levinos akiratyje: laiškuose, pasak jos, siekiama išsakyti patirtį, o ne būti moksliskai objektyviam. Semiotika Greimo laiškuose pasirodo dviem būdais: kaip

gyvenimo projektas arba kaip patirti įreikšminantis diskursas. Tiesa, Levina pastebi, kad šis diskursas pasižymi autodestruktyvumu, nuolatinio savojo susiskaidymo konstatavimu ir prasmės, kaip patiriamo įvykio, suvokimu. Šiuos pastebėjimus apibendrina ir išplėtė Arūnas Sverdiolas, Greimo egologiją dėlįojęs iš fragmentų, aptinkamų lietuviškuose Greimo tekstuose. Visuose juose keliami su subjektu susijusi problematika, kurią, Sverdiolo nuomone, labiau tiktų vadinti egografija. Savęs, kaip *niekio*, patirtis Greimo buvo išjausta dar vaikystėje. Kalbėdamas su Vytautu Kavoliu jis mini: „aš ne Greimas, sako, iškilmingai pareikšdavau, – aš Algirdas Geidimaukas Bezdukas!“ Ir vėliau plyšys tarp savęs veikiančio, norinčio ir savęs, kaip *tuščio skardinio kibiro*, suvokimo niekur nedingo. Pastaroji metafora reikštų savo paties banalybės nuojautą, autentiškumo verčiančią ieškoti per svetimas patirtis, kurios tampa semiotinio aprašymo objektu. Sverdiolo žodžiais tariant, „viduj ten kažkaip be ryšio“ – kūno oda dengia vidinį chaosą. Sverdiolas Greimo mąstymą pavadino pasauliška savimone, kuri suvokia savo esmišką ryšį su pasauliu. Žmogus ir pasaulis duoti kartu, ir Greimui galimybė patirti būties, prasmės iliuziją tampa tarpasmeniškumas. Apie buvinių būti negalima pasakyti nieko patikima, bet prie to Greimas nuolat sugrįžta – net ir semiotiniuose tekstuose. Tik ontologijos, kurią Greimas atmeta, vietą užima aksiologija: „Norėčiau, kad būtų kas nors“. Sverdiolo teigimu, pasaulyje po Nietzsche's verčių, vertybių klausimai tampa centrine filosofavimo ašimi. Greimas teigiamų verčių ieškojo moksle, taip tikėdamasis peržengti esamybę. Bet galiausiai jo mokslinį projektą netikėtai vainikuoja *patiklus* estezės laukimas, be jokio projektavimo. Visa, kas regima, – netobula, bet kartu tai tikrovės, būties galimybė. Arba nebūtis. Jei gyvenimas buvo netikras, simuliakrų pasaulis, tai gal mirtis, kaip transcendencija, gali būti tikras dalykas? Jei kitokio tikrumo nėra, galbūt lieka bent jau toks?

Sociosemiotikas, Greimo mokinys, kolega ir jo seminaro Paryžiuje dalyvis Ericas Landowskis taip pat grįžo prie Greimo asmenybės, pasidalinęs mintimis, perskaičius pluoštą lietuviškosios Greimo publicistikos vertimų į prancūzų kalbą. Paryžius matė tik tą Greimą, kuris konstravo semiotiką. Bet kodėl semiotiką? Prancūzams Greimas to per daug neaiškino, bet lietuviams jis nuolat rašė, kodėl jam rūpi prasmė, ypač gyvenimo prasmė. Paryžiaus semiotika buvo pabrėžtinai izoliuojama nuo „gyvenimo“ – istorijos, konteksto, visuomenės. O lietuviškai rašytuose tekstuose Greimo perspektyva savita: nei semiotiko, nei filosofo, o veikiau rašytojo, egzistencijos liudytojo. Tik lietuviams ir tik tokiu būdu jis bandė paaiškinti, kaip jis suvokia laisvės, tiesos, garbės sąvokas – prancūziškai Greimas nekalbėdavo nieko panašaus. Semiotiką jis *darė* Prancūzijoje, bet ji buvo skirta lietuviams: suprasti ir parodyti būdus, kaip ieškoma gyvenimo prasmės. Greimas semiotikos studijas suvokė kaip etikos aktą – pareigą liudyti tiesą.

Landowskis su nuostaba aptinka unikalią Greimo prieigą pirmenybę teikiant ne revoliucijai, o rezistencijai. Jei kraštutinės pozicijos būtų arba visiškai prisitaikyti, arba radikaliai atmeti ir nutraukti ryšius, tai Greimas subtiliu būdu tiek savąją, tiek tautos egzistenciją mato rezistencijos ir derinimosi prie istorinių aplinkybių dermėje. Greimui buvo svarbi ir *gyvenimo stilicus* kategorija – ne ta prasme, kaip vartojama šiandieninėje žiniasklaidoje, o kaip savotiška *beau geste* etikos praktika, donkichotiška pasaulėjauta, kas iš dalies leidžia paaiškinti, kodėl Paryžiaus kontekste jis atrodė nelabai rimtas mokslininkas. O tai jau turbūt

galėtų nustebinti lietuviškąją publiką. Pasirodo, Prancūzijoje Greimas visada buvo šiek tiek marginalas (žinoma, ne tiems, kurie juo tikėjo). Įsivaizduoti jį dėstant *College de France* ar Sorbonoje būtų buvę sunku. *École des Hautes études en Sciences Sociales* tapo jo priebėga, nes kaip tik ten jis galėjo netrikdomas, bet šiek tiek trikdydamas kitus konstruoti savo mokslinį diskursą.

Reta *Baltų lankų* viešnia Teresa Mary Keane-Greimas kalbėti apie

Kęstutis Nastopka *Baltų lankų* savaitės metu. 2017.
Aldos Eikevičiūtės nuotrauka

Greimą taip pat pasirinko Don Kichoto figūrą – tai buvo pirmojo, 1942 m. *Varpuose* išspausdinto Greimo publicistinio straipsnio, herojus. Keane sakė, kad Greimas buvo meistras kelti naivius klausimus, ir dar kartą patvirtino, jog prancūzams kalbėti meilės, žmogiškumo temomis atrodo nelabai suvokiama egzaltacija. Jos nuomone, ieškodamas gyvenimo prasmės, Greimas buvo tarsi apsėstas (*obsessive*) – ir siekė jis būtent jos, o ne, pavyzdžiui, laimės. Jei romantikams Don Kichotas – tobulas romantiko įvaizdis, tai Greimas, kaip ir jo mėgstamas Miguelis de Unamuno, turbūt pasakytų, kad Cervanteso herojaus kelias ir būtų ta žygio į nemirtingumą forma, kuriai teikiama pirmenybė.

Kaip žinia, Greimas savo kelią pradėjo kaip kalbininkas. Vis dėlto kalbėdami apie Greimą, kalbotyros įtakai skiriame per mažai dėmesio ir kalbininkas Jurgis Pakerys ryžosi šią spragą užpildyti. Pasitelkdamas emigra-

cijos metafora, jis apibūdino Greimą kaip kalbotyros išėivį, kuris kaip koks Mickas Jaggeris niekada ir niekuo nebuvo patenkintas. Pasak pranešėjo, Paryžiaus semiotikos mokyklos įkūrėjas judėjo tam tikra orbita, kuri jį vis atnešdavo atgal, į kalbotyrą, kur jis išikraudavo energijos – naujų idėjų (pavyzdžiui, valentingumo idėją įkvėpė Lucieno Tesnière'o struktūrinė sintaksė) ir konservatyvių metodų („tikėjimas žodžiu ir leksikologija niekada nepaliko Greimo“) – ir pajudėdavo į gerokai platesnę orbitą. Nors apie Greimą šiais metais girdėjome daug ir visko, toks Pakerio požiūris nuskambėjo naujai. Nudžiugino ir pranešėjo siekis užmezgti diskusiją su semiotikais, skatinimas kvestionuoti sudėtingas gilumines struktūras, nedauginant jų be reikalo. Tokie dialogo bandymai svarbūs, nes, kaip juokavo pranešėjas, gali pasirodyti, kad yra du broliai Greimai: vienas žodynus rašė, o kitas – semiotikas.

Daiva Vaitkevičienė, viena nedauge-lio mitolog(i)ų, savo darbuose taikančių Greimo semiotinį metodą, pristatė semiotinę mitinio kodo sampratą. Ji atkreipė dėmesį, kad Greimas tyrė ne tiek pačius mitus, kiek jų paradigmatinę struktūrą – be kodo mitas skaitomas kaip eilinė pasaka. O „Greimo kodas“, pasak Vaitkevičienės, – raktas į lietuvių prigimtinę kultūrą, kuris padeda abstraktų turinį perteikti tik tai kultūrai būdingais mitiniais vaizdiniais. Kultūrinė raiška pasirodo kaip semantinio kodo saugykla, iš kartos į kartą perduodanti papročius, technologijas ir kt. Kodas slypi būde, kuriuo žmonės stato namus, myli, valgo, bendrauja ar, pavyzdžiui, mato pasaulį per kino kamerą (lietuviškąjį kinematografinį matymą net ir ne specialistai atpažins pagal trijų figūrų kompoziciją: laukas – ažuolas – rūkas).

Nuo mitologijos link ideologijos pokalbį pakreipė Nijolė Keršytė, kuri pristatė Greimo ideologijos (kaip įveiksmintos aksiologijos) sampratą. Pasak pranešėjos, visuomenėje dominuoja du požiūriai į ideologiją: arba jos eg-

zistavimas yra neigiamas, ideologija laikoma *mirusia*, arba ji siejama su totalitariniais režimais, suvokiama kaip visuotinis blogis, kurį reikia dekonstruoti. Greimo požiūris yra neutralus, o tai jau savotiškas mąstymo iššūkis įpratusiam kovoti su ideologija klausytojui. Keršytė pademonstravo, kad nors toks Greimo nusistatymas ir atrodo neįprastas, prancūzų mąstymo lauke nėra unikalūs. Jis manė, kad ideologija yra ne tik neišvengiama, bet ir būtina. Kaip sakė Greimas, skaitydamas paskaitą 1965 m. Santaros-Šviesos suvažiavime, „ideologija yra prilipusi prie žmogaus, [...] ji yra žmogaus buities būtinybė“. Semiotiko skepticizmas neleidžia jam tikėti išlaisvinančia proto galia, todėl atsikratyti ideologijos yra ne tik neįmanoma, bet ir kenksminga. Jo teigimu, „galima ieškoti ir reikia ieškoti, kaip demitifikuoti vieną ideologiją tik su sąlyga, kad turi ir gali duoti naują ideologiją, leidžiančią žmogui arba tautai gyventi“. Tiesa, apie tai, kokie turėtų būti nauji mitai, nei Keršytė, nei Greimas neužsiminė.

Vienai ar kitaip ideologija ir mitai rūpėjo akademinės savaitės naujokams. Tiesa, ko gero, semiotinė prieiga ir tebuvo vienintelis bendras jų pranešimų vardiklis. Laura Misiūnaitė tiria vadovėliuose pateikiamo Sajūdžio epochos istorinio naratyvo iliustracijas – beveik visada tas pačias fotografijas. Ką nuotraukose vaizduojama mitinguojanti minia ir iš (tikros ar išivaizduojamos) tribūnos kalbantys žmonės „pasako“ apie vizualiojo pasakojimo ypatumus, kurių neperteikia žodinis istorijos naratyvas? Audringas diskusijas sukėlė vizualinės analizės bandymai parodė, kad tokio tipo diskurso tyrimas gali įkvėpti ir jaunuosius semiotikus, ir istorikus. Misiūnaitės cituojamas Tomo Vaisetos istoriko santykio su fotografija aptarimas pasirodė itin taiklus: „Vargas dėl fotografijos“ (žr. *NŽ-A*, 2017, Nr. 2).

Kitokio pobūdžio diskursui vizualinės semiotikos įrankius taiko Jekaterina Merežnikova. Jos pranešimo tema – netobulumo, *ne grožio* estetika

madoje, kuri visuomenėje dažnai tapatinama su grožio paieškomis. Analizuojamas pavyzdys – *D.Efect* prekės ženklų įvaizdis, kuriamas kaip priešprieša kanonui ir būtent dėl to įsirašantis į šiuolaikinę mados sistemą, kurią Rolandas Barthes'as aiškiai pavadintų ideologija. O semiotikos studijas įpusėjusiam Justinui Mazūrai kyla dar įdomesnių klausimų. Jo pranešime buvo bandoma atsakyti, ką bendra turi stichijos ir joms priklausantys *pokemonai* su Greimo tyrinėjimais? Pranešėjas entuziastingai pristatė išmaniesiems telefonams skirtą žaidimą *Pokemon Go* ir išsamiau fikcinių padarų ryšių paaiškinimu nuginklavo paskutinę dieną atsipalaidavusią auditoriją. Vis dėlto pagrindinis klausimas liko neatsakytas. Tai nėra blogai – vadina- si, yra ko ieškoti, yra apie ką mąstyti. Džiugina netikėtas tyrimo objekto pasirinkimas ir „tiršto“ intertekstualumo baimės nebuvimas.

Akivaizdu tapo viena: Greimo stichijų kvadratas, kurį dažnai renkasi pradedantieji semiotikai, negali būti akelai taikomas bet kokiam tekstui. Užtat Kęstutis Nastopka semiotiniam kvadratui liko ištikimas – tiesa, netradiciškai. Šį kartą profesorius pristatė ne savo atliktos analizės loginį-semantinį lygmenį (kaip paprastai daro semiotikai), o atsigręžė į Italo Calvino semiotinius kvadratus. Pranešimo ašimi tapo paties rašytojo teorinis tekstas *Kaip aš parašiau vieną mano knygų* (pranc. *Comment j'ai écrit un de mes livres*), kuriame pateikiami 42 semiotiniai kvadratai. Pabaigsime Calvino citata: „Skaitytojas permiegojo su skaitytoja, gyvenimas toliau teka, o knyga lieka čia“. Šis literatūrinis žaidimas nuotaikingai užbaigė rimtą akademinę savaitę.

Autoironiškas požiūris, eksperimentai ir bandymai pasinerti į Greimo galvosena (ir nepaskęsti joje) paženklino šių metų susitikimus, suteikė jiems naujumo ir gaivumo, kurio netrūko ne tik auditorijoje, bet ir ant Liškiavos piliakalnio.

Baltos lankos baigėsi, gyvenimas toliau teka, o apžvalga lieka čia. ☞

Lemtingas trūkumas

Personažai ir archetipai

RAMŪNAS AUŠROTAS

1971 m. Donas Siegelis ir Clintas Eastwoodas už savo uždirbtus pinigus sukūrė labai keistą filmą *Suviliotosios* (angl. *The Beguiled*), žanrinio požiūriu tikrą mišrainę – jame susipynė istorinio filmo, gotikinio siaubo filmo ir perversiško seksualumo persunktos melodramos elementai. Atidžiai pasižiūrėjus, tai buvo vyriškai negrabus bandymas apmąstyti Pradžios knygoje užrašytą žmogaus būklės po nuopuolio diagnozę, tiksliau – įkvėpto autoriaus užrašytą pranašystę, susijusią su moterimi: „O moteriai jis tarė: „Aš padauginsiu tavo skausmus ir neštumą, – skausme gimdysi vaikus, – bet aistringai geisi savo vyro, ir jis bus tavo galva“ (Pr 3, 16).

2017 m. pasirodė Sofios Coppolos režisuotas perdirbinys (lietuviškas filmo pavadinimas *Lemtinga pagunda* nusižiūrėtas nuo rusiško vertimo). Akademizmu atsiduodantis, vadovėlinius klasikinės feminizmo teorijos postulatus vizualizuojantis Coppolos kūrinys kol kas yra silpniausias jos darbas. Ankstesniuose darbuose (*Pasiklydę vertime*, 2003), *Tarp ten ir čia*, 2010) Coppolai labiau rūpėjo *personažas*, ji skirdavo pakankamai laiko veikėjų psichologijai atskleisti. Tai leisdavo patirti žiūrėjimo malonumą ir netrukdydavo daryti teorinių apibendrinimų apie moterišką perspektyvą lyčių santykiuose. Šiame filme turime (vieno) vyro ir (kelių) moterų *archetipus*, simbolines figūras, kurios ekrane egzistuoja tiek, kiek neša režisieriaus joms priskirtą žinią.

Filmo veiksmas vyksta JAV pilietinio karo metais Virdžinijoje. Į mergaičių pensionatą netikėtai patenka sužeistas kareivis (Colinas Farrellas). Jis simbo-

lizuoja vyriškąjį pradą, o septynios pensionato gyventojos – daugiau mažiau skirtingas moteriško prado variacijas. Tai, kad vyras yra šiaurietis, o pensionatas, kuriame gyvena moterys, stovi konfederatų teritorijoje, jau yra apriorinė būsimo lyčių konflikto užuomina.

Tas nuskuręs geismo objektas

Sigmundas Freudas teigė, kad kūnas kaip toks nėra seksualus, bet mūsų žvilgsnis daro jį seksualų. Sužeistas vyras filme tampa moteriško rūpesčio, o vėliau kameros dėka – ir geismo objektu. Coppola šį virsmą inicijuoja be sąmonės gulinčio kareivio apiplovimo aktu, kurio nuogas kūnas įveda žiūrovą į lytinę santykių erdvę. Lyginant su Siegelio versija, tam naudodama kino kamerą Coppola išlaiko sveiką distanciją: moterų susižavėjimas vyru atitinka tiek jų lytinės brandos etapą, tiek jų socialinę patirtį. Iš visų jų tik panelė Marta (Nicole Kidman) – netekėjusi, sužadėtinį karo lauke praradusi pensionato šeimininkė – yra turėjusi reikalų su vyrais, ir – galima manyti – nudegusi pirštus. Būtent ji paprašo iš besitraukiančios konfederatų kariuomenės karių kulku savo tėvo pistoletui, suteikdama žiūrovui nuojautą apie būsimą konfliktą. Gal čia, o ne pietietišrame auklėjime, reikėtų ieškoti ir jos religingumo šaknų. Coppola įdeda į Martos lūpas citatą iš Mato evangelijos („Mano jungas švelnus, mano našta lengva“ (Mt 11, 30)), paprastai skambančią mergeliškojo pašaukimo ir celibatinio gyvenimo kontekste. Filmo erdvėje ji perša mintį apie norą išsivaduoti iš nusivylimą keliančių žemiškos aistros

pančių. Coppola susiaurina personažą: Siegelio filme panelė Marta yra vienintelė, kuri mato kapralą (Eastwoodą) kitaip – ne kaip geismo objektą, bet kaip kristinę figūrą (Kristaus *alter ego*), o naujame filme kitokio žvilgsnio galimybė į vyrą nepaliekama.

Kitoms moterims – senmergei mokytojai Edvinai (Kirsten Dunst), lytinės aistros kamuojamai paauglei Alicijai (Elle Fanning) ir romantinėse mergaitiškosose svajose skendinčiai Emi (Oona Laurence) – susitikimas su kapralu Makburnu yra pirmasis susidūrimas su vyru. Tai vyriško prado vyliaus ir nusivylimo juo laikas. Tiesa, pats geismo objektas – kapralas – yra iš mūšio lauko pabėgusi silpnavalė asmenybė, į kurią dedami moterų lūkesčiai neatitinka realybės, tačiau tai nepaaiškina to, kas įvyksta toliau. Ir čia iškyla klausimas apie filmo siužeto logiką, susijusią su staigiu geismo objekto virsmu į neapykantos objektą. Idėjos arba teorijos apie tikrovę (ideo-logine) prasme tai yra įmanoma, bet psichologine – nelabai.

Potencija ir aktas

Michaelis Tournier knygoje *Girių karalius* vyro ir moters santykį išreiškia aristotelinėmis potencijos ir akto kategorijomis. Tačiau taip jis matuoja orgazminę, t. y. trumpą ir išskirtinę žmogiškąją patirtį, kurios metu, kaip sako nežinomas poetas, dangus apsisiverčia su žeme. Pritaikant tą pačią analogiją vyro ir moters prigimties ir iš jos kylančios būties tikrovei, reiktų sakyti atvirkščiai, t. y. kad moteris yra potencija, o vyras yra aktas, nes juose slypinti ta pati gimties galia pasireiškia specifiskai. Tai yra lyčių skirtingumo pagrindas ir lyčių papildomumo sudedamoji dalis. Moteryje *potencija* pradėti gyvybę pasireiškia per sąmoningą ar nesąmoningą grėžimąsi į vyrą ir šaukimąsi jo (įvadinė filmo scena, kai mergaitė išėina į mišką rinkti grybų, yra archetipinis vyro ieškojimas, išreiškiamas Raudonkepuraitės naratyvu), ir tam žmonės sugalvojo ne vieną terminą (flirtavi-

mas, koketavimas, gundymas). O vyre vidinis stimulus atlikti *aktą*, skirtą tai gyvybei pradėti, pasireiškia per atsaką/veiksma – moters siekimą, kurio tvarką kiekvienoje kultūroje reguliuoja socialinės normos.

Čia prieiname prie esminio filmo dramaturginio konflikto, kuris yra susijęs ir su potencija, ir su aktu. Coppola nešykšti laiko flirtavimo scenoms, tačiau konflikto, susijusio su vyro atsaku į jį, ir to konflikto sukeltų pasekmių ekspliciacija ekrane įvyksta labai greitai. Iš dalies tai savaime suprantama, nes tai moteriškas žvilgsnis į situaciją. Siegelio filme priešingai – negailima laiko aktui (atsakui ir veiksmui, susijusiam su juo) vizualizuoti. Tačiau tokiu būdu Coppola neduoda žiūrovui galimybės atsikvėpti, pačiam įvertinti situacijos ir padiktuoja atsakymą. Režisūrine prasme šioje filmo vietoje ritmas sutankėja ir panašėja jau ne į melodramą, bet į trilerį. Prie pirminio ritmo grįžtama po to, kai pateikiamas sprendinys – iš moteriško pasaulio eliminuoti vyrą. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad ekrane šmėkščioja ir kita – moters pasiaukojimo galimybė, kurią išreiškia Evelyn pastanga nuraminti įskaudintą vyrą per lytinį aktą. Psichologiniu požiūriu neteisingas, tikrovėje – labai paplitęs, feminizmo diskurse nekenčiamas, toks sprendimo būdas filme atlieka tik kontrasto vaidmenį.

Lukštenant filmo konfliktą ne taip akivaizdu yra kita: Coppolos filmo struktūroje flirtas yra legitimus, o vyro atsakas į jį – ne. Ir todėl logiška, kad po to sekanti bausmė yra bausmė vyrui. Tai yra feministinio diskurso paradigma, jei norite, jos monotoniškumas, pasireiškiantis potencijos ir akto atskyrimu juos vertinant. Panašiai kaip vertinant polifoninę muziką būtų vertinamas tik vienas balsas.

Andrejaus Tarkovskio filme *Nostalgija* (1983) rusų poeta Andrejų Gorčakovą (Andrejus Jankovskis) kelionės po Italiją metu lydi ir jo dėmesio siekia italė gidė ir vertėja Eugenija (Domiziana Giordano). Tarp jų įvyksta tokia scena: Andrejus grįžta į savo viešbučio kambarį ir savo lovoje randa Eugeniją.

Iš vyriško žvilgsnio perspektyvos vyksta moters monologas, kurio metu moteris apsinuogina dvasiškai ir fiziškai. Ji klausia: „Ko tu nori? Ar to nori?“, ir laiko rankoje savo krūtį. Andrejaus komentaras, skiriamas žiūrovui, labai trumpas: „Visai išprotėjo“. Vaizduodamas geismo apimtą moterį, Tarkovskis yra žiaurus. Jis puikiai supranta, kad daro inversiją – juk gyvenime tokioje sužadinto geismo būsenoje dažniausiai atsiduria vyrai. Už gyvenimą jis kine baudžia moterį. Kitaip negu Coppolos filme, vyro atsakas tampa legitimu, o gundymas – ne.

Nei šiame, nei kituose savo kūryniuose Tarkovskis nepaliekia vilties moteriai. O Coppola nepaliekia vilties vyrui, nors filmo *Lemtinga pagunda* pradžioje yra galimybė vyrui likti moteriškame pasaulyje. Už lytinio instinkto nesuvaldymą vyras yra nubaudžiamas kojos nupjovimu (metaforiška kastracija), bet tai tik sukelia priešasčių ir pasekmių griūtį, pasibaigiančią galutine ir neatšaukiama bausme vyrui.

Lemtingas trūkumas

Tarkovskis ieškojo išeities iš vyro ir moters santykių karmos rato. Filme *Nostalgija* jis pateikė jam pačiam aktualų situacijos sprendinį, t. y. kūrybinę seksualinio instinkto sublimaciją. Kitame filme – *Aukojimas* – atsiranda ir religinė galimybė, išreiškiamą paštininko Otto raginimu eiti „pas Mariją“. Iš esmės jo pasirinkimas – tai vyro egzodas.

Coppolos filmas, spręsdamas su lyčių konfliktu susijusius klausimus, vizualizuodamas jo užuomazgas, nagrinėdamas jo eigą ir pateikdamas sprendinius, sužetinė logika yra artimas Larso von Triero *Antikristui*. Jis netgi pateikia tą pačią išeitį, tik iš moteriškos perspektyvos. Tai vyro eliminavimas, filme pasibaigiantis simboliniu jo kūno išnešimu už vartų, t. y. už moteriško pasaulio ribų.

Filmo esmė ir prasmė yra ta, kad jis parodo lemtingą feminizmo teorijos klaidą arba trūkumą, dėl kurio jis taip dažnai nuvažiuoja ir nuo tikrovės

bėgių, ir į teorines lankas. Tai prigimtinių nuodėmės charakteristikos nebuvimas arba sąmoningas jos eliminavimas feministiniame diskurse ir iš jo kylančiame tikrovės suvokime. Ši spraga formuoja dvi neteisingas konflikto vertinimo strategijas: apkaltinti arba lytinį polinkį, arba vyrą.

Mylėti, kol skaudės

Mano pažįstama pora, žiūrėdama šį filmą, vos nesusipyko. Iškilio senos santykių žaizdos, užvirė karšta diskusija. Gyvenime, kaip ir filme, vyrui teko trauktis. O atsiplėšiant nuo filmo siužeto ir jo sukulto efekto, dera pastebėti, kad yra normalu, jog kitas žmogus (ir kita lytis) įskaudina, ir ne vieną kartą. Skausmas yra susidūrimo su kitokia prigimtimi dalis, savo ir kito ribotumo patirties vieta. Kaip kažkada sakė viena pora, gyvenime mes išmokstame pereiti nuo „mylėsiu, kol skaudės“ iki „mylėsiu, nepaisant, kad skauda“. Jei meilė praranda nekaltybę, tai būtent ta prasme, kad netenka visų klaidingų su ja susijusių iliuzijų, iš kurių viena labiausiai paplitusių yra idėja apie meilę be skausmo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad pagaviam žiūrovui filmas gali įnešti proto šviesos, kaip pozicionuoti krikščionybės ir feminizmo santykį. Neturėdamas prigimtinių nuodėmės perspektyvos, feminizmas skleidžiasi kaip sekuliarizmo dvasioje išaugęs ir joje besiplėtojantis reiškiny. Jis tiesos apie vyro ir moters santykių sunkį ieško analizuodamas lytinį potraukį ir vyro bei moters prigimties neatitikimus, vyro ir moters santykius apibrėždamas kaip kovą dėl galios, kurioje lytiniam potraukiui atiteko kovos katalizatoriaus ir kovos įrankio vaidmuo.

O tiesa yra labai paprasta. Tai pirmapradžio teisumo ir šventumo trūkumas, prigimtinių nuodėmės, dėl kurios pažeistos natūralios žmogiškos prigimties galios, padarinys, pasireiškiantis polinkiu į nuodėmę, kurį Bažnyčios Tradicija vadina geismingumu (*concupiscentia*) arba perkeltine prasme – nuodėmės židiniu (*fomes peccati*). ❧

Apie skaitytiną šeimos ir tylos istoriją

JŪRATĖ ČERŠKUTĖ

Akvilina Cicėnaitė nėra naujas ar nežinomas vardas lietuvių literatūroje – 2009 m. istorija paaugliams *Viskas apie mano šeimą* debiutavusi rašytoja yra penkių knygų jaunimui autorė, parašiusi ir leidyklos *Alma littera* 2014 m. surengtą jaunimo literatūros konkursą laimėjusį romaną *Niujorko respublika*, daug kam netikėtai įtrauktą ir į kūrybiškiausių 2015 metų knygų dvyliktuką. 2017 m. Cicėnaitė nutarė įžengti ir į suaugusiųjų skaitytojų erdvę su pirmuoju jiems skirtu romanu *Tylos istorija*.

Kaip tik apie jį galvojant ir ryškėja minėtas autorės nežinomumo aspektas: ar gali būti, kad tik jaunimo literatūros skaitytojams (at)pažįstama rašytoja, gyvenanti Sidnėjuje ir tarsi natūraliai esanti atokiame santykiuje su lietuvių literatūros lauku, yra nežinoma ir nepastebima suaugusiųjų lygoje? Taip klausiu konstatuodama faktą, kad praėjus geram pusmečiui nuo *Tylos istorijos* pasirodymo, romanas vis dar nematomas, gaubiamas vertinimų – tiek kritikų, tiek skaitytojų – tylos, ir tai atrodo tiek keista, kiek ir neteisinga, nes tekstas, mąstant apie jį paskutiniųjų, šiemet pasirodžiusių, lietuvių autorių, ypač moterų, parašytų romanų kontekste, regisi vienas įdomesnių, nuoseklias ir pagauliai pasakojančių savą istoriją, kaip reta epinę. Trumpai

tariant, Cicėnaitė parašė gerą lietuvišką moterų sagą, atveriančią praėjusio šimtmečio istorinius ir politinius fonus, daugiabalsius moterų buvimus, kupinus paslapties ir liepsnojimų, kuriuos gesina neaprėpiamos ir nepertraukiamos tylos.

Romanas pasakoja apie Elžbietą, Veroniką, Teresą ir Niką – keturias vienos šeimos moterų kartas ir jų likimus, kuriuos rėmina visas XX a. – nuo vyriausios veikėjos Elžbietos gimimo 1900 m. iki pirmąją 2000 m. naktį gimusios jos proanūkės Nikos dukters Aurelijos. Šimtas metų, kuriuos lydi didžioji Elžbietos paslaptis, žodžiais „Kocham Aurelian“ išraižyta visą gyvenimą slėptame laikrodo ir nuolat persmelkianti tekstą atgailaujančiu „aš dėl visko kalta, tik aš, galvojo ji. Aš užtraukiau mums negandą“ (p. 108). Kartu tai ir visas amžius su trimis šeimos moterų bandymais įgyvendinti moters laimę įamžinantį ir Elžbietos paslaptį išrišantį sakinį: „*Niech to będze Aurelia*“. Taip turėjo vadintis stebuklingoji Elžbietos dukra, paskui josios dukra, bet galiausiai taip pavadinta, tarsi atstatant istorinę šeimos teisybę ir pusiausvyrą, naują šeimos šimtmetį ir tūkstantmetį pradėjusi jauniausios veikėjos Nikos dukra.

Skaityti romaną nuo pirmųjų sakinių įtraukia kinematografiškas ir mozaikiškas vaizdinių dėstymas, primenantis lėtai, veik tapybiškais kadrais prieš akis slenkantį filmą. Tokią kino asociaciją generuoja ir istorijos dėliojimas – trijų dalių romanas montuojamas trinare veikėjų gyvenimo epizodų seka: Elžbietos – Teresos – Nikos, kuriuos lydi ir atitinkamos vietovės: mistinis Elžbietos, Veronikos ir Teresos kaimas Sniegai ir, žinoma, miestas – Vilnius. Visi šie, iš pirmo žvilgsnio tarsi autonomiški epizodai, pasakojami trečiuoju asmeniu, kurį romanui persivertus į antrą pusę pertraukia svarbiausios meilės istorijos dalyvių – Elžbietos ir Aureliano monologai, įveikiantys nutylėtą, išmylėtą, išluktą ir iškentėtą įvykių tylą. Romano struktūra – ir polifoninė (trys skirtingi balsai), ir žiedinė (pasakojimą suskildina Elžbietos monologai) – gerai ir kruopščiai apgalvota, ir tai yra viena didžiausių šio romano stiprybių. Apgyvendindama epinio pasakojimo erdves Cicėnaitė nepameta pasakojimo siūlų ir niekur jų painiai nesuraizgo, subtiliai išlaikydama giminiškus pasikartojimus, šeimos paveldėjimus, pereinančius į antrąją kartą: Elžbieta augina savo anūkę Teresą, paskui josios dukrą Veroniką, paveldėjusią ne tik savosios močiutės, Teresos mamos vardą, išpūdingus plaukus, bet ir išskirtines akis – vieną žalią, kitą rudą, prosenelei primenančias jos didžiąją nuodėmę ir didžiąją laimę.

Svarbiausias romano balsas – amžių sandūroje gimusi Elžbieta Józefa Krakowska yra šeimos moterų

Akvilina Cicėnaitė,
TYLOS ISTORIJA: Romanas,
Vilnius: Alma littera, 2017,
278 p., 2500 egz.

Dailininkė Kristina Karklė

linijos lėmėja ir pramotė. Jai vienintelei iš visų moterų romane leidžiama autentiškai prabilti, tad Elžbietos vidiniai monologai, išskirti net šriftu, terpiasi į pasakojimą, pildydami jį pačiu svarbiausiu – asmeninės laimės, didžiausios meilės, atgailos, nuodėmės ir kaltės – matmeniu. Jis, nors ir lieka neišsakytas Teresai ir Veronikai, skirtingais rakursais kartojasi jų gyvenimuose. „Rašant man labiausiai rūpėjo atsikartojimai – dėsniumai, sutapimai, panašūs motyvai, pasirodantys skirtinguose moterų kartose. Galvojau apie tai, ką perimame, ko išmokstame, kas įbrukta, su kuo gimstame“, – viename iš labai retų interviu apie šį romaną sako jo autorė („Akvilina Cicėnaitė: Pastanga perplėsti tylą“, kalbina Sandra Bernotaitė, in: <http://pasauliolietuvis.lt/akvilina-cicenaite-pastanga-perplesti-tyla>). Atsikartojimo motyvas knygoje svarbus ne tik kaip tas giminės ir genų siūlas, suveriantis vienos šeimos moterų trajektorijas, bet ir kaip XX a. naujai suaktualėjęs ir kitas formas įgavęs atminties paveldimumo klausimas, įsirašantis į svarbiausią romano metaforą ir vaizdinį – tylą. (Iškalbus 1991 m. sausio 13-osios epizodas, kai Nika, parėjusi po budėjimo prie Parlamento, suriko motinai Teresai: „Kodėl man nieko nesakei? Kodėl nieko nepasakojai? [...] Viskas visada buvo melas, ar ne? [...] Jūs tik tylėjote. Tylėti mokate geriausiai!“ (p. 106–108).)

Raktas į romano supratimą ir teminį lauką – trinaris romano epigrafas: „Tyla – tikras draugas, kuris niekada neišduoda“ (Konfucijus); „Mano tylą manęs neapsaugojo. Tavo tylą neapsaugos tavęs“ (Audre Lorde); „Tyla yra tikrasis nusikaltimas žmonijai“. Juo atrakinamos visos romano tylos ir jų sampratos: tylą kaip meilės ir gyvenimo kalbą (Elžbieta ir Aurelianas), tylą kaip mirties rašmenys (Veronika ir Augustinas, Teresa), tylą kaip bandymas apsaugoti ir užmiršti (Elžbieta), it skraistė, kuria pridengiamos XX a. istorijos bedugnės ir nusikaltimai žmonijai (itin subtilus ir suasmenintas Holokausto punktyras, Veronikos mylimojo Augustino paveikslas), protestas prieš žiaurios gyvenimo smūgius (mylimąjį praradusi ir visam laikui nutilusi Veronika), galiausiai moteriškoji tylą kaip šaltasis ginklas prieš vyrus, slepiamas kasdienis buitinis vargas ir desperacija, kurią patiria visos romano moterų kartos.

Šiomis skirtingomis tylos metaforomis išskleidžiamos ir svarbiausios romano temos: moters meilė vyrui, savo vaikui, moters gyvenimo prasmės ir laimės paieškos, bandymas išbūti ir išgyventi tau paskirtame laike nepaisant visų aplinkybių, siekis įveikti likimą ir jo nulėmimus. Taip, tai moteriškas romanas, kuriame ryškiausiai skamba visų romano moterų tylos – tokios atskiros, savarankiškos ir autentiškos, virstančios paslaptinomis patirtimis, kurios nuslepamos, nutylimos, kuriomis nesidalinama, nors kaip tik tas pasidalijimas galbūt visas moteris išgelbėtų ir apsaugotų nuo atminties spragų ir tolinančių bedugnių:

Teresa tylėjo. Ji nenorėjo nieko žinoti. Taip stengėsi pamiršti, kad galiausiai pamiršo. Nieko nežinojo apie savo motiną. Nieko nežinojo apie močiutę. Gal netgi nieko nežino apie dukterį. Jų istorija buvo tylos istorija, ir kas liko – tik pamatai, iš kurių nieko nebeišskaitysi. Ir tų pamatų greit nebeliks, kaip nebėra Elžbietos ir Veronikos, kaip kada nors nebeliks ir Teresos, ir Nikos. Gal tylą yra pats geriausias atsakas negailestingai skubančiai istorijai. Gal tylą ir yra geriausia istorija. (p. 262)

Skaitant romaną ne kartą kilo klausimas, o kiek tokių tylių, slepiančių ne tik asmeninio, bet ir istorinio gyvenimo epizodų turi kiekviena, XX a. turbulencijas išgyvenusi šeima? Ką mes tikro ir tikrai žinome apie savo mamas, seneles, proseneles? Kokių aistringų meilių ir praradimo įtrūkių būta tuose gyvenimuose, virtusiuose paliktais daiktais ar tiesiog vardo ir pavardės užrašais ant antkapinio paminklo?

Pasakodama išorines ir vidines veikėjų gyvenimų istorijas, Cicėnaitė grakščiai kuria ir antrąjį planą – istorinį, politinį ir kultūrinį kontekstus, kurie romane skleidžiasi tarsi punktyriškai – neprikišamai, nedidaktiškai, bet nužymėti reikšmingiausių epizodų – karų, Holokausto, sovietinės okupacijos – ir, svarbiausia, natūraliai, taip, kaip istorija ir dalyvauja kasdieniame žmogaus gyvenime. Ryškiausiai tai matyti Teresos gyvenimo linijoje, kurioje toks skaudžiai taupus ir be galo atpažįstamas sovietinio gyvenimo stingulys, beviltiškumas, niveliuojantis visų gyvenimus į vieną aiškiai atpažįstamą modelį, besiplėtojantį tokiose pačiose scenografijose su tais pačiais daiktais:

Per Naujuosius su vyru pasikviesdavo kitą šeimą į svečius. Kaip ir kitos mažų vaikų turinčios šeimos pusbalsiu šnekučiuodavosi, kilnodavo stikliukus, laukdavo per televizorių pasigirsiančios naujametės generalinio sekretoriaus kalbos. Ant stalo būdavo ir silkės, ir žalių žirnelių, ir mandarinų. Laikrodis skaičiuodavo sekundes, po iškilmingos akimirkos tylos suskambėdavo kremliaus kurantai. Vyrų iššaudavo „Sovetskoje šampanskoje“ tiesiai į lubas, o moterų klyktelėdavo, kaip ir visos kitos moterų tą akimirka toje Respublikoje, penkiolikojekitų Respublikų. (p. 138)

Skaudžiausiai istorinis kontekstas įlūžta Elžbietos monologuose „Malda Veronikai“ ir „Tylos istorija“, atverdama tą Mandelštam įvardytą tylos kaip nusikaltimo žmonijai, kaip užsimerkimo istorinės tiesos akivaizdoje aspektą, Elžbietos ir Veronikos gyvenamo Antrojo pasaulinio karo realybę:

Jei tik tą naktį būčiau bėgusi į Augustino namus, jei tik būčiau juos prižadinusi. Užvilksiu marškinius,

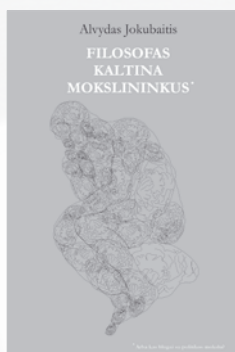
apdangščiusi antklodėmis, patvoriais parsivedusi į savo namus. Suslėpusi rūsy, nuleidusi dangtį ir dar užklojusi kilimaičiu. Jei tik būčiau juos paslėpusi, jie niekada nebūtų jų išsivedę. Jei tik būčiau juos paslėpusi, jų nebūtų išsivedę, būčiau padėjusi, išslapsčiusi, būčiau kraujo nesuteptomis rankomis. Bet jie atėjo ir išsivedė, išsitempė už plaukų, rėkė Augustino motina, juos sušaudė čia pat, prie namų, ne miške, jie nėjo į getą, tad sušaudė vietoje, jo motina, jo tėva, dvi seseris ir Augustiną, o mes visi tylėjome užsivėrę langines. Mes žinojome ir tylėjome. (p. 181)

Romane neretai suskambantis „mes“ – tai dažniausiai Elžbieta ir jos meilė vienintelei dukrai Veronikai, pačiai stipriausiai istorijos ašiai, tikrajai *tylos istorijai* ir tankiausiai visas veikėjas jungiančiam istorijos pamušalui. Tai „mes“, kuriame vyrai vargiai veikia ar turi jėgos ką nors paveikti, galiausiai, jie išeina, o romano moterys lieka. Galvojant apie romano laiką, norisi sakyti, kad jis ir apie visą (lietuviškąją) moterų vaidmenų šimtmetį. Apie jų pareigas ir laisves, apie mėlyną Elžbietos suknelę ir raudonus Teresos batelius, simbolizuojančius ir slepiančius slaptas, taigi tylias, visada tokiomis buvusias moterų ir jų svajonių istorijas. (Svarbu pastebėti, kad vyro ir moters santykių tyla kaip paklusnumas ir nuolankumas Cicėnaitės romane pasirodo tik labai retais kartais, kaip sudėtinė tylos kaip vidinės laisvės, orumo ir užsispyrimo dalis.)

Kalbėdama apie romano rašymą Cicėnaitė prisipažino, kad „rašyti apie dvidešimtojo amžiaus pabaigą buvo paprasčiau, o amžiaus pradžia ir viduriui reikėjo pasitelkti spaudos leidinius, dienoraščius, laiškus, atsiversiti mažoje Sidnėjaus lietuvių bibliotekoje tikriausiai retai vartomas istorines knygas“. Galbūt čia ir slypi viena iš knygos silpnųjų – XX a. pabaigos aprašai, kuriems

nerieikėjo išsamaus tyrimo, atrodo kažkokie netikę, prietempti, išstinkantys skaitytoją tokiais beviltiškais sakiniais: „Neseniai jie persikraustė į erdvę butą senamiesčio pakraštyje. Nika vaikštinėjo po parduotuves ieškodama prie žvakių derančių pagalvėlių. Juk tai turėjo būti ir jos namai, jos ir kūdikio“ (p. 268). Būtent tokie aprašai tarsi griaua *Tylos istorijos* kaip istorinio romano suvokimo perspektyvą, tarsi nužemindami viską iki tiesiog meilės istorijos, kuri romane yra, ir net ne viena. Kita vertus, galvodama apie šį Cicėnaitės romaną nesugebu išvengti airių rašytojo Paulo Lyncho minties, kad istorinė literatūra yra ne kas kita kaip tik šiuolaikinė literatūra (Paul Lynch, „There’s no such things as historical fiction“, in: <http://lithub.com/theres-no-such-thing-as-historical-fiction>), tad teisingiausia ir būtų sakyti, atidėjus šonan žanrinius reikalus, kad pirmausia tai šiuolaikinės lietuvių literatūros romanas.

Tylos istorija įtraukia, nes autorės kalba – pagauli, empatiška, jautri ir šilta. Skaitant itin justai jos meilė kalbai ir santykis su ja, kuri daugelis užsienyje gyvenančių rašytojų apibrėžia taip: lietuvių kalba yra mano namai. Žinoma, romane esama vietų, kurios, kalbine prasme irgi, atrodo perspaustos ir gali erzinti savo sentimentalumu ar menamu dvasingumu (jo sumažinimui pritrūko griežtos redaktorės, o ir pačios autorės akies). Kita vertus, tai gražiai jautrus ir jausmingas pasakojimas, įkvėptas tikrų herojų, kurioms knyga Cicėnaitė ir skiria: prosenelei, močiutei, mamai, seserims. Galbūt čia ir glūdi šio tikrai gero ir vykusio lietuviško bandymo konstruoti vienos šeimos šimtmečio sagą paslaptis: romane esama tikros nostalgijos ir to, ką skaudžiai atpažįsti, nesumeluotų detalių iš praėjusio laiko ir autentiškų laikysenų, būdingų skirtingoms, mūsų senelių ir mamų, kartoms. ❏

Alvydas Jokubaitis

FILOSOFAS KALTINA MOKSLININKUS

Arba kas blogai su politikos mokslu?

Filosofas kaltina mokslininkus, arba Kas blogai su politikos mokslu? yra šviežias, aktualus ir provokuojantis žvilgsnis į gamtos mokslo kuriamą pasaulėžiūrą, kuri ekspansyviai veržiasi į kitas žmogiško patyrimo sritis. Autorius užsimoja atskleisti moderniojo politikos mokslo pamatuose glūdinčią filosofiją, įvardydamas jos prielaidas ir išryškindamas svarbiausius požymius. Tai fundamentalus ir gyvas polemiskas svarstymas: Argi politikos mokslas yra neutralus pažinimo įrankis? Kaip šis mokslas keičia kasdienį politikos suvokimą? Kokią politikos sampratą jis siūlo? Savąja politikos mokslo kritika Jokubaitis siūlo novatorišką žvilgsnį į žmogaus mokslų prigimtį, esmę ir paskirties klausimus.

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

Vietoj terapijos

MANTAS TAMOŠAITIS

Ko vertas eilėraštis, nesukuriantis stebuklo?

Julia Hartwig

Visai kita proga Julios Hartwig iškeltas klausimas pade- da ieškant rakto į debiutinį Linos Buividavičiūtės poezi- jos rinkinį. Knygos ašis – liga ir jos terapija. Kraštutinės psichologinės būsenos, vaikystės patirtys perpinamos kultūros ženklais, suteikiančiais atramas, leidžiančias apibendrinti patirtį. Stebuklo nėra, veik nėra ilgesio, romantizavimo, atvirai išsakomos trauminės patirtys. Subjektas, atliepdamas knygos pavadinimą, lyg įkaitas prisirišęs prie pagrobėjo – ligos, praeities – kalba neslėp- damas terapinės tekstų prigimties. Bet kyla klausimas – ar šis atvejis skiriasi nuo gausybės kitų „terapinių“ po- ezijos knygų?

Atradimo džiaugsmas skaitant vis dėlto aplanko. Ne vien dėl laisvos ir savitos leksikos (*širdasopis*, *šiu- rpe- lės*, *mėsėjimas* ir kt.). Recenzijos autorius, išvydęs kny- gos pavadinime žodį „sindromas“, nusigando ir atvertė ją nenoriai, pamanęs, kad prieš jį – dar vienas „varg- šaujančios“ poezijos rinkinys, kur bus užsiimama eks- hibicionizmu, rodoma, kokie dramatiški ir neva unika- lūs yra subjekto išgyvenimai. Elžbieta Banytė taikliai pastebėjo („Kai prarysi mėnulį“, in: *Metai*, 2015, Nr. 1, p. 143), kad žodis „šokiruoti“ *www* epochoje liko bepras- miu literatūrologiniu parazitais. Eilėse jaučiama pagun- da atvirumu laužyti tabu, bet viskas tuo nesibaigia.

Baimės, neišsipildę troškimai, socialinės traumos ir kraštutinumai pateikiami ne kaip savaiminiai ekspon- natų, bet – paradoksalu – kaip *normalūs* žmonių gimini- nę lydintys dalykai: „Išbūsime. Išplauksime. Ir viskas

Lina Buividavičiūtė,
HELSINKIO SINDROMAS:
Eilėraščiai,
Kaunas: Kauko laiptai,
2017, 138 p., 300 egz.

Dailininkė Inga Paliokaitė-Zamulskienė

bus, kaip būna ir kaip buvo – / sopės taip pat, užkvips grumstais, šešiom pėdom į žemę. / Taip pat užaugsim, dauginsimės, irsim, taip pat dūduosim Pano šiu- rpeles“ („Nojus ir Ko“, p. 100). Pats subjekto traumų ekspona- vimas vietomis panašėja į „ypatingo kūrėjo-atstumtojo“ mito kartojimą. Kad ir eilėraštyje „Vaikystė“: „Naktim aš šluostydavau myžalus nuo grindų, nes / Jis nepa- taiko į reikiama skylę, naktim aš saugodavau / duris, nes Jis nepataiko į reikiama skylę [...]“ (p. 39). Tačiau jau pirmosiomis eilutėmis apsidrausta: „Vaikystė kaip vaikystė. Visų kaip visų“. O teksto pabaigoje tarsi suf- lerojama, kad demonai lydi pačiais įvairiausiai pavi- dalais ir visada tebetyko: „[...] krūpčiodavau / negalėjus išsapnuot viso sapno, nes vidunakčiais / *Baubas ateina tavęs / Fredis ateina tavęs / Voldemortas ateina tavęs / Jo nėra jau, bet vis dar skaitau ir keliauju, nes aš, Lina, plėšiko dukte*“ (p. 39). Nepaisant to, kad subjektas aiškiai įvardija savašias neurozes, suvokia troškimų neadekvatumą (pavyzdžiui, „Negauti Nobelio“, p. 44), su- pranta psichoanalizės principus, gali tik konstatuoti. Pirma – kad traumos, troškimai ir kiti demonai lydi žmones nuo amžių pradžios; antra – kad nėra kito ke- lio, tik „būti, kaip būnasi“ – ši frazė tapusi pirmojo kny- gos teksto pavadinimu ir atsikartoja kituose.

Deromantizuojamos ne tik vadinamosios „ribinės“ pa- tirtys (nuo to jos netampa mažiau tragiškos), bet ir kūrė- jas bei poezija. Ironizuojamas bohemiškas kraujo, aukos, alkoholio kepenų ir t. t. fetišizavimas lyg žvaigždžių poeto antpečiuose („Veiksnūs poetai“, p. 63); pašiepiamas poetinių madų vaikymasis – „atleista etatinių vel- tėdžių poetų armija, / renkasi savo butelaičius, suktinių nuosukas – / postmoderniam pasaulyje madingi išpro- tauti eilėraščiai. / Tai mano pirmasis“ („Išprotautas eilė- raštis“, p. 64). Apskritai, nors tekstuose žodžiai byra lyg paklaikusios pupos – kartais skaitytojas išties pasijunta lyg uždarytas su nenustojančia pliurpti baisybes kolege – autorefleksijos tekstuose ir pačiame rinkinyje netrūks- ta – tekstai referuoja vienas į kitą, atsikartoja įvaizdžiai.

Gebėjimas solidžiai pažvelgti į gyvenimo tragedijas iš distancijos, su autoironija, yra žavi retenybė „terapi- nės“ poezijos kontekste. Bet sugrįžkime prie Hartwig iškelto klausimo. Ko verti tekstai, kuriuose stebuklo – nė kvapo? Buividavičiūtė pateikia savo atsakymą: „Poe- zija dar ir kaip byloja, / seka gyvenimą, mitus, pasakas, sakmes, būtį sau ir būtį savaime – / visas įmanomas tikroves – / poezija pasakoja“ („Metapoezija II“, p. 68). Negalėtume pasakyti, kad Aristotelio priesako eiliuoti apie tai, kas „galėtų įvykti“, nesilaikoma. Bet antikinė saiko dorybė apleista – ieškant autentiškų tekstų ten- ka kuistis tarp beveik šimto. Ir, deja, ne visos neurozės gražios, ne visos šaunios mintys yra šaunūs eilėraščiai. Bjauroka, liūdnoka, niūroka poezija. Bet, kaip teigia vienas naujesnių tautos posakių, – *yra, kam patinka*, o gal ką ir paguodžia. ☞

Rašymas už ribų

RAMUTĖ DRAGENYTĖ

Paukštė, pavasarį parskrendanti iš šiltųjų kraštų, o rudenį vėl ten patraukianti, – toks yra Lidijos Šimkutės fizinis laikas, matuojantis Australijos ir Lietuvos žemynus, laiką nuo Poezijos pavasario iki Poetinio Druskininkų rudens. Šiai senosios pokario emigrantų kartos poetei, iš Lietuvos emigravusiai 1944 m., šiemet sukako 75-eri.

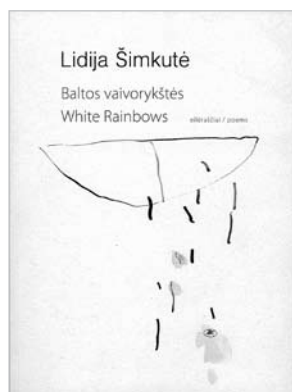
Lidija Šimkutė yra unikalus mūsų literatūroje atvejis, nes autorė iškart kuria dviem – lietuvių ir anglų – kalbomis. Juozas Algimantas Krikštopaitis yra pastebėjęs, kad Šimkutės poezija prabyla kaip „harmoninga dviejų kultūrų poetinės kalbos substancija“ (Juozas Algimantas Krikštopaitis, *Iškilių asmenybių gyvenimo tiesa*, Vilnius: MELC, 2016, p. 67) ir kad poetė nejučia jokios gimtosios kalbos stigmatos, su kuria teko susidurti ne vienam išeiviui, nuo ankstyvos vaikystės gyvenusiam ne Lietuvoje (poetė su tėvais iš Lietuvos emigravo būdama vos dvejų metų).

Pirmasis Šimkutės rinkinys išėjo 1978 m. (*Antrasis ilgesys*), parašytas lietuvių kalba. Iš viso vien tik lietuvių kalba buvo išleistos trys knygos, o nuo 1999 m. autorė nuosekliai pradėjo leisti dvikalbius, lietuvių ir anglų kalbomis, rinkinius. Naujausia poetės knyga *Baltos vaivorykštės / White Rainbows* (2016) yra jau penktasis toks rinkinys. Be viso to, Šimkutė dar yra išleidusi rinktines vokiečių, lenkų, japonų kalbomis. Dvikalbių rinkinių tekstai įdomūs tuo, kad tai nėra vertimai, kuriuos interpretuoja vertėjas. Eilėraščius anglų kalba reiktų laikyti kaip originalus, parašytus pačios autorės. Tekstų dvikalbiškumas galėtų būti atskira

jos poezijos tyrimų sritis, nes abiem kalbomis parašyti eilėraščiai koreliuoja ir kaip atskiri kūriniai. Autorė kiekvienu atveju ieško ne tik tikslingo reikšminio atitikmens, bet ir kūrybiško darnaus skambesio. Beje, pristatydamą savo poeziją Šimkutė dažnai eilėraščius skaito abiem kalbomis.

Paradoksalu, tačiau poezijos dvikalbiškumas sukelia ir tam tikros sumaišties, ypač kai reikia apibrėžti, kokia yra Šimkutės, kaip autorės, tautinė tapatybė, be kurios mes negalime (nesugebame) autoriui rasti vietos nacionalinės literatūros lentynoje. Tekstai, parašyti dviem kalbomis, anot Johno Davido Pizerio, apskritai nebepriklauso nacionalinei literatūrai, t. y. negali būti įtraukti į nacionalinę literatūros kanoną. Toks rašymas, anot Azade Seyhan, laikomas „rašymu už tautos ribų“ (*writing outside the nation*). Galbūt dėl tos priežasties lietuvių literatūros kontekste Šimkutė atrodo kaip autsaiderė – nors ryški ir matoma, bet vis nepatenkanti į vyraujančių lietuvių literatūros kanoną, kurį apibrėžia, pavyzdžiui, patekimas į geriausių knygų dvyliktukus ar penketukus, literatūrinės premijos, kurių Lietuvoje tikrai netrūksta, įtraukimas į mokyklinius vadovėlius ir kiti instituciniai dalykai. Šimkutės neįsivietinimas žymi jos kosmopolitiškumą, o jos kūrybos atmetimas, t. y. buvimas už minėto „kanono“ ribų, – tautinį provincializmą. Čia reiktų paminėti, kad pagal Šimkutės eilėraščių ciklą „White Shadows“ („Balti šešėliai“) sukurta muzikinė kompozicija skambėjo netgi garsiuosiuose Sidnėjaus operos rūmuose (2015, kompozitorė Margery Smith), tačiau atgarsio Lietuvoje nesulaukė.

Buvimas tarp – tarp dviejų kultūrų, ir netgi tarp dviejų žemynų – liudija neįsivietinusio asmens būseną, kurią teoriškai būtų galima apibūdinti hibridiškumu arba anglišku terminu *in-betweenness*, simboliškai vadinama trečiąja erdve, kurioje steigiami kultūriniai ar tarpkultūriniai ženklai, saugantys kolektyvinę atmintį. Kaip teigia *Baltos vaivorykštės* įžangos žodyje pristatanti grynakraujė australų poetė Jana Owen, Šimkutės kūryba gerokai skiriasi nuo bet kurios Australijos poetų mokyklos, tačiau priduria, kad yra „įtikinamai šiuolaikiška“ (p. 6). Žvelgdami į lietuvių literatūros kontekstą sakytume, kad Šimkutės poezija nepritampa ir prie dabartinių lietuviškų poetinių mokyklų. Tarkime, šiuolaikinei moterų poezijai, kaip ir apskritai visai poezijai, būdingas socialinis realizmas: polinkis į naratyvinį dėstymą, vadinamųjų moteriškų autentiškų patirčių atvertis, intelektualinis ir asmenybinis autobiografiškumas, dienoraštiškumas – intymioji išpažintinė lyrika (ar veikia prozinė poezija). Dar prieš 10 metų Elena Baliutyte apibrėždama šiuolaikinės poezijos sampratą pastebėjo, kad lietuvių poezija yra itin autobiografiška (Elena Baliutyte, „Žanrai postmodernizmo akivaizdoje: esė ir šiuolaikinis eilėraštis“, in: *Acta litteraria comparativa*, 2006, t. 1, p. 191–202), o autoriai są-

Lidija Šimkutė,
BALTOS VAIVORYKŠTĖS /
WHITE RAINBOWS:
Eilėraščiai / Poems,
Vilnius: Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla,
2016, 160 p., 400 egz.

Dizainerė Dalia Kavaliūnaitė

moningai kuria savo atvaizdą poezijoje. Pagal santykį su savimi, Baliutytė išskyrė kelis šiuolaikinio eilėraščio tipus: žaismingai narciziškas, neutraliai refleksyvus ir ironiškas. Šiuos tipus šiandien gerokai praplečiant ir papildant galima teigti, kad Šimkutės eilėrašties prie jų vargiai pritampa, nes jos tekstų subjektyvusis aš sublimuojamas į gryniosios poezijos konstrukta ir veikia kaip tam tikras simbolis. Tokį simbolinį kalbėjimą linkstama apibūdinti kaip „tuštumos švytėjimą“ (Regimantas Tamošaitis), o eilėraščius įvardyti kaip „nepaprasto skaidrumo“ (Johan Michael Coetzee). Šimkutės poetinis psychologizmas, minimalizmas ir Rytų poezijai būdingas dėmesys žodžiui ją priartina prie šios pakraipos poetinio konteksto. Tačiau jos poezijai nebūdingas sąmojis (kaip, tarkime, Donaldo Kajoko ir daugelio kitų lietuvių autorių kūrybai), Šimkutė ištikima lėtajam skaitymui, grynajai poetinei tradicijai – metaforos ir filosofinės (iš)minties refleksijai, kai paliekama vietos susikaupti pačiam skaitytojui:

[EINI

netikėtai
pro duris

tavo mostai
kvepia rudeniū

mintys paslėptos
išpūstuose sakiniuose (p. 76)

Šimkutė priklauso pokario lietuvių išeivijos literatūrinėms kartoms, kurių kūrybą veikė vadinamoji trauminė arba potrauminė patirtis, tad galima spėti, kad dėl tos priežasties Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę naujų eilėraščių neberašė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Liūnė Sutema, naujų knygų nebeišleidžia ir Eglė Juodvalkė ar Vitalija Bogutaitė-Keblienė. O Šimkutė suklestėjo būtent pastaraisiais dešimtmečiais, dėliodama vis naujus rinkinius. Netgi jos pirmoji knyga *Antrasis ilgesys* (Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1978), nėra praradusi meninės vertės ir aktualumo, o rinkinio pavadinimas apeliuoja ne į nostalgiją „prarastai tėvynei“, bet į metafizinį ilgesį: („Staiga iškyla neperžengiamoji Kinų Siena / Ir ja ateina Antrasis ilgesys“, p. 49). Šimkutę būtų galima lyginti su panašų rašymo braižą turinčia į Vokietiją emigravusia ir iki šiol ten gyvenančia Aldona Gustas, tačiau ši lietuvių kilmės poetė rašo tik vokiečių kalba.

Šimkutės poezijoje vyrauja fundamentalūs (jūra, vandenynas, vėjas, uola, migla, paukščio klyksmas ir pan.) ir kartu moteriški (oda, stirnų akys, žemės gelmės, kriauklės) įvaizdžiai, kurie lengvai pasiduoda mitopoeitinei archetipinei analizei, tad nenuostabu, kad jos poezijos gerbėjai Australijoje ar Japonijoje išvelgia ar-

chajines šaknis ir kalba apie „mįslingą, nesuvokiama, stebėtiną jėgą“ (vertėjas į japonų kalbą Koichi Yaku-shigawa). Beje, Šimkutė kalbėdama apie savo kūrybinį debiutą prisimena, kaip paveikta tėvų pasakojimų apie Lietuvą, pirmuosius savo eilėraščius Australijos žemyne degindavo lyg vaidilutė. Toks ritualizuotas santykis su poezija nevirto patetiška nostalgija prarastai mi(s)tinei tėvynei, bet autentiška betarpiška patirtimi su pasauliu (autorė yra lankiusis pas Mariją Gimbutienę, apskritai mėgsta daug keliauti, domisi pasaulio folklorine muzika).

Visas dvikalbes – parašytas lietuvių ir anglų kalbomis – Šimkutės knygas vienija ne tik tai, kad jos dvikalbės, jas jungia ir autorės dėmesys knygų struktūrai, minimalistiniam apipavidalinimui, dažnai jas lydi to paties dailininko Viačeslavo Jevdokimovo-Karmalitos minimalistinės iliustracijos. Kiekvienas skyrelis pradedamas žymių žmonių epigrafais, bylojančiais filosofines mintis, kurios praplečia ir pačios autorės tekstų reikšmių lauką, ir yra kaip savotiški raktažodžiai, įvedantys į poetinės kalbos refleksijas, jas įrėminantys ir uždarantys. Be viso to, visų minimų knygų kruopščiai sustruktūruotas turinys: nors skyreliai turi savo originalius pavadinimus, juose dažnai užkoduotos keturios stichijos: žemė, oras, ugnis ir vanduo. Naujaujoje knygoje šias stichijas taip pat galime atpažinti: skyrelio „Baltos vaivorykštės“, kaip ir visos knygos pavadinime, jeigu galvotume, kaip susidaro vaivorykštės reiškinys, galime išvelgti visų keturių stichijų sintezę. Kitas skyrelis „Žydinti saulė“ – akivaizdžiai ugnies stichija, trečiasis – „Lietaus spalvos“ – vandens stichija, „Gintarinė žolė“ – žemės. Paskutinis skyrelis „Kryžiažodžiai“ sietusi su oro stichija. Čia prisiminkime graikų lyrikę Sapfo, sakiusią, kad žodžiai, kuriuos tariu, tėra tik oras. Šios nuorodos į stichijas nėra demonstratyvios, tikėtina, išplaukiančios nesąmoningai ir laisvai interpretuojamos.

Paprastai vadinamieji egziliniai kūriniai per dialektinę literatūrinę geografiją saugo daugialypę kultūrinę atmintį, kuri kūrybiškai artikuliuodama kuria gyvenimą tarp prarastosios tėvynės ir naujosios žemės, kuria trečiąją – simbolinę – erdvę. Nors Šimkutės eilėraščiuose vartojami įvaizdžiai dažniausiai yra universalūs, tačiau jie neišvengiamai teikia ir aliuzijas į konkrečios kultūrinės tapatybės lauką. Pavyzdžiui, mums egzotiškos gėlės paminėjimas nurodo į tolimąjį kontinentą (pvz., „MINTYS / įvyniotos figų lapuose“, p. 20) arba gerai pažįstami lietuviški įvaizdžiai (KAŠTONŲ MEDIS / išsprogęs žiedais / kieme / mašto / apie žmonių gyvenimus, p. 22; arba: „saulė žeria / lubinų formos kibirkštis, p. 48), netgi duonos kepalas tampa lietuviškos topografijos vaizdiniu. Tokie įvaizdžiai jei ne laikiškai, tai bent jau erdviškai lokalizuoja lyrinio subjekto(-ės) veikimo plotmę istorinės atminties ženklais.

Konkretūs įvaizdžiai gali teikti nuorodas ir būti kultūrinės tapatybės atspindžiais, tačiau daugeliu atvejų Šimkutės eilėraščiuose nėra apibrėžto nei laiko, nei erdvės. Taip laikas ir erdvė yra mistifikuojama, suteikiant mitologinio laiko bruožų ir paslapties konotaciją. Pavyzdžiui, eilėraščio pradžia: „KADAISE / apleistame name / gyveno žmonės“ (p. 54). Nors toliau šiame eilėraštyje pasakojama, kaip langus dengia pageltę laikraščiai, o aplink kniaukia katės, inkščia šunys ir keikiasi girtuokliai, pasakos naratyvą primenantį pradžia „kadaise gyveno“ erdvę sakralizuoja, laikas „kadaise“ tampa neapibrėžta, tik pasakos erdvėje egzistuojančia substancija, o pagrindiniai veikėjai – šunys, katės, girtuokliai – simboliais, archetipo reikšmę turinčiais vaizdiniais.

Sunku būtų pasakyti, kuo viena Šimkutės knyga skiriasi nuo kitos. Tokiu atveju reiktų kalbėti apie kūrybinę brandą. Žinoma, esama silpnesnių ir stipresnių tekstų, tačiau jų balansas nuteikia vienodam skaitymo ritmui. Naujausios knygos pavadinimas *Baltos vaivorykštės* yra oksimoras. Kaip teigiama vieno skyrelio citatoje, kurios autorius – persų poetas Rumi, „Tai stebuklas, kai spalva atsiranda iš bespalvystės“ (p. 70). Vaivorykštė interpretuojama ir kaip kelias į kitą eg-

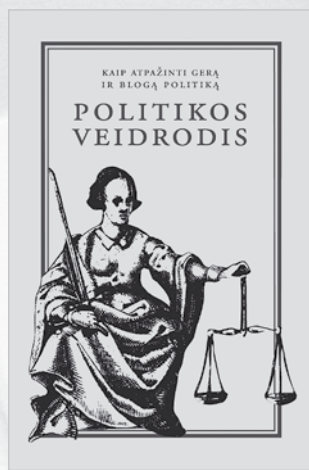
zistencinę erdvę, pavyzdžiui, į sapno erdvę: „atsibundu nuo tavo alsavimo / sapnų baltose vaivorykštėse“ (p. 50). Visai Šimkutės kūrybai būdinga balta spalva, ar tiksliau „bespalvystė“, neutralizuoja pasaulio triukšmą, sutelkia į tuštumą ir tylą. Tokie tekstai skubros žvilgsniu neretai atrodo primityvūs, tačiau kontempliatyvosios poezijos kontekste yra gana įtaigūs, suteikiantys poetinio afekto galimybę, pavyzdžiui, tokią, kurią gali suteikti haiku.

NAKTIES LAGŪNA

su oriom palmėm
išnyra vienišo
mėnulio šviesoje
svaigiai kvepia
rantytam danguj

peteliškės susigūžę
mintyse
nuslenka į sapnus

mano akių gelmėj
žvaigždės mano galvoje
dangaus raktaskylės (p. 122)

POLITIKOS VEIDRODIS

Kaip atpažinti gerą ir blogą politiką

Šioje knygoje skelbiamas 1666 m. tuometinio Rietavo klebono Joakimo Skirmanto išspausdintas *Politikos veidrodis*, kuriame dėstoma katalikiška valstybės racija – teorija, atskleidžianti teisingus ir klaidingus valstybės kūrimo arba griovimo principus. Tai stipriausias antimakiavelistinis tekstas, paskelbtas Abiejų Tautų Respublikoje. Jį palydi istorinis ir politologinis įvadas bei komentarai, padedantys geriau suprasti ir patį XVII a. tekstą, ir jo at(si)radimo aplinkybes.

Machiavellio vardas tapo sukto ir negarbingos politikos sinonimu. Antra vertus, jo vardas siejasi su modernaus politinio mąstymo užgimimu.

Ši kukli knygelė liudija, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje politikai mąstė ir diskutavo europinėmis kategorijomis. Akivaizdu, kad vieniems atrodė, jog „makiavelizmas“ yra tikroji politikos forma, kiti priešinosi šiai minčiai, skelbdami moralios ir orios politikos idealą. Šimtmečiai prabėgo, bet diskusija iš esmės tebėra aktuali. Skaitytojui siūlomas senovinis leidinys yra daugiau negu XVII a. raštijos paminklas. Kai kurie jo argumentai prieš vadinamąją makiavelinę politiką suskamba netikėtai aktualiai ir provokuojamai – ar šiandien politikoje mes galime mąstyti iš krikščioniškos, etiškai įpareigojančios perspektyvos, ar viską turi užgožti dažniausiai savanaudiškas pragmatizmas?

Vytautas Ališauskas

Vokiečiams apie mūsų literatūrą

LAIMANTAS JONUŠYS

Apžvalginė knyga apie pastarojo šimtmečio mūsų literatūrą pradedama sudarytojo Lauryno Katkaus įžanginiu straipsniu, ir pirmoje pastraipoje jis cituoja Czesławo Miłoszo teiginį, kad lietuvių tauta atgimė iš filologijos. Kiek kalba svarbi lietuvių tapatybei, XXI a. girdisi visokių nuomonių, ir esama skirtingų požiūrių, na, bet knygai, pristatančiai lietuvių literatūrą, tai juk visiškai tinka. O gal ir ne visai, nes vienas skyrius skirtas „daugiakalbei“ Lietuvos literatūrai.

Įžangoje apytikriai nusakomi ir tautinio charakterio bruožai (juk literatūroje jie neišvengiamai atsispindi). Su šia slidoka tema autorius, manau, elgiasi subtiliai, niuansuotai, vengdamas kategoriškumo. Šalia polinkio į melancholiją esama ir visai kitokio bruožo – barokinio teatrališkumo: „ne veltui lietuviai vadinami Baltijos italais“ (p. 18). Matyt, galėtume teigti, kad su italais šiek tiek sieja ir dar viena ypatybė – stiprūs giminės, draugų būrio, gal ir „klano“ ryšiai. Nors šiuolaikiniuose miestuose ši savybė silpsta, bet iš dalies tebėra būdinga: Katkus čia deramai pamini, kad Laimos Muktupavelos romane *Pievagrybių testamentas* naujieji latvių emigrantai Airijoje pastebėjo, jog lietuviai kolektyviškesni; o ir šiaip aišku, kad latviai, nemažai sugėrę vokiškojo protestantizmo dvasios, labiau linkę į individualizmą negu mes.

100 JAHRE LITAUISCHER LITERATUR: EIN CRASHKURS, Übersetzung aus dem Litauischen Laurynas Katkus, Übersetzung aus dem Litauischen Saskia Drude ir Jürgen Buch, Vilnius: Lithuanian Culture Institute, 2017, 137 p., 2000 egz.

Dizainerės Indrė Klimaitė ir Laura Klimaitė

Paskutiniame straipsnio poskyryje – apie dabartį – socialinė Lietuvos padėtis nupiešta juodomis spalvomis, – vargu ar galima priekaištauti, kad neteisingai, tik gal šiek tiek vienpusiškai akcentuotas neoliberalizmo siautėjimas, be įvairesnių niuansų, būdingų ankstesnėms straipsnio dalims. Juolab kad čia minimi pasigirstantys raginimai rašytojams prisitaikyti prie rinkos ekonomikos iki šiol neturėjo didelio poveikio ir pramoginė literatūra nėra išsiviešpatavusi. Tai teigiamas dalykas, kaip ir dar viena Katkaus paprastai ir taikliai pastebėta teigiamybė: „Politinė literatūra nesuklestėjo – ir tai gerai, nes viena iš sovietmečio pamokų buvo ta, kad toks užmojis galiausiai teturi menką įtaką viusomenei, bet literatūros kokybę gali paveikti neigiamai“ (p. 24–25). Užtat literatūroje suklestėjo, pasak Katkaus, komizmas ir humoras, nors turbūt tiksliau būtų akcentuoti humorą ir ironiją, nes tikrojo komizmo, be Herkaus Kunčiaus, nedaug teturime.

Bendras įspūdis toks, kad Katkus, mokantis užsienio kalbų, turintis platų literatūrinį ir kultūrinį akiratį, vokiečių skaitytojams sugebėjo gyvai ir įdomiai pristatyti literatūrinę Lietuvą su visu reikiamu kontekstu – žinoma, kiek telpa keliolikoje puslapių. Jis taip pat parašė (beje, vokiškai) ir paskutinį knygos skyrių – apie 1990–2016 m. literatūrą.

Rita Tūtlytė dalykiškai pristato 1918–1945 m. literatūrą. Čia pateikti pripažinti autoriai, ir dėl atrankos priekaištauti, regis, nėra ko. Apibūdinimai taiklūs, pavyzdžiui, Salomėja Nėris eilėraščiuose „tematizuoja laikinumo (*Vergänglichkeit*) pojūtį ir nuolankų pasitikėjimą grožiu bei gyvenimo tėkme“ (p. 40).

Turint galvoje tikslią auditoriją, pasirinkta teisinga strategija – sieti lietuvių kūrybą su europiniu kontekstu, ypač akcentuojant vokiečiųkalbę erdvę. Tinka ir smulkmenos, pavyzdžiui, tai, kad Balio Sruogos ciklas „Alpėse“ parašytas Vokietijoje.

Žinoma, to meto lietuvių autoriai garsiems Vakarų rašytojams neprilygsta, tad kai kur palyginimai gal kiek pritempti, pavyzdžiui, Jono Aisčio „skausmo per-smelktus“ eilėraščius gretinant su vis dėlto lankstese ir dygesne Georgo Traklio poezija. Juolab kad ten pat minimi „naivieji“ Aisčio eilėraščiai, nors kaip tik čia neturėtume apsigauti, mat vokiečių kalboje būdvardis *naiv* turi ne tik atlaidžiai menkinamąją prasmę, bet ir literatūrologinę, reiškiančią darną su gamta ir tikrove.

Kai kurios pavardės neišvengiamai atsikartoja vėlesniuose skyriuose, nes jų gyvenimas ir kūryba apėmė skirtingus laikotarpius. Todėl turbūt pateisinama, kad Tūtlytė kalba tik apie savo skyriaus tarpsnio Antano Miškinio poeziją, nes pokario metų jo likimas ir kūryba aptarti vėlesniame skyriuje (be to, sveikintina, kad gale yra visų paminėtų lietuvių autorių rodyklė). Bet kadangi sakoma, kad ilgais sovietinio valdymo metais Bernardas Brazdžionis tautos atmintyje išliko kaip

„svarbus nepriklausomos Lietuvos simbolis ir liudinin- kas“ (p. 41), vertėjo paminėti, kad tuos metus jis pragyveno išeivijoje JAV. Teisybės dėlei reikia pridurti, kad šiek tiek Brazdžionio poezijos (beje, ir Alfonso Nykos-Niliūno) Lietuvoje buvo publikuota sovietmečiu.

Keisčiausias (ir, suprantama, trumpiausias) skyrius yra Mindaugo Kvietkausko „Daugiakalbė literatūra tarpukario Lietuvoje“. Keistas todėl, kad visų pirma ši tekstą reikėtų skaityti patiems lietuviams (lietuviškas tekstas skelbtinas internete) – mat lietuvių skaitytojas daugumos čia minimų autorių ne tik nebus skaitęs (vos vienas kitas verstas į lietuvių kalbą), bet ir girdėjęs. Čia kalbama apie Kauno bei Vilniaus žydus ir Vilniaus lenkus, ir tai įdomu pažintine prasme.

Žinoma, gali kilti priskyrimo problema. Pavyzdžiui, kelis kartus paminėtas Abrahamas Sutzkeveris, bet jo kūryba neaptariama (nors straipsnio autorius yra išvertęs į lietuvių kalbą jo knyga), ir tai nekeista – juk Sutzkeveris yra pasaulinio garso figūra, bet pasaulis jo nelaiko lietuvių rašytoju ir netgi nevadina Lietuvos žydų rašytoju. Vis dėlto gerai, kad čia minimas ir jis, ir ne mažiau garsus lenkų rašytojas Tadeusz Konwickis, ir apskritai kad yra šis skyrius: vokiečių publikai siekiama parodyti ne siaurai etninę lietuvių literatūrą, bet ir didesnę kontekstą, pavyzdžiui, atkreipiant dėmesį į rašytojus, savo gyvenimu ir kūryba glaudžiai susijusius su Vilniumi.

Dalia Satkauskytė sovietmečio literatūros skyrių pradeda pateikdama istorinį ir kultūrinį kontekstą, paskui pereina prie pokario partizanų bei tremtinių literatūros ir daug plačiau apžvelgia turtingą pokario išeivijos kūrybą, akcentuodama, kad reikšmingiausių laimėjimų (ypač poezijoje) pasiekta kūrybingai maištaujant prieš išeivijoje vyravusią konservatyvią politinę ir kultūrinę dvasią. Kaip didžiausią vertybę autorė išskiria Antano Škėmos *Baltų drobulę*, kur pasakojama „ne tik apie lietuvių emigranto likimą, bet ir apie XX amžiaus žmogaus, išgyvenusio Antrąjį pasaulinį karą, egzistencinę situaciją“ (p. 77). *Post factum* galime pasidžiaugti, kad per Leipzigo knygų mugę kaip tik šis romanas Vokietijoje sulaukė tokio didelio įvertinimo, kaip iki šiol jokia kita lietuvių autoriaus knyga.

Nors galima manyti, kad šis lietuvių literatūros kursas skirtas ne tiek eiliniams skaitytojams, kiek specialistams (leidėjams, literatūros kritikams), aišku, kad dauguma jų su mūsų literatūra menkai susipažinę, todėl labai svarbu tiksliai apibūdinti pristatomus autorius, o tai nelengva padaryti, kai mintis tenka labai suglausti (kai kuriems autoriams skirta vos penkios eilutės, kitiems kiek daugiau). Lietuvių literatūrologai jau anksčiau įrodė, kad tai puikiai sugeba, pavyzdžiui, knygoje *300 Baltic Writers* (2009). Viena iš jos autorių, Satkauskytė, šioje knygoje taip pat taikliai apibūdina rašytojus. Pavyzdžiui, Antanas A. Jonynas „estetizuo-

tuose, muzikaliuose eilėraščiuose susieja lyriškumą ir ironiją, romantines temas (vienatvę, liūdesį, lietu, vakarą ir kraštovaizdį kaip lyrinio subjekto projekcijas) ir ekspresyvius miesto vaizdus bei šnekamąją kalbą“ (p. 91). O štai Kornelijaus Platelio „poetinė raiška gimta ne iš jausmo, o iš pastangos liudyti pasaulį; jo kalba yra proto ir aistros junginys, jis ieško dabarties ir pasaulio kultūros sandūrų“ (p. 91–92), ir t. t.

Pristatydamas naujausiąjį laikotarpį Katkus apžvelgia socialinę ir kultūrinę padėtį (savo įžanginio straipsnio gaida paminėdamas „turbokapitalizmą“), o kalbėdamas apie literatūrą nevengia aštrių kampų, pavyzdžiui, Tomo Venclovos požiūrio į Justiną Marcinkevičių klausimu. Ir daro išvadą, kad „rašytojų ir intelektualų susisaistymas arba nesusisaistymas su [sovietiniu] režimu nebuvo pakankamai aptartas ir ištirtas. Iki šiol tebėra labai mažai šios temos profesionalių istorinių tyrimų“ (p. 100). Tiesa, reikia pasakyti, kad pastaraisiais metais pasirodė nemenkų studijų apie rašytojų padėtį ir laikyseną sovietmečiu, bet tai akademiniai veikalai, mažai pastebimi platesnės visuomenės. (Vienas iš jų, *Tarp estetikos ir politikos*, paminėtas gale knygos, kur pristatyti visi keturi autoriai, nes Satkauskytė yra jo sudarytoja.) O nukreipdamas žvilgsnį į naujojo laikotarpio literatūrą, autorius reikšmingai pažymi, kad „pastebimai priaugo literatūrinės kūrybos profesionalumo, akiračio ir įvairovės“ (p. 101).

Pereidamas prie konkrečių pavyzdžių Katkus pirmiausia aptaria vyresnės kartos poeziją, ir čia iš devyntų poetų šeši jau buvo Satkauskytės pristatyti anksčiau skyriuje. Apibūdinimai beveik nesikartoja, kalbama apie naujo laikotarpio kūrybą, bet kaip tik čia tų pačių rašytojų keliavimas iš vieno skyriaus į kitą gali atrodyti abejotinas grynai knygos struktūravimo prasme, nes kita galimybė buvo anksčiau skyriuje aptarti visą šių autorių kūrybą, o vėliau tik paminėti, kad nepriklausomybės laikotarpiu reikšmingi buvo (arba tebėra) ir štai šie jau anksčiau pristatyti poetai.

Satkauskytės apibūdinimai subtiliai tikslūs, kiek įmanoma objektyvūs, o Katkus rašo kiek laisviau, kai ką šiek tiek polemiskai, nes juk apskritai naująją literatūrą, dar neregimą iš aiškesnės laiko perspektyvos, sunkiau vertinti. Pavyzdžiui, Ramūnas Kasparavičius čia pristatomas kaip nepakankamai įvertintas rašytojas – tai neišvengiamai subjektyvu, bet bent jau aš šiam teiginiui visiškai pritariu.

Katkaus apžvalgai labai praverčia vokiečių kalbės ir apskritai Europos literatūros išmanymas, galimybė brėžti tarptautines paraleles. Kalbant apie Lietuvoje suklestėjusią eseistiką, kontekste tinkamai paminėtos Sebald'o ir Knausgaard'o pavardės. O toje eseistikoje „išgebėjimo įvaldyti žodį ir vaizdą galima nujausti, kad Kęstutis Navakas ir Eugenijus Ališanka yra lyrikai. Navakas lengvesnis, neatsispiriamai komiškas, bet ir

su polinkiu į melancholiją, kai prisimena neįtikėtinus bohemiško gyvenimo nuotykius. Pasakojime dažniausiai vyrauja laisvos asociacijos arba žodžių žaismas, arba slystama į hofmaniškas haliucinacijas“ (p. 123), ir t. t.

Šiame skyriuje aprėpta plačiai – užgriebtos ir filosofijos, kultūrologijos, istorijos sritys, ir tai pateisinama, nes minimi populiarūs autoriai, o, pavyzdžiui, vienos Arvydo Šliogerio knygos vertimas išleistas Vokietijoje.

Paskutinis poskyris pavadintas „Literatūra ir rinkta“ – „anksčiau tai vadinosi „Literatūra ir valdžia“, – pašmaikštuoja autorius ir teigia, kad, jo nuomone, pop-literatūros padėtis gali „daug ką pasakyti apie tautos literatūros istoriją ir net psichiką“ (p. 128–129). Esą gerai laikosi melodraminė, daugiausia moterims skirta literatūra, o štai su mokslinė fantastika ir detektyvais eina-

si nekaip („galbūt truputį panašiai kaip vokiečiams“).

Populiarių jausmų romanų čia Katkus nemini, bet, be kitų, trumpai aptaria aucores, kurių knygas, kaip pats pripažįsta, tik iš dalies galima vadinti pramoginėmis. Dar buvo galima pridurti, kad čia minimas Jurgos Ivanauskaitės romanas *Ragana ir lietus* buvo gerai perkamas Vokietijoje.

Bet tai buvo seniai, prieš penkiolika metų, Lietuvos pasirodymo Frankfurto knygų mugėje metu. O ši knyga pirmiausia buvo taikoma šių metų Leipcigo knygų mugėi. Asketiškas viršelėlis (be jokio vaizdo) visai atitinka vokiečiakalbėms šalims būdingą polinkį į santūrų knygų dizainą. Tiesa, visą knygos tekstą pateikti neseifiniu šriftu yra kontroversinis sprendimas. Bet svarbiausia – turinys, o jis tikrai geras, ir šis „trumpas kursas“, tikėkimės, dar pravers ir ateityje. ☒

Bernardas Gailius

DŽEIMSAS BONDAS

Mitas ir politika

BERNARDAS GAILIUS – istorikas, publicistas ir politikos apžvalgininkas, puikiai derinantis provokuojančias išvalgas ir skaitytojui prielankų rašymo stilių. Baigęs teisės ir istorijos studijas Vilniaus universitete, Gailius 2006 m. debiutavo kaip autorius išleisdamas knygą *Partizanai tada ir šiandien*. 2008 m. pasirodė antroji jo knyga *Nusikaltimai prie Smetonos*.

Trečioji Gailiaus knyga *Džeimsas Bondas. Mitas ir politika* – tai akademinė studija ir intymi išpažintis tuo pat metu. Joje neatsiejamai susipina autoriaus asmeninė gyvenimo patirtis ir jo originalus istorijos bei politikos apmąstymas. Skverbdamasis gilyn į Bondo mitą, Gailius siekia suprasti ir atskleisti šiuolaikinių vakariečių padėtį juos supančio pasaulio atžvilgiu, galiausiai atsiremdamas į amžiną nepanaikinamo ir nesunaikinamo žmogaus politiškumo problemą.

Ši studija yra mito struktūros rekonstrukcija – žanras gerai žinomas nuo klasikinės antropologijos laikų, tačiau Lietuvoje, tiriant šiuolaikinės kultūros pavidalus, berods, neišmėgintas. Autorius nuosekliai įrodinėja, kad agento Džeimso Bondo mitas yra sekuliaros visuomenės, nepajėgiančios skaidriai mąstyti apie blogį, tačiau vis dar svajojančios apie tokio mąstymo galimybę, dalia.

ARTŪRAS VASILIAUSKAS

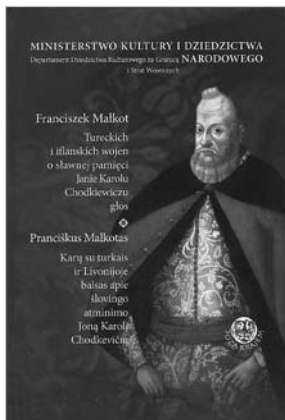
Bernardas Gailius imasi analizuoti Bondiadą kaip savitą šiuolaikinės populiariosios kultūros fenomeną. Knygoje paliečiami tokie šiuolaikinei kultūrai svarbūs dalykai kaip slaptųjų tarnybų fenomenas, blogis, žmogaus veikimo prasmė, gyvybės vertė, turtas, seksas, santykis su Dievu. Knygą labai įdomu skaityti, ji remiasi Bondiados kaip reiškinių literatūrinėmis ir socialinėmis studijomis, Iano Flemingo gyvenimo ir patirties analizėmis.

NERIJA PUTINAITĖ

Naujas vardas senojoje Lietuvos literatūroje?

ŽIVILĖ NEDZINSKAITĖ

Senoji Lietuvos literatūra yra sulaukusi tikrai nemenko tyrėjų dėmesio ir ne viena jos mįslė jau įminita, tačiau Barokas yra ta epocha, kurioje vis dar gausu staigmenų ir netikėtumų. Kad apie Lietuvos teritorijoje XVII a. kurta literatūra žinome toli gražu ne viską, patvirtina bendras lietuvių ir lenkų mokslininkų projektas, finansuotas Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerijos. Jo rezultatas – mažai žinomo literatūros šaltinio dvikalbė kritinė publikacija. Šaltinis – tai lenkų kalba 1622 m. Vilniuje išspausdintas Pranciškaus Malkoto (Franciszek Małkot) eiluočių tekstų rinkinys *Karų su turkais ir Livonijoje balsas (Tureckich i iflanskich wojen głos)*, skirtas pagerbti LDK didžiajam etmonui Jonui Karoliui Chodkevičiui, vadovavusiam jungtinėms lenkų, lietuvių ir kazokų pajėgoms

Franciszek Małkot / Pranciškus Malkotas,
TURECKICH I INFLANSKICH
WOJEN O SŁAWNEJ
PAMIĘCI JANIE KAROLU
CHODKIEWICZU GŁOS /
KARŲ SU TURKAIS IR
LIVONIJOJE BALSAS APIE
ŠLOVINGO ATMINIMO JONĄ
KAROLĮ CHODKEVIČIŲ,
opracowali / parengė Dariusz
Antanavičius, Dariusz
Chemperek, Eglė Patiejūnienė,
przekład / vertė Eglė
Patiejūnienė,
Warszawa: Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego,
Departament Dziedzictwa
Kulturowego za Granicą i Strat
Wojennych, 2016, 184 p.

Dizainerė Krystyna Grzegocka

1621 m. mūšyje prieš turkus prie Chotyno ir mirusiam to mūšio metu.

Knygą sudaro du įžanginiai straipsniai: pirmajame Darius Antanavičius apžvelgia Jono Karolio Chodkevičiaus kelią į karvedžio šlovę ir svarbesnius jo biografijos faktus, aptaria XVII a. pabaigos istorinį LDK kontekstą, antrajame literatūros istorikas Dariuszas Chemperekas analizuoja paties kūrinio ypatybes, Chodkevičiaus kaip *miles Christianus* ir tėvynės gynėjo įvaizdį. Po įžanginių straipsnių pateikiamas lenkiškas kūrinio tekstas su pažodiniu vertimu į lietuvių kalbą, redakcinės pastabos, priedas su natomis, 1622 ir 1640 m. leidimų skaitmeninės kopijos. Visus tekstus iš lenkų į lietuvių kalbą ir atvirkščiai išvertė literatūrologė Eglė Patiejūnienė – nematoma šios publikacijos *spiritus movens*.

Nedidelės apimties knygelė (pirmasis leidimas vos 15 puslapių) užminė tyrėjams ne vieną mįslę. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tai tik dar vienas paneigrinis kūrinys (o jų būta ne vieno, iš jų garsiausias – Laurencijaus Bojerio poema *Karolomachija*), skirtas įamžinti Abiejų Tautų Respublikos didvyriui ir nepralenkiamam ano laiko herojui. Tačiau įprastai tokio pobūdžio kūriniai būdavo išleidžiami tik vieną kartą. O šis sulaukė net trijų leidimų: 1622, 1624 ir 1640 metais. Įdomi ir neįprasta paties leidinio struktūra. Galutinės redakcijos rinkinyje, be dedikacinės dalies (ją sudaro epigrama, skirta Chodkevičių herbui „Grifui su kalaviju“, ir dedikacija Aleksandrui Chodkevičiui, Jono Karolio broliui) yra penki skirtingos apimties ir poetinės formos kūriniai, pavadinti įvairių personifikacijų (heraldinio Grifo, karų su turkais, Livonijos karų, Grožio, Šlovės) Balsais. Visame panašaus pobūdžio XVII a. pradžios kūrinių kontekste šis nedidelis kūrinys išsiskiria ir aukštesne menine kokybe, ir ryškia „proletuviška“ orientacija (sudaromas išpūdis, kad turkai yra vien Lenkijos problema, lietuvių nuopelnai prie Chotyno aukštinami gerokai labiau nei daug gausiau ten dalyvavusių lenkų ar kazokų). Be to, „Grožio balse“ pateikiamas LDK didžiojo etmono portretas su detaliu herojaus išvaizdos nupasakojimu („kakta iškili, it koks debesis, pilnas perkūnų“, „ranka kaip iš ketaus nulietta, – jei kam gerai užtvodavo, tam jau šalmas makaulės neapsaugodavo“ etc.).

Ir dar viena neįprasta šio kūrinio ypatybė. 1624 m. leidime, kuris neišliko, bet žinomas iš aprašo, prie kiekvieno „Balso“ buvo pateiktos ir natos. Pasaulietinio turinio proginis leidinys su išspausdintomis natomis XVII a. yra didžiulė retenybė visoje Abiejų Tautų Respublikoje, o LDK kontekste – tai unikumas. Mokslininkų daroma išvada, kad visi penki „pagrindinio korpuso“ tekstai šiame rinkinyje yra ne kas kita, kaip autorinės dainos, todėl ši knygelė yra akivaizdus įrodymas, kad Lietuvoje jau XVII a. pirmoje pusėje egzistavo autoriinės dainos žanras.

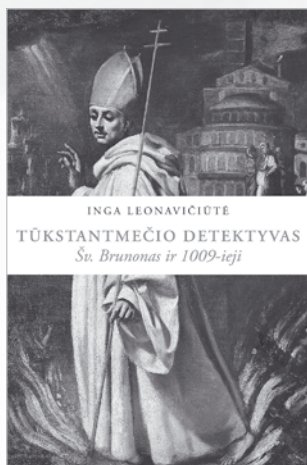
Paskutinė mįslė – kūrinio autorius. Pranciškus Malkotas, antraštiniame lape nurodytas kaip kūrinio dedikuotojas, yra visiškai nežinoma asmenybė, manytina, jėzuitas, studijavęs teologiją ir kažkokiais ryšiais susijęs su Chodkevičiumi, gal net dalyvavęs aprašomuose mūšiuose. Tačiau Malkotas niekur nenurodomas nei kaip kokio kito kūrinio autorius, nei universitete kokį nors laipsnį gavęs studentas. Žinant jėzuitų tradiciją nenurodyti tikrosios kūrinio autoriaus pavardės, galima manyti, kad tikrasis autorius kol kas mums lieka nežinomas.

Ši knyga išsamiai pristato vertingą Lenkijos ir Lietuvos kultūros paveldo šaltinį. Tačiau esama ir trūkumų. Dar 2013 m. parengtas leidinys dėl nežinomų aplinkybių buvo išspausdintas tik 2016 m. Per tą laiką atsirado naujų publikacijų (žr. Marian Chachaj, „O dacie urodzenia i o edukacji hetmana Jana Karola Chodkiewicza“, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, Warszawa: DIG, 2014, p. 49–57), kurių rezultatų knygos rengėjai nespėjo įtraukti į straipsnius. Apmaudu, kad į knygą nepateko labai

išsamus ir intriguojantis, mokslo studijai prilygstantis Eglės Patiejūnienės tyrimas (žr. Eglė Patiejūnienė, „Pranciškaus Malkoto (?) *Balsai*: reikšminga LDK literatūros atodanga“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2014, kn. 37, p. 109–173). Labai gaila, bet lietuvių skaitytojas nepajus viso šio kūrinio grožio, jo metrų kaitos, ritmikos dinamiškumo, rimų sąskambių ir žodžių žaismo subtilumo. Bene didžiausias šio leidinio trūkumas – tik prozinis Malkoto eilių vertimas, kuris niekaip negali perduoti viso subtilaus šios poezijos-dainų grožio.

A wy, co dzisia żyjecie,
I co po nas żyć będącie,
Chodkiewiczza wspominajcie,
W jego się męstwe kochajcie.

[O jūs, kurie šiandien gyvenate
Ir kurie gyvensite po mūsų,
Chodkevičių prisiminkite
Ir jo narsa žavėkitės.]

Inga Leonavičiūtė TŪKSTANTMEČIO DETEKTYVAS

Šv. Brunonas ir 1009-ieji

Šventojo Brunono Bonifaco nužudymas užbaigė jo gyvenimą, bet jo kankinystė prasitęsė ir po mirties. Šventosios Romos imperatorius nebuvo suinteresuotas pasirūpinti jam nepaklususio misionieriaus kultu, o suinteresuoto Lenkijos karaliaus pastangas nutraukė pagonių sukilimas. Po pusanthro šimtmečio atsirado vietinis kultas jo gimtajame Kverfurte ir iš atsitiktinių žinučių susiklostė nuo istorinės tikrovės labai nutolusi šventojo legenda. Viso to Reformacijai nebereikėjo ir katalikiškųjų šventųjų gyvenimų kataloguose bei kalendoriuose liko „gyvuoti“ du šventieji – Brunonas ir Bonifacas. Šios knygos autorė tartum neurochirurgo skalpeliu prasiskverbia į pačias šios painiavos ištakas ir atveda skaitytoją prie pirminių šaltinių, kruopščiai išaiškindama kartais net labai prieštarigus jų parodymus.

Edvardas Gudavičius

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

Turinys formos kalėjime

LIUDAS JOVAIŠA

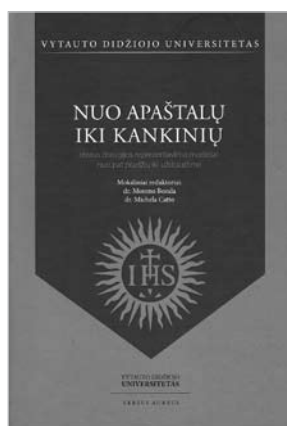
Tiesą pasakius, tam tikra prasme apie šį leidinį būtų buvę geriau apskritai nerašyti. Pirma, tokio pobūdžio publikacijas (mokslinių konferencijų pranešimų pagrindu parengtus straipsnių rinkinius) keblu apžvelgti ir įvertinti kaip visuminį vienetą. Kitaip nei monografijos (individualios ar kolektyvinės), tokio leidinio neišeina vertinti autorinės koncepcijos požiūriu ar pasvarstyti, kaip pavyko realizuoti didesnės apimties užmojų. Straipsnių rinkiniuose sudėti (dažniausiai) kiek skirtingo lygio ir daugiau ar mažiau įvairios tematikos tekstai reikalauja atskiro įvertinimo, o šis paprastai įvairuoja, tad bendras tomo įvertinimas neretai esti pilkas – esama baltos spalvos, esama ir juodos, o viską sudėjus... Leidinio vidinis margumas šios rūšies publikacijas niveliuoja, tad jos itin retai būna kuo nors išskirtinės. Tad ir šioje mini recenzijoje nenagrinėsiu dešimties autorių (septynių italų ir trijų lietuvių) tekstų turinio: jų pobūdis pernelyg skirtingas, kad būtų įmanoma juos greitai ir trumpai išnagrinėti bei įvertinti.

Antra, čia aptariamam konkrečiam atveju šio teksto autorius būtų linkęs iš principo pasmerkti recenzuojamąjį leidinį užmarščiai (na, gerai – bent jau jo nepopu-

liarinti). Vis dėlto kai kurie jame aptikti dalykai pasirodė perdėm skandalingi, kad neatrodytų verta į juos atkreipti dėmesį. Tai leidinio formos trūkumai, ties kuriais ir apsisistosi: viena vertus, tai visą leidinį vienijantis motyvas (kaip formalias atskirības galima paminėti Gianvittorio Signorotto straipsnį „Jėzuitai ir ispaniškojo Milano viešieji renginiai. Religija ir politika“, kuris vienintelis neturi jokių išnašų, Moreno Bondos tekstą, kuriame svetimkalbės frazės neišskirtos kursyvu, taip pat nesutampančias Marios Di Salvo straipsnio lietuvių kalba ir angliškos santraukos antraštes); kita vertus, jie tokie reikšmingi, kad skaitytojui pirmiausia krenta į akis ir, maža to, iš esmės kliudo suvokti skaitomų tekstų turinį (ši pastaba pirmiausia taikytina verstiniam italų autorių tekstams).

Pradėti reikėtų nuo antraštinio puslapio, iškilmingai skelbiančio, kad šis leidinys – tai dešimties autorių kolektyvinė monografija. Nemanau, kad verta cituoti mokslo veikalų žanrus reglamentuojančią teisinę scholastiką – sveiko proto žmogus nesunkiai atskirs straipsnių rinkinį nuo kolektyvinės monografijos... Kitas sveiku protu nesuvokiamas dalykas – tai, kad tam tikriems Jėzaus Draugijos istorijos aspektams skirtas leidinys buvo apsvaistytas ir rekomenduotas leidybai Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto *Užsienio kalbų, literatūros ir vertimo studijų katedros* posėdyje. Akivaizdu, kad leidinį kaip mokslinį aprobavusi katedra šiuo atveju neturėjo kompetencijos priimti kompetentingą sprendimą. Maža to, ironiškiausia, kad vertimo studijas kuruojanti katedra aprobavo tokį leidinį, kuris skandalingiausias anaipol ne tekstų turinio, o formos – vertimo, kurį buvo įmanoma iš tiesų kompetentingai įvertinti, – požiūriu. Didžioji dalis leidinio – iš italų kalbos verstieji tekstai (vertėja Toma Gudelytė, redaktorius Artūras Judžentis) – yra visiškai nepaskaitoma dėl dviejų priežasčių: 1) klaikaus istorinių ir dalykinių realiųjų nesupratimo, 2) pažodinio, „kalkinio“ vertimo, vergiškai laikantis itališkų sintaksinių konstrukcijų.

Vertėjai absoliučiai nepažįstama ir svetima lietuviškoji religinė ir kultūrinė leksika; ji išradinėja dviratį, tarsi būtų pirmoji, verčianti tokio pobūdžio tekstus (frazes, terminus) į lietuvių kalbą. Tad išradinėjimas nesėkmingas – arba verčiama suvis klaidingai, arba „nepataikoma“ į lietuvių kalboje jau prigijusius specifinės leksikos (dažniausiai jėzuitiško „žargono“) terminus, turinčius labai aišką ir tikslią reikšmę. Antai *religioso*, vartojamas žodžio „vienuolinis“ prasme, visur verčiamas kaip „religinis“; įprastas „Susirinkimas“ nuolat vadinamas „konsiliumu“, o vietoje „bažnytinis“ sistemingai sakoma „eklezinis“ (tad ir „bažnytininkai“ pavadinami „ekleziastais“, p. 77). „Choro malda“ vadinama „choraline malda“ (p. 44), „vizitacijos“ – „vizitais“ (p. 53), „vienuolinė ir diecezinė dvasininkija“ – „regulos

Guido Mongini, Claudio Ferlan, Michela Catto, Dainora Pociūtė, Vaida Kamuntavičienė, Gita Drungilienė, Gianvittorio Signorotto, Maria Di Salvo, Franco Motta, Moreno Bonda, NUO APAŠTALŲ IKI KANKINIŲ. JĖZAUS DRAUGIJOS REPREZENTAVIMO MODELIAI NUO PAT PRADŽIŲ IKI UŽDRAUDIMO: Kolektyvinė monografija, moksliniai redaktoriai dr. Moreno Bonda, dr. Michela Catto, Vilnius: Versus aureus, Vytauto Didžiojo universitetas, 2016, 224 p., 100 egz.

Dailininkė Reda Žukė

ir vyskupijos dvasininkija“ (p. 165, 166), „Marijos sodalicijos“ – „marijoninėmis draugijomis“ (p. 30), „dvasios tėvas“ – „dvasiškuoju tėvu“ (p. 47), „bendra / visuotinė malda“ – „bendrajai oracijai“ (p. 168; yra dar ir „balsinės oracijos“, p. 25), šiaip jau „kalba / prakalba“ – taipogi „oracija“ (p. 170), paprastas „bendradarbiavimas“ – specifine „kooperacija“ (p. 172). Sakoma: „priėmė įžadus“ (p. 37; asmuo įžadus *duoda* juos priimančiam Bažnyčios įgaliotiniui); įprasta „mąstymo malda“ vadinama „minties malda“ (p. 191), „dvasinės pratybos“ – „dvasiniais pratimais“ (p. 39), „brevė“ – „trumpąją bulę“ (*sic!*) (p. 177), „generalinė kongregacija“ – „bendrajai kongregacijai“ (p. 198); *sola scriptura*, pasirodo, yra tiesiog „vienintelis raštas“ (p. 62), o Giovannio Botero veikalo *Relazioni universali* pavadinimas, reiškiantis pasakojimus apie visą pasaulį, verčiamas kaip „Universalūs raštai“. Kaip derėtų versti „savęs holokaustą“ (t. y. „pasiaukojimą“, p. 27) ar „dvasines ministerijas“ (turima omenyje „dvasiniai patarnavimai“, p. 55), dar galima numanyti, tačiau suvokti, ką reiškia frazė „Lojolos oracija nesiekė savaiminės teofanijos“ (p. 30), man nepavyko. Apie tikrinių vardų formas jau nekalbu: *Luidžis Gonzaga* (p. 171), *Stanislavas Kostka* (p. 171), *Stanislavas Augustas Poniatovskis* (p. 178), *Cesarė Baronijas* (p. 72), Rusijos imperatorius *Pavelas* (p. 184, 187), Baltoji Rusija (p. 177–180); „Claude’as Jay’us“ (p. 64) vos už kelių puslapių jau slepiasi po „Lejay’aus“ vardu (p. 70). Lietuviškasis vertimas taip pat skelbia naujieną, kad šv. Pranciškus Ksaveras ne mirė, o žuvo, bandydamas patekti į Kiniją (p. 164). Jo bičiulis šv. Ignacas, radikaliai atnaujinęs ligtolinę vienuolinę tradiciją, turėtų apsisversti karste, pamatęs, kad jo pradėti steigti *jėzuitų namai* angliškai pavadinti *Jesuit Monastery* (p. 137).

Nenuostabu, kad leidinyje gausu smulkaus redakcinio broko (korektūros klaidų, nevertotųjų žodžių, pavyzdžiui, *šventikė, išsireiškimai*) – aukščiau minėtame kontekste jis visai neįdomus. Redakcinės netvarkos požūriui išskirtinis yra pirmasis, Guido Mongini, tekstas. Jame p. 20 ir 21 (išn. 26) pateiktos ištraukos iš šv. Ignaco *Autobiografijos* (arba „Piligrimo pasakojimo“), o p. 22 – iš *Dvasinių pratybų* ispanų (*sic!*) kalba. Sakyčiau, skandalinga, kad nežinomas Liongino Virbalo vertimas (Ignacas Lojola, *Autobiografija. Dvasinės pratybos*, Vilnius: Aidai, 1998; *Piligrimo pasakojimas. Šv. Ignaco Lojolos autobiografija*, Vilnius: Lietuvos jėzuitų provincija, 2003), bet ne – čia pat, tame pačiame straipsnyje (p. 27) cituojamas (ir išn. 38 nurodomas) *Dvasinių pratybų* fragmento vertimas iš šio vertėjo parengto 1998 m. leidimo. Kodėl juo nepasinaudota kitais trimis atvejais, nesuvokiama. (Beje, tame pačiame tekste išn. 23 ir 25, nurodant cituojamą vietą „ten pat“, tai parašyta net dukart – pirma lotyniškai, o po to – itališkai („*Ibidem, ivi*“)).

Italų autorių tekstams būdinga „negyva“ ar „medinė“, originalios kalbinės sistemos konstrukcijomis pa-

remta ir pažodiniu vertimu grįšta lietuvių kalba. Tai galima pastebėti nuo pat lietuviškai „neskambančios“ leidinio antraštės („...reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių...“), o straipsnių tekstuose tokio „girgždėjimo“ pavyzdžių apstu. Itin dažnai pasitaiko specifinis itališkojo *proporre* („siūlyti“) vartojimas. Pavyzdžiui, „Antrąjį pavyzdį mums siūlo unikalus ir vaisingiausias iš visų Jėzaus Draugijos eruditų ir natūralistų [*sic!* – *L. J.*] tėvas Athanasijus Kircheris“ (p. 197) arba „Kalbant apie XVII a. Milaną, studijos apie jėzuitus ir jų vaidmenį gali pasiūlyti reikšmingą indėlį“ (p. 163). Bet visa tai niekis, palyginti su sakiniiais, kuriuos perskaitęs, turi laužyti galvą, kas čia norėta pasakyti. Pavyzdžiui: „Pradžioje prioritetiniu klausimu [čia klaidingai pavartotas įnagininkas vietoj vardininko] buvo paties Ordino atminties išsaugojimas – vienintelė galima priemonė norint atskleisti pasauliui Draugijos vaidmenį Bažnyčioje bei misijos istoriją. Suvokimas egzistuojant dvigubą iššūkį [?] – iš vienos pusės mestą Renesanso skepticizmo, iš kitos – protestantų kritikos – gan greit jėzuitus atvedė prie istoriografijos, gebančios perteikti kitokį vaizdą, kūrimo: visų pirma – katalikybės saikingumas“ (p. 219–220).

Bet jau gana aušinti burną ir vardyti paskiras detales – lai kalba ne subjektyvus recenzentas, pats šaltinis. Manau, pakaks pacituoti (kupiūravus nuorodų numerius) vieną puslapio ilgio (!) sakinį (p. 29–30) – tikrą paminklą bendram autorių, vertėjos ir redaktoriaus triūsui: „Todėl nevertėtų stebinti, remiantis šia glausta apžvalga, kad išskirtinai dvasiniai aspektai buvo laipsniškai nustumti į antrą planą, kad labiausiai kontraversiški teologiniai branduoliai buvo nutylimi ar dangstomi po vis tirštesniu uždarumu, kad buvo mėginama atkurti ar naujai apibrėžti – dėl naujai iškilusių poreikių ir vis labiau varžančio spaudimo – patį istorinį ordino sąmoningumą bei jo institucinius vidinio valdymo ypatumus, kad buvo akcentuojami atgailos aspektai, atsimetimas nuo nuodėmės, išpažintis, pamokslavimas, t. y. horizontalus ir komunikacinis grynai ganytojiško jėzuitų modelio lygmuo, ir tuo pačiu bandyta apriboti, bent jau normatyvinėje plotmėje, prieigą prie *Dvasinių pratybų* vis siauresniam skaitytojų ratui bei priminti paklusnumo hierarchijoms pareigą, išradinėjant vis „bendresnę“ kalbą, kuria būtų galima apgaubti ir perteikti bent jau dalį pradinio religinio palikimo; ir kad galiausiai pavyko įtikinti Bažnyčios institucijas ir ordino priešininkus, kad „Lojolos oracija nesiekė savaiminės teofanijos“, kad jėzuitų religinis modelis ir tos pačios *Dvasinės pratybos* neperžengė Kontrreformacijos ortodoksijos nustatytų ribų ir kad su liaudies misijomis, marijoninėmis draugijomis ir tirštu jėzuitų kolegijų tinklu besiremiančiu inovacine *Ratio studiorum* ordinas pradėjo tūkstantmetį [?] kelią link katalikų dvasingumo [??], po abejones išsklaidančiu pamaldaus atsivadavimo ženklų“.

Sapienti sat.

Atkinson, Kate, *Griuvusių dievas*, iš anglų kalbos vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Tyto alba, 2017, 510 p., 2500 egz.

Antras šiuolaikinės britų rašytojos romanai lietuviškai. Anglijoje pasirodęs 2015 m., jau tapo „pasauliniu bestselleriu“, kaip nurodoma lietuviško leidimo viršelyje. Kad toks yra šis romanas, galima tik džiaugtis. Žavi rašytojos stulbinamai realistinis pasakojimo būdas, kuriuo ji fragmentas po fragmento dėlioja vienos šeimos kelių kartų likimo istorijas. Kartu tai ištisos karo paženklintos epochos paveikslas – nuo kaimiško tarpukario iki mūsų laikų „išsidirbinėjimų“ (nuo 1925 iki 2012 m.). Personazai čia kasdieniški, bet ypatingi, jų gyvenimai trūkinėjančiom, dramatiškom gijom susiję su pagrindinio veikėjo Tedžio gyvenimu – karininko, kuris Antrajame pasauliniame kare tarnavo Karališkosiose oro pajėgose ir buvo nepažeidžiamas bombonešio pilotas. Iš visų personažų jis išsiskiria žmogiškumu ir gerumu, kurių stokoja mūsų pasaulis. Giliai skaitytoją užkabina tai, kaip subtiliai rašytoja atskleidžia egzistencinius personažų potyrius, jų gyvenimo trapumą ir skausmą, nesustabdoma laikų kaitą, leisdama pajusti už viso to slypinčią kuriančią ir griauančią anapusinę galią – tikriausiai Dievą.

Dalia Zabielaite

Barnes, Julian, *Laiko triukšmas*, iš anglų kalbos vertė Nijolė Regina Chijenienė, Vilnius: Baltos lankos, 2017, 205 p., 2000 egz.

Garsus mūsų laikų britų rašytojas lietuvių skaitytojams jau pažįstamas iš keturių jo knygų vertimų. Ši penktoji – intelektualus, juvelyriškai parašytas, patraukliai realistinis romanas. Puikus naujusias rašytojo darbas (2016). Tai Stalino ir Chruščiovo lai-

kais gyvenusio rusų kompozitoriaus Dmitrijaus Šostakovičiaus likimo ir kūrybos istorija. Papasakota trumpai, bet esmingai. Be supaprastinimų. Gilinantį ir sudėtingą politikos, moralės ir estetikos ryšį. Su įdomiomis nuorodomis ir į kitas muzikos, literatūros ir politikos garsenybes. Romaną sudaro trys dalys, kurių kiekvienoje vaizduojama vis kita sunki kompozitoriaus gyvenimo akimirka, jam susidūrus (1936, 1948 ir 1960) su komunistinės valdžios tironija. Kaip iš sukritikuoto pavojingo buržuazinio elemento jis tapo vadų premijomis apdovanota tarybine ir pasaulio garsenybe? Į kokius kompromisus su sąžine ir valdžia kompozitorius ėjo? Kokias vertybes bandė išsaugoti, jo gyvenimą ir kūrybą užgožiant ideologiniam laiko triukšmui? Tokie ir dar kiti klausimai svarstomi šiame, be kita ko, ir idėjų romane.

Dalia Zabielaite

Benediktas XVI, *Paskutiniai pokalbiai su Peteriu Seewaldu*, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2017, 240 p., 1300 egz.

Popiežiaus emerito Benedikto XVI devyniasdešimtmečiui išleista knyga, racingeristams kelianti tokį klausimą: kas nauja pokalbiuose su tuo pačiu žurnalistu apie tą patį vieno didžiausių mūsų laikų teologų ir intelektualų gyvenimą? Ar šioji turėtų atsidurti lentynoje šalia kitų lietuvių kalba pasirodžiusių Seewaldo knygų? Taip, nes biografinių faktų kelias nuo Marklio prie Ino iki Vatikano sodų tas pats, tačiau papasakotas kiek kitaip. Be to, prisideda popiežiaus emerito paatviravimas apie įpėdinį. Tiesa, tai nieko sensacingo, net jei leidykla ir bando anonsuoti leidinį būtent taip. Tai antisensacinga knyga. Paprasta, bet svarbi ir nuosekli gyvenimo peržvalga, sudedanti svarbiausius Benedikto

XVI asmenybės, teologinės minties ir pontifikato akcentus. Dar nesuipažinusiems su 265-uju Romos vyskupu užteks pasakyti, kad skaitysite įtraukiantį knygos ilgumo interviu ne tik apie konkretų asmenį, bet ir apie katalikybę bei Katalikų Bažnyčią XX–XXI a. pradžioje.

Rosita Garškaitė

Churchill, Winston S., *Antrasis pasaulinis karas*, t. I: *Pakeliui į katastrofą*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Briedis, 2017, 363 p.

Daug apie knygos turinį nepasakysi – apie Churchillio atsiminimus veikiausiai yra girdėjęs kiekvienas. Pirmasis tomas apima laikotarpį nuo 1919 iki 1940 m., tačiau tikrai nepaaiškina, kas įvyko tarpukariu, o tik pateikia vieną iš galimų interpretacijų. Nors leidykla *Briedis* ne vieną istorinę knygą yra sugadinusi tragiškais vertimais, šįkart kritikos nusipelnė ne vertėjas, nors bandymas įsivaizduoti Hitlerio grasinimą „Jums bus tikrai nesaldus“ ir privertė prunkštelėti. Erzino nuolat besikartojantys negyvi, kilometrinių sakinių, už kuriuos bent dalis atsakomybės, ko gero, tenka ir autoriui. Didžiausias knygos minusas – leidybiniai sprendimai: akis baidantys šriftų kaitaliojimai, didžiulės paraštės, neracionaliai išnaudojama erdvė. Knygą buvo galima parengti bent ketvirtadaliu mažesnę, patogesnę, gal atrasti vietos ir asmenvardžių rodyklei. Paskutiniame puslapyje užrašytas sakinytis „Jei iliustracijų autoriai pareikštų savo teises, esame pasirengę vykdyti visus pagrįstus reikalavimus“ irgi stebina įžūlumu. Kad ir kaip būtų, Churchillis yra Churchillis – knyga sudomins daugelį istorijos mėgėjų.

Antanas Terleckas

Pomponai

SUMEZGĖ ELIGIJUS RAILA

Alpulys

Iš gydytojo Kazio Paltanavičiaus atsiminimų: „1940 m. rudenį Kauno universitete daug kas buvo kitaip – pakeista universiteto vadovybė, išvaikytos studentų draugijos ir korporacijos. Jų vieton įsteigta studentų profsąjunga ir „išrinktas“ komitetas. Atsirado komjaunuolių, kai kurie iš jų pasidarė net politinių mokslų dėstytojais, nors daugelis dar nebuvo baigę universiteto. Prisidėjo ir naujas priverstinai dėstomas mokslas – rusų kalba, kurią daugeliui teko mokytis nuo abėcėlės. Reikalavo eiti į mitingus, rengiamus Teisių fakulteto salėje. Čia pirmą kartą teko išgirsti, kad kai kurie mūsų profesoriai besantys seni komunistai. Pavyzdžiui, prof. Mažylis per mitingus ne kartą didžiavosi tuo, kad studijuodamas Krokuvoje, bendravęs su netoli nuo Krokuvos emigracijoje gyvenusiu Leninu. Tikras Lenino draugas buvo, o mes tiek metų ir nežinojom. Bet kaip nustebome, kai vienos ginekologijos

paskaitos metu prof. Mažylis ėmė alpti. Studentai iš paskaitos jį išvedė. Greitai sužinojom, kad profesorius ne be reikalo alpo – pasirodo, tą dieną nacionalizavo privačią profesoriaus ligoninę ir nuosavus namus. Lenino draugo nuopelnų neįvertino...“

Bimbos laikrodis

Iš pedagogės lituanistės Aleksandros Šalčiūtės atsiminimų: „Studijų laikotarpį ir jaunųjų rašytojų veiklą Kauno universitete prisiminus iškilo atmintyje pirmasis literatūrinis vakaras, kuriame dalyvavo A. Venclova, T. Tilvytis, V. Katilius, K. Jakubėnas. Pastarasis – Kaziukas, toks miniatiūrinis, kai šiek tiek atmosfera vienu kitu šlakeliu įkaito, ėmė ir padeklamavo „dzinguliukų“ tipo ketureilį. Maždaug tuo pačiu metu Lietuvoje viešėjo pažangusis Amerikos lietuvių veikėjas A. Bimba, tad jam poetas ir skyrė žodžius:

„Oi tu Bimba, tu Bimbele, kol tu gyvas, kol tu sveikas, kol dar su laikrodžiu – mauk iš mūsų šalelės...“

Mes, jaunieji literatai, visa širdimi Kaziukui pritarėm, nors šypsniui lūpose atsirasti stigo drąsos – akmeninis dekanas A. Venclovas veidas neleido. Tariamai abejingai klausėsi ir T. Tilvytis ir V. Katilius.

K. Jakubėnas pašiepė nurausvintosios sovietinės tikrovės to meto reiškinių: sovietinių kareivių, demobilizuotų ir ne, laikrodinį badą. Jis prasiverždavo tuo, kad pavėlavę grįžti namo mūsų tautiečiai būdavo apiplėšiami – ne tik atimant laikrodžius, pinigines, bet ir nuaunant batus, nurengiant iki marškinių. Į tokią „akciją“ buvo patekęs ir maniškis Vaclovas, grįžtantis po spektaklio. Vieno grįžimo metu – net du užpuolimai. *Tovarišč, davaj proveritj vremia. – Uže proverili. Ar ne mandagus pasišnekėjimas?* ❧

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt penkti metai. 2017, Nr. 5 (293)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidyns@nzidyns.lt
<http://www.nzidyns.lt>
<http://www.knygynas.nzidyns.lt>

REDAKCIJA

Tomas VAISETA (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografė)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)

REDAKcinė KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARbiai

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ,
Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,
Jonas MALINAUSKAS, Justinas MICKUS,
Živilė NEDZINSKAITĖ, Mindaugas PAKNYS,
Juozapas PAŠKAUSKAS, Vidas POŠKUS,
Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS,

Gražina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA,
Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMASĖVIČIUS,
Mantas TAMOŠAITIS, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ
IR SPAUSDINIMĄ REMIA

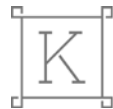
SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia VYTAUTO ALIŠAUSKO,
KĖSTUČIO K. GIRNIAUS, LAURYNŲ
KATKAUS, DARIAUS AMILEVIČIAUS,
ROSITOS GARŠKAITĖS, RAMŪNO
AUŠROTO publikacijas

LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA
LIUCIJOS CITAVIČIŪTĖS, ZIGMO VITKAUS, AUSTEJOS
ORŽEKUSKIENĖS, ŽIVILĖS NEDZINSKAITĖS, LIUDO JOVAIŠOS
publikacijas

Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujas
Židyns-Aidai“ ir „Knygų aidai““, finansuojamas Lietuvos mokslo
tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024
metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

remia JŪRATĖS ČERŠKUTĖS,
MANTO TAMOŠAIČIO, RAMUTĖS
DRAGENYTĖS, LAIMANTO
JONUŠIO publikacijas

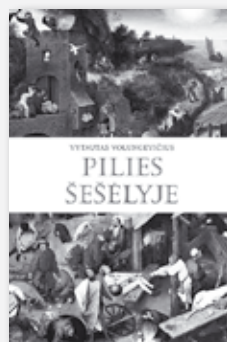
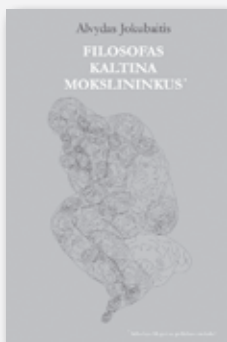
LIETUVIŲ KATALIKŲ RELIGINĖ ŠALPA
REMIA ŠIO NUMERIO LEIDYBĄ

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 800 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujas Židyns-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujausių leidyklos išleistų knygų ieškokite

NŽ-A internetinio knygyno puslapyje

<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

INDEKSAS 5063

KAINA 3,00 €

Naujasis ŽIDINYS
Aidai

PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt

9 771932 684002

17005